

T.C.
Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tasavvuf Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

**TASAVVUF'TA ZİKİR KAVRAMI VE İMAM BİRGİVÎ'NİN
ER-RİSÂLE Fİ'Z-ZİKİRİ'L-CEHRÎ' İSİMLİ ESERİNİN
TAHLİLİ**
Yasemin BİLGİN
Iğdır 2019

T.C.
İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tasavvuf Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**TASAVVUF'TA ZİKİR KAVRAMI VE İMAM BİRGİVÎ'NİN
ER-RİSÂLE Fİ'Z-ZİKİRİ'L-CEHRÎ İSİMLİ ESERİNİN
TAHLİLİ**

Hazırlayan
Yasemin BİLGEN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÖZÜÇALIŞIR

İğdır 2019

TAAHHÜTNAME
(Bilimsel Etiğe Uygunluk Metni)

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Tasavvuf'ta Zikir Kavramı ve İmam Birgivi'nin ‘er-Risâle fi'z-Zikri'l-cehrî’ İsimli Eserinin Tahlili” adlı çalışmanın kendi çalışma ve gayretim sonucunda meydana geldiğini, alıntılara kaynak gösterdiğimi ve yürürlükteki tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, bu çalışmamın kağıt ve elektronik kopyalarının Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirtilen koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri doğrultusunda gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin tamamının veya uygun görülen kısımlarının erişime açılması tamamen Sosyal Bilimler Enstitüsünün takdirindedir.
- Tezim sadece Iğdır Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

02/05/2019

Yasemin BİLGİN

KABUL VE ONAY

Yasemin BİLGİN tarafından hazırlanan TASAVVUF'TA ZİKİR KAVRAMI VE İMAM BİRGİVİ'NİNER-RİSALE Fİ'Z-ZİKİR'L CEHRİ İSİMLİ ESERİN TAHLİLİ adlı çalışma, ..24../.04. /...2019. tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından .....**Temel İslam Bilimleri** ..... Anabilim Dalı, ...**Tasavvuf**. ..... Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

(İmza)

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Doç. Dr. Mehmet Salih GEÇİT

(Başkan)

(İmza)

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin YURT

Üye

(İmza)

[Unvanı, Adı ve Soyadı]

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah ÖZÜÇALİŞİR

Üye

ÖZET

“Tasavvuf'ta Zikir Kavramı ve İmam Birgivî'nin ‘er-Risâle fi'z-zikri'l-cehrî’ İsimli Eserinin Tahlili” başlıklı bu tez çalışmasının Giriş kısmında ‘Zikir Kavramı’ ele alınmakta ve ‘Tasavvufta Zikir’ başlığı altında konu ile alakalı çeşitli meseleler incelenmektedir.

Birinci bölümde, tahlili yapılan eserin müellifi İmam Birgivî'nin hayatı kısaca anlatılmakta, ilmî kişiliği ve eserleri hakkında bilgiler verilmektedir.

İkinci bölümde Birgivî'nin ‘er-Risâle fi'z-zikri'l-cehrî’ adlı eseri tahlil edilmektedir. Burada işlenen konular, yazarın diğer eserlerinden yapılan alıntılarla birlikte bir değerlendirmeye tâbi tutulmaktadır.

Tez çalışması Sonuç kısmı ve eklerle bitirilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Tasavvuf, Zikir, İmam Birgivî, Cehrî Zikir

ABSTRACT

The introduction of thesis titled as “the Concept of Dhikr in Sufism and the Analysis of Imam Birgivi’s ar-Risala fi Dhikr al-Jahri” is dealt with of ‘the Concept of Dhikr,’ and also under the title of ‘Dhikr in Sufism’, various related issues are examined.

The first chapter of the thesis includes a short biography of Imam Birgivi, and his scholarship and works.

In the second chapter of the thesis, Birgivi’s “ar-Risala fi Dhikri Jahri” is analyzed. The topics which are discussed in this chapter are evaluated together with excerpts from other works of Birgivi.

The thesis comes to end with a conclusion and appendixes.

Key Words

Sufism, Dhikr, Imam Birgivi, Dhikri Jahri

ÖNSÖZ

“Tasavvuf'ta Zikir Kavramı ve İmam Birgivî'nin ‘er-Risâle fi'z-zikri'l-cehrî’ İsimli Eserinin Tahlili” başlıklı tezimiz, Giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında, öncelikle ‘zikir kavramı’ -Lügat ve terim anlamları çerçevesinde- ele alınacak, ardından tez çalışmasının konusu bağlamında ‘tasavvufta zikir’ meselesi çeşitli alt başlıklarla işlenecektir.

Birinci Bölümde, tahlili yapılan eserin müellifi tanıtılacaktır. Bu meyanda; İmam Birgivî'nin yetiştiği çevre, hocaları ve öğrencilerinden bahsedilerek, ilmî kişiliği ve tasavvufî düşüncesi üzerinde durulacaktır. Bu bölümde son olarak Birgivî'nin eserlerine de yer verilerek özellikle tasavvuf alanındaki eserleri için kısa tanıtımlarda bulunulacaktır.

İkinci Bölümde, İmam Birgivî'nin -tezin asıl konusunu oluşturan- ‘er-Risâle fi'z-zikri'l-cehrî’ adlı eserinin tahlili yapılacaktır. Bu bölümde, birinci bölümde yer alan, ‘Birgivî'nin tasavvufî düşüncesi’nin ele alındığı kısımda dile getirilen hususlar ayrıntılı bir şekilde değerlendirilecektir. Birgivî, bu eserde ele aldığı konuları Tasavvuf ilmi temelinde incelemekte, dolayısıyla bu durum da onun tasavvuf anlayışını göstermektedir. Eser tahlil edilirken, müellifin istifade ettiği âyet-i kerimelerin sûre ve numara bilgileri gösterilecek, kaynak vermeden istifade ettiği hadislerin tahriçleri yapılacaktır. Ayrıca müellifin risâlede atıfta bulunduğu eserlere ulaşılarak bunların kaynak bilgilerine dipnotlarda yer verilecektir. Bu işlemlerin dışında, müellifin risâlede ele aldığı konular hakkında farklı müelliflerin görüşlerine de yer verilecektir. Son olarak orijinal metinde bulunmayan, ancak tahlil için gerekli görülen başlıklandırma işlemi de yapılacaktır.

Tez çalışması, Birgivî'nin ‘cehrî zikir’ hakkında sahip olduğu kanaate dair tespitlerin yer aldığı **‘Sonuç’** kısmı ile bitirilecektir.

Tezde, Sonuç kısmının ardından iki ek kısım daha bulunmaktadır. Bunlardan **EK-1’de**, daha geniş bir okuyucu kitlesinin istifadesi amaçlanarak, tahlili yapılan eserin tercümesi verilecektir. **EK-2’de** ise, tezin nesnel incelenebilmesi amacıyla tahlili yapılan eserin, Arapça orijinal metnine yer verilecektir.

Bu çalışmanın, bilimsel kriterlere uygun bir şekilde tamamlanması için görüş, bilgi ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Dr. Abdullah Özüçalışır'a teşekkür ederim.

Yasemin BİLGEN

İğdır 2019

İÇİNDEKİLER

TAAHHÜTNAME	
KABUL VE ONAY	
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1. ZİKİR KAVRAMI	1
1.1. Lügat Anlamı	1
1.2. Terim Anlamı	1
1.3. Kur'ân-ı Kerîm'de Zikir	2
1.4. Hadislerde Zikir	5
2. TASAVVUFTA ZİKİR	7
2.1. Tarikatlarda Zikir	10
2.2. Zikir Telkini	11
2.3. Zikrin Uygulanış Çeşitleri	12
2.4. Zikir Lafızları	13
2.5. Zikrin Yapılış Şekilleri	14
2.6. Tarikatlarda Uygulanan Zikir Çeşitleri	16
BİRİNCİ BÖLÜM	22
İMAM BİRGİVÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	22
1.HAYATI	22
1.1. Doğumu, Künyesi ve Ailesi	22
1.2. İlim Tahsili ve Hocaları	23
1.3. Görevleri	24
1.4. Tasavvufa İntisabı	25
1.5. Tekrar Müderrisliğe Dönmesi	26
1.6. Vefatı	27
2. TALEBELERİ	27
3. İLMÎ KİŞİLİĞİ	28
4. TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ	30
5. ESERLERİ	33

5.1. Tasavvuf ve Ahlâk İle İlgili Eserleri	33
5.2. İtikâd, İbadet ve Mezhepler Tarihiyle İlgili Eserleri	38
5.3. Tefsir ve Kur'ân İlimleriyle İlgili Eserleri	39
5.4. Hadisle İlgili Eserleri	39
5.5. İslam Hukukuyla İlgili Eserleri.....	39
5.6. Arap Dili İle İlgili Eserleri	39
5.7. Diğer Konularla İlgili Eserleri	40
5.8. Birgivî'ye Nispet Edilen Eserler	40

İKİNCİ BÖLÜM **41**

BİRGİVÎ'NİN 'ER-RİSÂLE Fİ'Z-ZİKİRİ'L-CEHRÎ' İSİMLİ ESERİNİN

TAHLİLİ **41**

1. Risâlede İşlenen Konular	41
2. Risâlenin Yazılma Amacı	41
3. Bid'atlar Hakkında Genel Bilgiler	43
4. İmam Birgivî'nin Bid'atlar Hakkındaki Görüşleri	45
5. Zikrin Çeşitleri	49
6. İmam Birgivî'nin Semâ Ve Devran Hakkındaki Görüşleri	50
7. Teğannî (Mûsiki) Hakkında Genel Bilgiler.....	56
8. İmam Birgivî'nin Teğannî Hakkındaki Görüşleri	59
9. Sünnet Olan Cehrî Zikir Çeşitleri.....	60
10. Hafî Zikrin Önemi	60
11. İnsanın Daha Fazla Sevap Kazanma İsteği.....	61
12. Zikir Konusunda Sahabeye Uymanın Önemi.....	64
13. Camideki Bid'atlar.....	65
14. Kur'ân'ı Teğannî İle Okumak	69
15. İmam Birgivî'nin Kur'ân'ın Teğannî İle Tilâveti Hakkındaki Görüşleri	72
16. Mübarek Gecelerde Kılınan Nâfile Namazlar	76

SONUÇ **87**

KAYNAKÇA **90**

EKLER **101**

EK-1: BİRGİVÎ'NİN ER-RİSÂLE Fİ'Z-ZİKİRİ'L-CEHRÎ İSİMLİ ESERİNİN TERCÜMESİ **101**

EK-2: ER-RİSÂLE Fİ'Z-ZİKİRİ'L-CEHRÎ İSİMLİ ESERİN ORJİNALI **115**

KISALTMALAR

<i>a.e.</i>	Aynı eser
<i>a.g.e.</i>	Adı geçen eser
<i>a.mlf.</i>	Aynı müellif
<i>AÜİF</i>	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
<i>a.y.</i>	Aynı yer
<i>bk.</i>	Bakınız
<i>bl.</i>	Bölüm, bölümü
<i>byy.</i>	Baskı yeri yok
<i>c.</i>	Cilt
<i>çev.</i>	Çeviren
<i>Ç.N.</i>	Çevirenin notu
<i>d.</i>	Doğum, doğumu
<i>der.</i>	Derleyen, derleme
<i>DEÜ</i>	Dokuz Eylül Üniversitesi
<i>DİA</i>	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
<i>DİB</i>	Diyanet İşleri Başkanlığı
<i>Fak.</i>	Fakülte, fakültesi
<i>h.</i>	Hicrî
<i>haz.</i>	Hazırlayan
<i>Hz.</i>	Hazreti
<i>ktp.</i>	Kütüphane
<i>m.</i>	Miladi
<i>md.</i>	Madde
<i>nr.</i>	Numara

<i>nşr.</i>	Neşreden
<i>ö.</i>	Ölümü, ölüm tarihi
<i>s.</i>	Sayfa
<i>(s.a.s.)</i>	Sallallâhu aleyhi vesellem
<i>sdl.</i>	Sadeleştiren
<i>ss.</i>	Sayfalar arası
<i>sy.</i>	Sayı
<i>thrc.</i>	Tahric eden
<i>thk.</i>	Tahkik eden
<i>T.D.V.</i>	Türkiye Diyanet Vakfı
<i>trc.</i>	Tercüme, tercüme eden
<i>ts.</i>	Tarihsiz
<i>t.y.</i>	Tarih Yok
<i>Ünv.</i>	Üniversite, üniversitesi
<i>vb.</i>	Ve benzeri
<i>vd.</i>	Ve devamı
<i>v. dğr.</i>	Ve diğerleri, diğer
<i>vr.</i>	Varak
<i>vs.</i>	Vesaire
<i>Yay.</i>	Yayınevi, yayınlayan

GİRİŞ

1. ZİKİR KAVRAMI

1.1. Lügat Anlamı

Zikir, sözlükte “anmak, hatırlamak, şân, övgü, şeref, öğüt, ses, namaz, duâ, tesbih, şükür, delil ve değerli şey” anlamlarına gelir. Bir şeyi unutmuyup hatırd tutmak, elde ettiği bilgiyi korumak anlamlarına da gelen zikir, iki türlü hatırlamaya işaret eder: Unutulan şeyi hatırlamak ve unutmamak için sürekli hatırd tutmak.¹

Zikri, kalb ve dil ile olmak üzere ikiye ayıranlar olmuştur. Bu ayrımı yapanlar kalb ile zikri bir şeyi anmak ve düşünmek; dil ile zikri ise onun söylenişi olarak ifade etmişlerdir.² Bununla birlikte dil ile zikri; Allah’ı tesbih, tâzim, hamd ve şükre dair lafızları söylemek, kalb ile zikri; Allah’a inanmak, O’nun emir ve yasaklarının hikmetlerini, yarattıklarının sırlarını tefekkür etmek, organların zikrini ise Allah’ın emirlerini uygulayıp yasaklarından kaçınmak şeklinde tarif edenler de olmuştur.³

1.2. Terim Anlamı

Zikir terim olarak; nâfile ibadet etmek, dua etmek, namazın dışında besmele, tehlîl, tekbîr, tesbîh getirmek, salavât-ı şerife okumak, istiğfâr ve istiâze etmek anlamlarına gelir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm tilâveti, hadis okumaları, ilim tahsili; belli lafızları belirli sayılarda tekrar ederek Allah’ın yüceltilmesi; Allah’ın yüce varlığının, sıfatlarının, güzel isimlerinin anılması ve tekrarlanması sûretiyle yapılan ibadetler de zikir kavramı içerisinde değerlendirilmiştir.⁴

¹ Ebü’l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mukerrem el-Ensârî (İbn Mânzûr), *Lisânü’l-Arab*, Beyrut: Dâru Sadr, 1376/1956, s. 447; Râgıb el-İsfehânî, Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *el-Müfredât fî garibi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Seyyid Kilânî, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire: 1961, s. 259-260; Hasan Mustafavî, *et-Tahkîk fî kelimâti’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Tahran: Mecmua-i maârif-i İslâmî, 1945, “zkr” md., Muhammed b. A’la b. Ali el-Fârûkî el-Hanefî Tehânevî, *Keşşâfû istulâhâti’l-fünûn*, İstanbul: Dârü’l-hilâfeti’l-aliyye İkdâm matbaası, 1317, c. I, s. 825; Ebü’l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali Cürçânî, *et-Ta’rifât*, thk. Abdurrahman Umeyre, Beyrut: Âlemü’l-kütüb, 1987, s. 109; Süleyman Ateş, “Zikir”, *İA*, İstanbul: MEB Yay., 1986, c. XIII, s. 561.

² Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 259-260; Âsım Efendi, *Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013, c. II, s. 1963-1964.

³ Reşat Öngören, “Zikir”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2003, c. XLIV, s. 410.

⁴ Tehânevî, *Keşşâfû istulâhâti’l-fünûn*, c. I, s. 825; Cürçânî, *et-Ta’rifât*, s. 109; Ateş, “Zikir”, s. 561; Süleyman Ateş, “Zikir”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara: 1966, c. XIV, s.

1.3. Kur'ân-ı Kerîm'de Zikir

Zikir, Kur'ân-ı Kerîm'de sözlük ve terim anlamlarıyla sıkça geçmektedir. “Zkr” kökünden gelen bu kelime isim, fiil ve masdar olmak üzere çeşitli kalıplarıyla birlikte 292 âyet-i kerîmede yer almaktadır.⁵

Kur'ân'da zikir kavramı masdar olarak “düşünmek” anlamında kullanılmıştır.⁶ Ayrıca “hatırlatmak, bilinen bir şeyi hatırdaki tutmak veya unuttuktan sonra hatırlamak” manalarına da kullanılmıştır. Kur'ân'da bu mana daha çok “zekkera” fiili ile ifade edilmiştir.⁷

Zikir kelimesi, birçok âyette “anmak” anlamına gelirken⁸ bazı âyetlerde ise “öğüt almak, öğüt vermek” anlamında kullanılmıştır.⁹

Zikir, *öğüt* anlamında hem Tevrat hem de Kur'ân için özel isim olarak kullanılmıştır. Kur'ân'ın zikir olarak isimlendirilişi, insanların gerek dinî ve gerekse dünyevî hususlarda muhtaç oldukları her türlü hatırlatma, vaaz ve nasihat ile Allah'ın nimet ve lütuflarını içeren bir kitap oluşundandır.

Kur'ân'ı betimleyen bir diğer sözcük de “tezkira”dır. Sözlükte “hatırlamaya vasıta olan şey” manasına gelmektedir. *Öğüt* olarak Türkçe'ye çevrilen bu sözcük

---

237; Cihad Tunç, “İslâm Dininde Zikir ve Duâ”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri: sy. 5, 1988, s. 37; Celal Yıldırım, *Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı*, Konya: Uysal Kitabevi, 1991, s. 253.

⁵ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire: Dârü'l-hadis, 1991/1411, “zkr” md.

⁶ Bk. Bakara, 2/269; Âl-i İmrân, 3/7; Hüd, 11/24; Tâhâ, 20/44; Enbiyâ, 21/48; Neml, 27/62; Kasas, 28/43, 46, 51; Secde, 32/24, 30; Sâffât, 37/155; Hâkka, 69/42.

⁷ Bk. Bakara, 2/40-41, 63, 122; Âl-i İmrân, 3/103; Mâide, 5/7, 11, 20, 110; En'âm, 6/70; A'râf, 7/171; Enfâl, 8/26; Secde, 32/15; Ahzâb, 33/9, 34; Fâtır 35/3; Sâd, 38/17; Nâziât, 79/35; Fecr, 89/23.

⁸ Bk. Bakara, 2/152, 239; Âl-i İmrân, 3/41, 191; Nisâ, 4/142; Mâide, 5/4, 91; En'âm, 6/119, 121, 138; Enfâl, 8/2; Yûsuf, 12/42; İsrâ, 17/46; Kehf, 18/24, 28; Meryem, 19/2, 11, 41, 51, 54, 56; Tâhâ, 20/14, 34, 42, 124; Enbiyâ, 21/42; Hac, 22/28, 34-36; Nûr, 24/36-37; Furkân, 25/18; Şuarâ, 26/227; Ankebût, 29/45; Sâd, 38/32, 41, 45, 48; Zümer, 39/22, 45; Mücâdele, 58/19; Cum'a, 62/9; Münafikûn, 63/9; İnsân, 76/25; A'lâ, 87/14.

⁹ Bk. En'âm, 6/45; Hüd, 11/12; Yûsuf, 12/104; Hicr, 15/6, 9; Nahl, 16/13, 43, 44; İsrâ, 17/44; Kehf, 18/101; Tâhâ, 20/3, 99; Enbiyâ, 21/10, 24, 36, 50; Nûr, 24/1; Furkân, 25/29, 50, 62; Şuarâ, 26/209; Yâsîn, 36/69; Sâd, 38/1, 8, 29, 87; Zümer, 39/21, 27; Ğafir, 40/44; Zuhruf, 43/5, 44; Kâf, 50/37, 45; Zariyât, 51/55; Kalem, 68/51-52; Hakka, 69/48; Abese, 80/4.

birçok âyette geçmektedir.¹⁰ Tezkira kelimesinin, Kur'ân'ın özel ismi olmasının yanında bir kısım âyetlerde, “ibret almak” anlamında kullanıldığı da görülmektedir.¹¹

Yine bazı âyetlerde zikrin, “söylemek, anlatmak, söz edilmek,”¹² “şan, şeref”¹³ ve “uyarı, düşünüp ibret almak” anlamlarında kullanıldığı da görülmektedir.¹⁴

Kur'ân'da zikir sözcüğü, namaz anlamında da kullanılmaktadır. Çünkü Kur'ân tilâveti Allah'ı anmak olduğu gibi namaz kılmak da yine O'nu anmaktır. İnsan namazda, zikrin en yücesini yapmakta ve kulluğunun gereği olarak en güzel bir şekilde ibadet etmektedir. Fakat bazı sûfiler zikri, farz namazdan daha yüksek bir ibadet olarak görmekte ve bu fikirlerini şu âyet-i kerîme ile teyit etmeye çalışmaktadırlar: “*Ey Muhammed! Sana indirilen Kur'ân'ı oku ve namazını kıl; zira namaz insanı her türlü kötülükten alıkor. Allah'ı anmak/zikrullah daha büyüktür.*”¹⁵ Bununla birlikte İbn Arabî gibi bazı sûfiler ise zikrin, namaz ibadeti içerisinde en büyük bir unsur olduğunu ifade etmişlerdir. Çünkü onlar, namazın dış görünüşü her ne kadar fiziksel bir hareket ise de ruhunun ve özünün zikir olduğunu söylemişlerdir.¹⁶

Kur'ân'da zikir kavramının zıddı olarak gaflet kelimesi kullanılmaktadır. Nitekim: “*İçinden, yalvararak ve korkarak aşikâre olmayan hafif bir sesle Rabbini zikret, gafillerden olma!*”¹⁷ âyetinde zikir kelimesi, zıddı olan gaflet kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Yine “*Unuttuğun zaman Rabbini zikret.*”¹⁸ âyeti de zikrin, gafletin zıddı olduğunu teyid etmektedir. Buradaki zikirden maksat, Allah'ın unutulmaması, her halükârda O'ndan gafil olunmamasıdır.

Zikrin belli bir vaktinin olmayışı onu tasavvuf yolunun temel esaslarından biri haline getirmiştir. Kur'ân'da zikir için belli bir vakit sınırlaması olmaksızın her dâim onun yapılması emredilmektedir. En yüce ibadetlerden birisi olan namazın bile belirli zaman dilimlerinde ikâme edilmesi câiz değilken zikir için benzer bir kısıtlama

¹⁰ Bk. Tâhâ, 20/3; Hâkka, 69/48; Müddessir, 74/49, 55-56; Abese, 80/11-13.

¹¹ Bk. Vâkıa, 56/73; Hâkka, 69/12; Müzzemmil, 73/19; İnsân, 76/29.

¹² Bakara, 2/269; Muhammed, 47/20.

¹³ İnşirâh, 94/4.

¹⁴ Bk. Bakara, 2/269; En'âm, 6/44, 80; A'râf, 7/57, 130; Enfâl, 8/57; Tevbe, 9/126; Hûd, 11/24; Enbiyâ, 21/22, 84; Furkân, 25/62; Ankebût, 29/51; Muhammed, 47/18; Kâf, 50/8; Vâkıa, 56/62.

¹⁵ Ankebut, 29/45.

¹⁶ Ebü'l-Alâ Afifi, *Tasavvuf: İslâm'da Manevi Devrim*, (çev: H. İbrahim Kaçar – Murat Sülün), İstanbul: Risâle Yay., 2004, s. 283.

¹⁷ A'râf, 7/205.

¹⁸ Kehf, 18/24.

getirilmemiştir. Bu durum zikrin her zaman yapılabileceği kaidesini göstermektedir. Nitekim: “*Onlar ki ayakta, oturarak ve yanları üzere yatarken Allah’ı zikrederler.*”¹⁹ âyeti bu devamlılığın sınırsızlığını ifade etmektedir. Âl-i İmrân 41, Ahzab 41 ve Cum’a 10. âyetlerinde “zikr-i kesîr” emri bulunmaktadır. Bu emir, zikirde devamlılığa işaret ederek “zikr-i dâim” esasını da hedef göstermektedir.²⁰

Kalblerin sadece Allah’ın zikriyle tatmin olup huzura ereceği meselesi, Kur’ân’ın önemle üzerinde durduğu konulardan biridir.²¹ Hasan-ı Basrî bu hususu, “*Manevi zevki üç şeyde arayın: Namaz, zikir ve Kur’ân. Eğer bulacak olursanız ne âlâ. Bulamayacak olursanız bilin ki kalbinizin kasveti sebebiyle sizin için manevi zevk kapıları kapanmıştır.*”²² sözleriyle ifade etmektedir.

Zikir ile ilgili olarak bir âyette Allah Teâla: “*Beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim, bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin.*”²³ buyurmaktadır. Allah insana sayısız nimetler vermiştir. Bunun karşılığı olarak insanın vazifesi ise; dil, kalb ve davranışlarıyla Allah’ı anmak, nimetlerine şükretmek ve asla nankörlük etmemektir. İnsan, bütün işlerinde Allah’ı hatırlar; emirlerini yerine getirip yasaklarından sakınırsa Allah da onu anacak, hem dünyada hem de öte dünyada iyilik ve güzellikler verecek ve âhirette derecesini yükseltecektir.²⁴

Kur’ân, Allah’ı anmaktan kaçınan kimselerin dünyada geçim sıkıntısına düşeceklerini, âhirette ise kör olarak haşredileceklerini ifade etmektedir.²⁵ Bu âyet ve yukarıda işaret edilen kalblerin sadece Allah’ın zikriyle tatmin olup huzura ereceğini belirten âyet, zikrin insan ruhu ve psikolojisindeki etkisinden bahsederek ancak Allah’ı hakkıyla anan gönüllerin kalb huzuruna erebileceğini belirtmektedir.²⁶

Sonuç olarak zikir kelimesinin, Kur’ân-ı Kerim’de türevleriyle birlikte 17 farklı anlamda 292 defa kullanıldığını görmekteyiz. Farklı anlamları arasında zikir, Kur’ân’da daha çok Allah’ın varlığının ve birliğinin delillerini düşünmek anlamında

---

¹⁹ Âl-i İmrân, 3/191.

²⁰ Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, İstanbul: Erkam Yay., 1997, s. 100.

²¹ Ra’d, 13/28.

²² Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, s. 101.

²³ Bakara, 2/152.

²⁴ Komisyon, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl Ve Tefsir*, Ankara: DİB Yay., 2014, c. I, s. 238.

²⁵ Tâhâ, 20/124.

²⁶ Yılmaz, *Tasavvuf Meseleleri*, s. 101.

kullanılmıştır. Yine bir kısım âyetlerde de zikrin öğüt vermek, öğüt ve ibret almak anlamlarına geldiğini görmekteyiz. Bir kısım âyetlerde ise zikir insan için önemli ve gerekli olan konuların unutulmaması, onların sürekli hatırdâ tutulması veya unutulursa hemen hatırlanması gibi anlamlara gelmektedir.

1.4. Hadislerde Zikir

Konuyla ilgili hadislerde zikir teşvik edilmiş, zikreden ile etmeyen durumu, diri ile ölüye benzetilmiş,²⁷ zikrin karşılığında kişiye pek çok mükâfat vaat edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, bir kudsi hadiste Allah Teâlâ'nın, *“Ben kulumun zannı üzereyim. Beni zikrettiği zaman onunla beraberim. Eğer beni kendi içinde zikrederse ben de kendi nefsimde zikrederim, eğer beni bir topluluk içinde zikrederse ben de onu, ondan daha hayırlı bir topluluk içinde zikrederim. O bana bir karış yaklaştığı zaman, ben ona bir arşın yaklaşırım. Kulum bana bir arşın yaklaştığı zaman, ben ona bir kulaç yaklaşırım. Kulum bana yürüyerek gelirse, ben ona doğru koşarım”* buyurduğunu nakletmiştir.²⁸ Yine bir hadislerinde de: *“Oturup Allah'ı zikreden hiçbir topluluk yoktur ki, onları melekler kuşatmış, rahmet kaplamış ve üzerlerine sekîne inmiş olmasın. Allah da bu kimseleri huzurunda bulunan yüce topluluğa (meleklerle) anar.”*²⁹ buyurmuştur.

Allah'ın anıldığı zikir meclisleri cennet bahçesine benzetilmiş ve müminlerden böyle yerlere uğradıklarında oralardan faydalanmaları istenmiştir.³⁰ Hadislerde Allah'ı zikretmenin, amellerin en hayırlısı ve insanların derecesini yükselten bir amel³¹ olduğu görülmektedir.

Hadislerde zikrin şekli ile ilgili farklı rivâyetler bulunmaktadır. Bunları hafî (gizli) ve cehrî (sesli) zikir olmak üzere iki ana gruba ayırabiliriz.

²⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim b. el-Cu'fi el-Buhârî, *es-Sahîh*, byy. 1315, “Da'avât”, 67.

²⁸ Buhârî, “Tevhîd”, 50; Ebû'l-Hüseyn el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, Beyrut: Dârü İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts, “Zikir”, 2, 3.

²⁹ Müslim, “Zikir”, 39.

³⁰ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh*, Kahire: 1384, “Da'avât”, 82; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned*, Beyrut: ts, c. III, s. 150.

³¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvîni, *Sünen*, Mısır, ts, “Edeb”, 53.

Hız. Peygamber'in Hz. Ali'ye cehrî zikri telkin etmesi ile ilgili hadis şöyledir: Peygamber Efendimiz (s.a.s.): *"Yâ Ali! Yeryüzünde inanarak Allah Allah diyen tek bir fert kalıncaya kadar kıyâmet kopmayacaktır"* buyurmuştur. Bunun üzerine Hz. Ali *"Yâ Rasûlallah! Nasıl zikredeyim?"* diye sormuş Hz. Peygamber ise: *"Gözlerini kapa ve üç defa söyleyeceklerimi dinle, sonra onları tekrar et, ben dinleyeyim."* şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber kelime-i tevhîdi üç defa söylemiş Hz. Ali dinlemiş, Hz. Ali aynı şeyleri tekrarladığında da Hz. Peygamber dinlemiştir.³²

Hız. Peygamber'in bir kısım sahabeye, *"Ellerinizi kaldırın ve hep birlikte 'lâ ilâhe illallah' deyin"* diyerek zikir çektiği, mescitte cehrî olarak Allah'ı anan bir kişi için, *"Ah edip inleyerek gönülden yakarıyor"* diyerek ona mani olmadığı rivayetleri vardır.

Hafî zikir gizli yapılan zikirdir ve cehrî zikirden efdal olarak kabul edilir. Hafî zikrin faziletine dair bir rivâyette Hz. Peygamber, Hafaza meleklerinin işitmediği gizli zikrin, yetmiş kat daha faziletli olduğunu belirtmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Kıyamet günü, Allah kullarını hesaplarını görmek için bir araya getirdiğinde Hafaza melekleri de yazdıkları ve ezberledikleri her şeyi oraya getirirler. Allah onlara, 'Dikkat edin! Geriye hesaplanmamış bir şeyler kaldı mı?' dediğinde melekler: 'Bildığımız ve ezberlediğimiz her şeyi zimmetine geçirdik ve yazdık. Geriye başka bir şey kalmadı' diye cevap verirler. Bunun üzerine çaresiz kalan o kula, Allah şöyle der: 'Senin, benim yanımda meleklerin bile bilmediği öyle bir amelin/iyiliğin var ki şimdi ben seni onunla ödüllendireceğim. O şey senin yaptığın zikr-i hafîdir.'*"³³

Hafî zikrin üstünlüğüne delil olarak gösterilen bir başka hadiste de Hz. Peygamber, bir sefer esnasında yüksek sesle tekbir getiren sahabeye şöyle buyurmuştur: *"Kendinize acıyın. Siz ne sağıra ne de gâib olana duâ ediyorsunuz. Sizi*

³² Ancak bu hadisin metninin tamamının meşhûr hadis külliyyâtında bulunmaması, onun mevzû olma ihtimalini gündeme getirmiştir. Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülkavi Münzirî, *et-Tergîb ve't-terhîb mine'l-hadisi's-ş-şerîf*, (thk. Mustafa Muhammed Amara), Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1968/1388, c. II, s. 415. Ayrıca bk. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara: TDV Yay., 2000, s. 340.

³³ Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsenna el-Mevsîlî, *Müsnedu Ebî Ya'la el-Mevsîlî*, (thk. Hüseyin Selim Esed), Dimaşk: Dârü'l-me'mûn li't-türâs, 1986, c. VIII, s. 182-183; Ebû Şucâ Şireveyh İbn Şehredâr ed-Deylemî, *el-Müsnedü'l-firdevs bi me'sûri'l-hitâb*, (thk. Muhammed es-Said Besyûnî es-Zağlûl), Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1986, c. II, s. 373.

gören ve işiten zâtâ duâ ediyorsunuz. O sizinle beraberdir. Duâ ettiğiniz zât, size bineğinizin boynundan daha yakındır”³⁴

Hz. Peygamber’in “*Zikrin en hayırlısı gizli olandır, rızkın en hayırlısı da yeterli olandır*”³⁵ hadisi de zikrin ve amellerin gizli yapılmasını benimseyenler tarafından delil olarak gösterilmiştir.

Zikrin yapılışının bazı ibadetlerde her iki şekilde olduğu görülmektedir. Kıraatin, cemaatle kılınan namazların bir kısmında gizli bir kısmında sesli yapılması; telbiyenin, hac ve umrede yüksek sesle söylenmesi ve Kur’ân tilavetinin sesli ya da sessiz yapılması bu konuya örnek verilebilir. Bu rivayet ve uygulamalar zikrin yer, zaman ve şahısların durumuna göre gizli ve sesli olarak yapılabileceğini göstermektedir.³⁶

Konuyla ilgili hadis kaynakları incelendiğinde Hz. Peygamber ve sahâbe zamanında cemâatle halka halinde toplu zikir yapıldığı görülmektedir.³⁷ Zamanı ve mekânı belli olmayan bu tür zikir meclislerinin, Kur’ân okunan, dinî ahkâm öğretilen ve duâ yapılan sohbet toplantıları mahiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Başlangıçta, birtakım kâideleri olmayan zikir, daha sonra belirli bir kalıp ve şekle sokulmuştur.³⁸

2. TASAVVUFTA ZİKİR

Tasavvuf ıstılahında zikir kavramının farklı şekillerde tanımlandığı görülmektedir.

a) Zikir; hem dünya hem de ahiret saadetine nail olmak için Cenab-Hakk’ın ism-i zâtını (Allah) zikrederek, vaktini değerlendirme kastıyla ya kâmil bir mürşit vasıtasıyla ya da şeriat-tarikat ölçü ve âdâbı esas alınarak çeşitli esmâ-i hüsnânın belli şekil ve sayılarda tekrar edilmesi demektir. Zikir kelimesi, anmak ve unutmayıp hatırd tutmak manasına geldiği için Hakk’ı anmanın sadece dil ile söylemekten ibaret olmadığı, kalb ve zihnin de Allah ile meşgul olması gerektiği kelime anlamından çıkarılmaktadır. Çünkü zikirde asıl olan, bütün mahlukât ile ilgili her türlü duygu ve

³⁴ Buhârî, “Meğâzî”, 38; Müslim, “Zikir”, 44-46.

³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 172; Ebû Ya’lâ, *Müsned*, II, 82.

³⁶ Öngören, “Zikir”, s. 410.

³⁷ Buhârî, “Deavât”, 16; Müslim, “Zikir”, 8.

³⁸ Ateş, “Zikir”, *İA*, s. 562.

düşüncenin kalbten atılarak sadece Cenab-ı Hakk'ın anılmasıdır. Bu tür zikre *Zikr-i Muttasil*, karışık duygu ve düşüncelerle yapılan zikre de *Zikr-i Munkatı* denir.³⁹ *Zikr-i Munkatı*'da zâkirin kalbini Allah dışında bir kısım düşünceler kaplamıştır. Bu durum ise onun *Mezkûr (Allah)* ile irtibatına zarar vermektedir.

Zikir sayesinde, zikreden kişinin kendinden geçerek Allah'ın dışında her şeyi unutmaması, hatta yok sayması hedeflenerek kalbin Rabbin huzuruyla tatmin olması sağlanır.⁴⁰

b) Zikir, Cenab-ı Hakk'ı anmak ve hatırlamak, O'nu nisyân ve gaflet ile unutmamak, *Allah* veya *lâ ilâhe illallah* kelimelerini söylemek ve tekrarlamaktır. *Allah* kelimesini istimalde *lafza-i celâl*, *lâ ilâhe illallah* kelimesini söylemeye *tevhîd zikri* denir.⁴¹

c) Zikir, bir emir veya yasakla karşılaşıldığı zaman Allah'ı hatırlamaktır. Kişinin karşılaştığı günah ise uzak durmalı, emir ise yapmalıdır. Eğer zikir, kişiye bunu yaptırmıyorsa, zikrin hakikati anlaşılmamış demektir. Zikrin kalbe yerleşmesinin göstergesi, kalbin sahibinin ahlâkının güzelleşmesidir. Ahlâkını güzelleştirmeyen kişi zikirden beklediği manevi kazançtan mahrum kalır.

Zikrin gayesi, ders ve ibret alarak kötü ve yanlış olanı tekrar etmekten vazgeçmektir. Çünkü zikir, iyinin yapılması ve kötünün terk edilmesi için manevi bir müeyyidedir. Bu müeyyideye riâyet edildiğinde ahlâk kaidelerine uygun hareket edilmiş olur.⁴² Şihabüddin es-Sühreverdî zikir ve takvâ münasebetini şu şekilde izah etmektedir: “*Hâlis bir zikir ancak takvâ ile yapılır. Zikrin kapısı ancak takvâ ile açılır. Kul, organlarını ilâhi yasaklardan korumadıkça takvâyâ eremez. Bir kimse kendisini haramlardan koruduktan sonra lüzumsuz, geçici heveslerden organlarını muhafaza etmezse gerçek takvâyı bulamaz.*”⁴³

³⁹ Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1995, s. 119.

⁴⁰ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Dergah Yay., 1985, s. 200; Mehmet Necmettin Bardakçı, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2000, s. 73.

⁴¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yay., 1991, s. 539; Ateş, “Zikir”, *AÜİF Dergisi*, c. XIV, s. 235-236; Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1992, s. 171; Seyyid Şerif Cürçânî, *et-Ta'rifât*, s. 109.

⁴² Ateş, “Zikir”, s. 561.

⁴³ Sühreverdî, Ebû Hafs Şihabüddin Ömer, *Avârifü'l-meârif (Tasavvufun Esasları)*, trc: H. Kamil Yılmaz - İrfan Gündüz, İstanbul: Vefa Yayıncılık, 1990, s. 574.

Zikrin bir diğere gayesi, gece ve gündüz Allah'ın huzurunda ve önünde olduğumuzu, O'nun bizi ve işlerimizi, sözlerimizi ve kalbimizden geçenleri bildiğini ve gördüğünü düşünmemizdir. Zaten lisan ile yapılan zikirden maksat da bu kalbî zikri elde etmeğe vesile olmasıdır.⁴⁴

Nitekim İmam Gazzâlî, konu ile ilgili olarak *İhyâu ulûmi'd-dîn* adlı eserinde, “*Faydası olan zikir, devamlı ve kalb huzuruyla yapılan zikirdir. Bütün ibadetler kalbin huzuru ile değer kazanır, kalbin huzuru da ibadetin neticesinde elde edilir.*”⁴⁵ demektedir.

İslâm'ın ilk dönemlerdeki zikir şekli ile sonraki dönemlerde ortaya çıkan ve bid'at sayıldığı için bazı kimseler tarafından tenkit edilen zikir şekilleri arasında farklar vardır. Bunlardan birisi ilk dönemlerde zikrin Hz. Peygamber'in ifade buyurdıkları cümlelerle yapılması, daha sonraki dönemlerde ise cümlelerin kısaltılarak sadece *Allah, Allah, Hû Hû* gibi tek kelimeler halinde yapılır olmasıdır. Bunlardan cümle halinde yapılan zikre *İsm-i Celâl* veya *Lafza-i Celâl*, tek kelimelerle yapılan ise *Esmâ Zikri* adı verilmiştir.⁴⁶

İlk sûfilerdeki zikir anlayışının belli bir kalıba girmediği görülmektedir. Ebû Nasr es-Serrâc (378/988), Ebû Bekr el-Kelabâzî (380/990), Ebû Tâlib el-Mekkî (386/996), Ebu'l Kâsım Abdülkerîm el-Kuşeyrî (465/1072) ve Ali b. Osman el-Hucvirî (465/1072) gibi ilk sûfilerin zikir anlayışını bahis konusu eden mutasavvıflar, sadece onların zikir mevzuundaki fikirlerini ve bu mefhumun tahlili ile ilgili görüşlerini nakletmişlerdir. Kuşeyrî, *er-Risâle*'sinin zikir bahsinde, sûfilerin, konu ile ilgili düşüncelerini kısa cümleler halinde nakletmiştir. Mesela zikir için Ebû Osman; “*Gafletin verdiği sıkıntıyı tatmamış olan, zikrin verdiği neşeden zevk alamaz*” derken, Vâsîfî de “*Zikir Allah'a olan aşırı muhabbet ve korkunun etkisiyle gaflet meydanından müşâhade (ve mürâkabe) fezasına çıkmaktır.*”⁴⁷ ifadesini kullanmıştır. Zünnûn el-Mısri de bu konu çerçevesinde “*Hakiki manasıyla Allah'ı zikreden, O'nun zikrinin*

⁴⁴ Hamza Kılıç, *Zikir ve Tevhid Eğitimi*, İstanbul: İnsan Yay., 2003, s. 17-18.

⁴⁵ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, trc. Mehmed A. Müftüoğlu, haz. A. Fikri Yavuz, İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1989, c. II, s. 767.

⁴⁶ Ateş, “Zikir”, *İA*, s. 562.

⁴⁷ Vâsîfî bu sözünüyle, derin gafletten devamlı huzur ve müşâhade haline geçmeği kastetmiştir.

yanında her şeyi unuttur. Allah her şeye karşı onu korur, terk ettiklerine bedel Allah olur.”⁴⁸ yorumunu yapmıştır.

İlk sûfilerde zikirden kastedilen şey mezkûrun (Allah) zikir içinde aranıp bulunmasıdır. Bir başka yoruma göre ise; Cenab-ı Hakk’ın zât, sıfat, isimleri ve kulları üzerindeki tasarruf ve takdirleri gibi konularda kalbi teyakkuza geçirerek Allah’ı her daim kalpte hazır tutarak O’nu görüyormuş gibi ibadet etmektir ki bu *ihsan* denen makamdır. Bu konuda Sehl b. Abdullah: “Zikir Allah’ın seni gördüğü hususunda kesin bilgiye ulaşman, kalbinle O’nun sana senden daha yakın olduğunu görerek O’ndan utanman, bu durumu nefesine ve hareketlerine yansıtmandır.” demiştir.⁴⁹

İlk tasavvufî kaynaklarda genellikle zikrin mahiyeti ve fazileti ile ilgili sözler nakledilmesine rağmen onun nasıl icrâ edildiğine dair bilgiler verilmemektedir.⁵⁰

İlk zâhidler döneminde zikir, belirli bir zamana bağlı kalmaksızın, beş vakit namazdan ayrı olarak belirlenen saatlerde nâfile namaz kılmak, duâ etmek, tehlîl, tesbîh, tekbîr getirmek ve salavât-ı şerîfe okumak sûretiyle yapılagelmiştir. Tarikatlar oluştuğça zikir muayyen nizamlara ve adetlere göre yapılmaya başlanmış, nâfile namazlar çoğaltılmış ve Allah’ın isimleri yahut *lâ ilahe illallah* gibi ifadeler belirli adetlere göre tekrar edilmiştir. İlk devirlerde icrâ edilen ferdî ve toplu zikirlerle, tarikatların oluşumundan sonra yapılan zikir meclisleri arasında büyük farklar vardır. Bu farkların tarikatlara göre de değiştiği düşünüldüğünde, daha sonraları icrâ edilen tasavvufî bir zikir usûlünün ilk dönemlerde bulunmadığı anlaşılmaktadır.⁵¹

2.1. Tarikatlarda Zikir

Tasavvufî düşünce ve yaşayış, zühd ve tasavvuf dönemlerinden⁵² sonra tarikatlar aracılığıyla yaygınlaşmış ve halkın büyük bir kesimine mal olmuştur.

⁴⁸ Kuşeyrî, Abdülkerim, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risâlesi*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yay., 2009, s. 302; Kelâbâzî, *et-Taarruf: Doğu Devrinde Tasavvuf*, (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yay., 1979, s. 154-157.

⁴⁹ Öngören, “Zikir”, s. 410.

⁵⁰ Kelâbâzî, *et-Taarruf*, s. 154; Ateş, “Zikir”, *İA*, s. 562.

⁵¹ Ateş, “Zikir”, *AÜİF Dergisi*, c. XIV, s. 237.; Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretileri*, s. 330.

⁵² Tasavvuf tarihinin dönemleri; a) Zühd Dönemi: Bu dönem Asr-ı Saadetle başlayan ve ilk iki asrı içine alan, tasavvuf kavramının ortaya çıktığı zamana kadar olan dönemdir. b) Tasavvuf Dönemi: Hicrî II. Asrın sonundan, tarikatların ortaya çıktığı devre kadar olan bir dönemdir. Büyük sûfi ve mutasavvıflar bu dönemde yetişmiştir. c) Tarikat Dönemi: Tasavvuf müesseselerinin en güçlüsü

Günümüze kadar ulaşan belli başlı tarikatlar, XII. Asırda Selçuklular döneminde ortaya çıkmıştır.

Tarikatlarda zikir, kulun Rabbine yakınlaşmasına vesile olan en önemli ibadet, nefsi ıslah için yapılan riyâzatın⁵³ en mühim düsturu olarak kabul edilmiştir. Kuşeyrî'nin “*Zikir Allah'a giden yolda kuvvetli bir esas ve temel şarttır.*”⁵⁴ sözü de bu görüşü desteklemektedir.

Tasavvuf eğitiminde nefislerin nasıl terbiye edileceğini bilen şeyhler, müridlerin manevî durumlarına göre en uygun zikri telkin ederek onların Cenâb-ı Hakk'a ulaşmalarına vesile olurlar. Onlar müridlerine *Allah* lafzı başta olmak üzere esmâ-i hüsnâdan bazı isimler veya kelime-i tevhidi telkin ederler. Müridler de bu lafızları kendilerine söylendiği sayıda tekrar ederek zikirlerini gerçekleştirirler.⁵⁵

2.2. Zikir Telkini

Sûfilere göre ilk defa zikir telkininde bulunan kimse Hz. Peygamber'dir. Rivâyetlere göre Rasûlullah (s.a.s.) Hulefâ-i Râşidîn'in her birine farklı usûllerde zikir telkin etmiştir. Daha sonra farklı tarikatlar bu usûlleri alarak kendi zikirlerine yön ve şekil vermişlerdir. Bu telkin şekilleri Sıddîkiyye, Kübreviyye, Nûrbahşiyye ve Cehriyye isimleriyle farklı ekollere ayrılmıştır.

a. Sıddîkiyye

Bu ekol, hafî zikri esas alır ve Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekr'e hicret esnasında Sevr Mağarası'nda gizlenirken onun kulağına üç kere kelime-i tevhidi hafî olarak telkin etmesini delil getirir.

b. Kübreviyye

Cehrî zikri uygulayan Kübrevîler, Hz. Peygamber'in, Hz. Ömer'in Müslüman olduğu sırada ona kelime-i tevhidi cehrî olarak telkin etmesini esas alırlar.

---

olan tarikatların ortaya çıktığı hicri VI. Asırdan başlayarak günümüze kadar devam eden dönemdir. (Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 84.)

⁵³ “Riyâzat”: Sözlükte, terbiye ve ıslah etmek, eğitmektir. Nefsi eğitmek üzere onu aç, susuz ve sevdiği şeylerden mahrum bırakmak, nefsi ibadete alıştırmak üzere eğitmek manasında kullanılan bir tasavvuf terimidir. (Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yay., 2009, s. 521.)

⁵⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 368.

⁵⁵ Öngören, “Zikir”, s. 411.

c. Nûrbahşiyye

Bu ekol, Hz. Peygamber'in Hz. Osman'a kelime-i tevhidi sessiz, sözsüz, harfsiz bir şekilde kalbî bir ifade tarzıyla telkin etmesini delil getirir. Nûrbahşiyye denilen bu yol, Hz. Osman'a nispet edilse de bu kesin değildir.

d. Cehriyye

Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi karşısına oturtup gözlerini yumdurarak ona üç defa *lâ ilahe illallah* diyerek aynı lafızları cehrî olarak tekrar etmesini telkin etmiştir. Cehriyye ekolü bu hadiseyi esas alarak cehrî zikri uygular.⁵⁶

2.3. Zikrin Uygulanış Çeşitleri

Tarikatlarda zikir, Hz. Peygamber'in Hulefa-i Raşidin'e yapmış olduğu telkin esas alınarak uygulanış itibariyle cehrî ve hafî olmak üzere ikiye ayrılır:

a. Cehrî Zikir

Etraftaki kimselerin duyacağı bir şekilde yüksek sesle yapılan zikirdir. Sûfilere göre böyle bir zikri melekler duyup kaydetmektedir. Hz. Ali'den geldiği söylenen ve sesli zikri benimseyen bu tarikatlara *Cehrî Tarikat* denir. Kâdirîler ve Rifâîler cehrî zikri tercih etmişlerdir.

b. Hafî Zikir

Zikreden sadece kendisinin işitebileceği bir sesle yapmış olduğu zikirdir. Hz. Ebû Bekr'den geldiği söylenen ve sessiz zikri benimseyen bu tarikatlara *Hafî Tarikat* denir. Mevlevîler ve Nakşibendîler hafî zikri esas almışlardır.

Âlimler arasında *cehrî zikir mi yoksa hafî zikir mi daha faziletlidir?* meselesi tartışılmıştır. Her ne kadar bu iki zikir için âyet ve hadislerden delil getirilse de bu, zâkirin hali ve fitrî yapısına göre şekillenecek sübjektif bir durumdur. Bununla beraber cehrî zikrin bidâyette olanlar için kalbteki kasveti dağıtma noktasında daha faydalı

⁵⁶ Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, (sdl. Hüseyin Rahmi Yananlı), İstanbul: Kitabevi Yay., 1992, s. 241-243; Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s. 121.

olacağını, hafî/kalbî zikrin ise seyr-u sülûkte⁵⁷ ilerlemiş olanlara tavsiye edilmesi gerektiğini söyleyenler de vardır.⁵⁸

2.4. Zikir Lafızları

a. Kelime-i Tevhid

Tarikatlarda zikir, ya *lâ ilâhe illallah* lafzını veya Allah'ın esmâ-i hüsnâsından herhangi birisini belli sayılarda tekrar ederek yapılır. Hz. Peygamber, en faziletli zikrin *lâ ilâhe illallah* olduğunu beyan etmiştir.⁵⁹ Bu bakımdan tarikata giren bir kimseye ilk önce bu lafızla zikretmesi emredilir. Kelime-i tevhid, biri *nefy*, diğeri *isbat* olmak üzere iki yönlü mana ihtiva eder. *Lâ ilâhe* (hiçbir ilah yoktur) kısmı nefyi; *illallah* (ancak ve ancak Allah vardır) kısmı da isbatı oluşturur. Necmüddin Kübrâ'ya göre nefy kısmı kalbî hastalıklara sebep olan, ruhu çeşitli meşgalelerle bağlayan, nefsi kuvvetlendiren kötü ahlâkların ve hayvani arzuların yok olmasını; isbat kısmı ise bu kötü ahlâklardan kurtulup kalbin sıhhat ve selâmete kavuşmasını temin eder.⁶⁰

b. Lafza-i Celâl

Lafza-i Celâl ile zikretmeye *Zikr-i Müfred* denir. *Allah* lafzı esmâ-i hüsnâdaki doksan dokuz ismin en câmisidir. Birisi *Ya Allah* dediğinde yüce Allah'ı bütün isim, sıfat ve fiilleri ile anmış olur. Fakat *Ya Rahmân* dediğinde Allah'ı sadece rahmet vasfıyla zikretmiş olur. Çünkü *Allah* ismi, ism-i câmidir. Yani bütün ilâhî isimleri kendisinde toplamaktadır.⁶¹

c. Hüve Kelimesi

Bazı sûfiler, Allah Teâla'yı *Hüve* veya *Hû* diye zikretmenin O'nun zâtının görünmezliğine ve batınî hüviyetine delalet edeceğine hükmetmişlerdir. Âlimlerin bazıları ise bu şekilde bir zikrin manasız olduğu gerekçesiyle câiz görmemişlerdir.⁶²

⁵⁷ “Seyr-u sülûk”: Arapça'da gitmek ve girmek anlamına gelmektedir. Bir şeyhin gözetiminde, Allah'a vuslat için çıkılan mânevî yolculuk anlamında tasavvuf terimidir. (Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 565.

⁵⁸ Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, s. 241-242; Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yay., 1989, s. 359; Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s. 125-126.

⁵⁹ İbn Mâce, “Edeb”, 65.

⁶⁰ Necmüddin Kübrâ, *Tasavvufî Hayat (Usûl-i aşere, Risâle ile'l-haim, Fevâihu'l-cemal)*, (çev. Mustafa Kara), İstanbul: Dergah Yay., 1980, s. 198-200. Ayrıca bk. Bekir Köle, *Zeynüddin Hâfî ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yay., 2011, s. 182-183.

⁶¹ Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, s. 246.

⁶² Aynî, *a.g.e.*, s. 248.

Her tarikatın seyr-u sülûkun çeşitli merhalelerinde zikre esas aldıkları belli isimler vardır.⁶³ Yine her tarikat, kendine mahsus zikir tarzları geliştirmiş ve toplu veya ferdî zikirlerle ilgili belirli kural ve yöntemler belirlemiştir. Zikirler, tarikatın belirlediği bu kural ve yöntemlere göre yapılır.

2.5. Zikrin Yapılış Şekilleri

Zikir, yalnız veya toplu olarak yapılması yönünden ikiye ayrılır;

a. Ferdî Zikir

Mürid, bireysel olarak gerçekleştirilen bu zikirde şeyhin talimatlarına göre hareket eder. Şeyh, müridin anlattığı tecrübelerini, hissiyat ve duygularını hatta gördüğü rüyalarını esas alarak ona yeni bir ismin zikredilmesini veya eski zikrinin devam ettirilmesini tavsiye eder. Müridin yaptığı zikre vird/evrâd, okuduğu duaya da hizb/ahzâb denir. Vird ve hizbler, Kur'ân'dan, hadislerden veya Allah dostlarının dualarından seçilir. Bu şekildeki zikrin, kalbi uyarıp cilalama, insanı Rabbi ile ünsiyet ettirme ve O'na yakınlığı hissettirmede rolü büyüktür.⁶⁴

Ferdî olarak yapılan zikir, uygulanış şekli itibariyle üçe ayrılır:

Sadece dille yapılan zikir,

Sadece kalp ile yapılan zikir,

Hem dil hem de kalp ile yapılan zikir.⁶⁵

Bir başka tasnife göre de ferdî zikir altı kısma ayrılır: Zikr-i Kalbî, Zikr-i Lisanî, Zikr-i Sırrî, Zikr-i Hafî, Zikr-i Ruhî, Zikr-i Zât.⁶⁶

b. Toplu Zikir

Toplu halde zikretmek ilk asırlarda mevcut olmayıp tarikatların kuruluş gelişmesinden sonra tekkelerde yaygınlaşmıştır. Zamanla da her tarikata has olmak

⁶³ Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s. 120-121.

⁶⁴ Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s. 122; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 202; Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004, s. 104.

⁶⁵ Türer, *a.g.e.*, s.124.

⁶⁶ Ahmet Yıldırım, "İskilipli Şeyh Muhammed Muhyiddin Yavsî (ö. 920/1524)'nin Bir Risâlesi ve Risâlede Geçen Hadislerin Tahric ve Değerlendirmesi", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara: 2001, sy. 6, s. 110-112.

üzere belirli kural ve yöntemi olan toplu zikir biçimleri oluşmuştur. Bunların meşhur olanlarını şu şekilde sıralamamız mümkündür:

Semâ

İşitmek ve dinlemek anlamına gelen semâ, zamanla dinî müzik veya ilahi dinlemek manasına, daha sonra da müzik eşliğinde ayakta dönerek icrâ edilen bir zikir tarzına verilen isim olmuştur. Bu zikir tarzı, Mevlevî tarikatında meşhur olup icrâsı esnasında ney, kudüm ve def gibi enstrümanlar da kullanılmaktadır.⁶⁷ Mevlevî semazenleri, gizli olarak lafza-i celâl veya kelime-i tevhid zikri çekerler. Diğer tarikatlarda toplu zikirler genelde sesli olarak icra edilmesine rağmen sadece Mevlevîlerde gizli olarak yapılmaktadır.⁶⁸ Semâ, aynı zamanda dervişlerin bir kısım hareketleriyle bazı dinî/tasavvufî mevzuları sembolize ettikleri bir zikir tarzıdır. Semânın bir diğer adı da *mukabele* 'dir.⁶⁹

Hatme-i Hâcegân

Nakşibendiyye tarikatında yapılan toplu zikre bu isim verilir. Hafî olarak yapılır. Zikirde okunacak âyet, salâvât ve dualar şeyhin talimatıyla okunur. Rabîta ile başlayan hatme ise şeyhin yapmış olduğu dua ile sona erer.

Darb-ı Esmâ

Halvetî dergâhlarında yapılan toplu zikre *Darb-ı Esmâ* denir. Halka şeklinde oturulup hafif bir şekilde ileri-geri sallanarak icra edilir. Vücudun ileri-geri sallanması, zihnin mâsivâdan kurtulması için bir sebep olarak görülür.

Zikr-i Kıyâm

Rifâî ve Sa'dî tarikatlarınca ayakta cehrî olarak icrâ edilen toplu zikirdir.

Devran

Kâdirilere has olan bu zikir ayakta, oturarak ve dönerek de icrâ edilebilmektedir.⁷⁰

⁶⁷ Süleyman Uludağ, *İslam Açısından Mûsiki ve Semâ*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1976, s. 539.

⁶⁸ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 109.

⁶⁹ Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s. 122; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 203-204.

⁷⁰ *Devir* veya *Devran* tabiriyle, cehrî zikir yapan bazı sûfilerin, ayakta bir halka teşkil edip dönmeleri, baş ve bellerini hareket ettirerek, bazen de cezbeye gelerek ayaklarını yere vurarak yaptıkları zikir kastedilmektedir. Bu zikir tarzı genellikle Kâdiriyye, Rifâiyye, Halvetiyye ve Mevleviyye gibi cehrî zikri esas alan tarikatlarda uygulanmaktadır. (Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 138., Süleyman Uludağ, "Devran", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 1994, c. IX, s. 248.)

Zikr-i Erre

Yesevîlerin ayakta ve oturarak yaptıkları zikirlerdir.

Tarikatların toplu halde yaptıkları zikirler ve özellikle devran ve semâ, medrese âlimleri tarafından tenkit edilmiştir. Konuyla ilgili lehte ve aleyhte birçok eser yazılmıştır.⁷¹ Çalışmanın ikinci bölümünde detaylı bir şekilde görüleceği üzere İmam Birgivî de devran ve semâ aleyhinde görüşlere sahiptir.

2.6. Tarikatlarda Uygulanan Zikir Çeşitleri

Tarikatların zikir anlayışları ve uygulayış tarzlarını şu şekilde açıklayabiliriz:

a. Kâdiriyye

Gavsü'l-a'zam ve *Gavsü's-sekaleyn*⁷² gibi lakaplarla⁷³ tanınan Abdülkâdir Geylânî (ö. 562/1166) tarafından kurulan bu tarikat *Geylâniyye* ismiyle de bilinmektedir. İslâm dünyasında en yaygın olan tarikatlardan biridir.

Tarikata intisap, diğer tarikatlarda olduğu gibi bey'ât şeklinde şeyhin mürîdin elinden tutarak ona tevbe ve istiğfâr yaptırmasıyla gerçekleşir. Tarikata yeni giren mürîdin ilk zikirlerini ekseriyetle hamdele, salvele, duâ, kelime-i tevhîd ve lafza-i Celâl meydana getirir.⁷⁴ Lisan ile başlayan zikir daha sonraları nefis, kalb, rûh, sır, hafî ve sonra hafîyyü'l-hafî tarzıyla gelişir. *Lisânî zikir*, kulun kalbinin Allah'ı anması ve O'nu hatırlamasından ibârettir. *Nefsî zikir*, Allah'ı hatırlamanın sessiz olmasının yanı sıra kalb ve ruhun da harekete geçmesidir. *Kalbî zikir*, Allah'ın cemâl ve celâlini mülâhaza etmektir. *Rûhî zikir*, kalb dili ile esmâ-i hüsnâya mülâzemettir. Bu zikrin neticesi, tecelli eden sıfatın nûrlarını müşâhededir. *Sırrî zikir*, ulûhiyyetin sırlarını mükâşefe ve murâkabedir. *Hafî zikir*, sıdk makamında Zât-ı ehadiyyetin nurlarını müşâhededir. *Hafîyyü'l-hafî zikir*, Hakka'l-yâkine nazar ve Allah'tan başkasından bağı koparmaktır. Nitekim bir âyette: "... Çünkü O, gizliyi de gizlinin gizlisini de bilir."⁷⁵

⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Uludağ, *İslam Açısından Mûsiki ve Semâ*.

⁷² Abdülkâdir-i Geylânî hazretleri, tasavvufta Gavs (Kutub derecesine eren en büyük velîye kendisinden mânevî yardım istendiği (istiğâse) için gavs denilir) derecesine ulaşmıştır. İnsanlara ve cinlere yardım etmesi ve imdatlarına yetişmesi sebebiyle Gavsü's-sekaleyn ve Gavsü'l-a'zam lakablarıyla meşhûr olmuştur.

⁷³ Dilaver Gürer, *Abdülkadir Geylani: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yay., 1999, s. 85-89.

⁷⁴ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 243-44.

⁷⁵ Taha, 20/7.

buyurulmuştur. Bu hal, insanlara bütün ilimlerin kapısını açar ve Hakk'a vasıl olma yollarının sonuna ulaştırır.

Silsile itibariyle Hz. Ali'ye ulaşan bu tarikatta cehrî zikir yapılmaktadır. Ayakta ve cehrî olarak *devran* tarzıyla icrâ edilen zikirde esas olan ihlastır. Zikrin, zakirin kalbinin nurlanması ve onun sonsuz bir hayatı elde edebilmesi için şiddetli bir darb ve kuvvetli bir avaz ile icra edilmesi zorunludur.⁷⁶

b. Yeseviyye

Türk mutasavvıfı Ahmed Yesevî (ö. 562/1166) tarafından kurulmuştur. Hâcegân tarikatı olarak da isimlendirilen Yesevîlik, mücâhede⁷⁷ ve riyâzat ağırlıklı olan ve cehrî zikri esas alan bir tarikattir. Tarikatta halvetin de çok önemli bir yeri vardır. Müridlerin Allah'ın *Hayy* ve *Hû* isimleriyle zikir yaparken ortaya çıkan seslerin testere sesine benzemesi, bu zikre *zikr-i erre* veya *zikr-i minşâri* denilmesine sebep olmuştur.⁷⁸

c. Rıfâiyye

Ahmed Rıfâî (ö. 578/1183) tarafından kurulmuş olan bu tarikat riyâzat ve mücâhede ağırlıklıdır. Bu tarikatta siyah sarık sarmak, seccâde üstünde oturmak ve zikir esnasında def ve bendir⁷⁹ çalmak esastır. Rıfâîler zikir esnasında, *burhân* adını verdikleri şiş vurmak, ateşe girmek ve cam çiğnemek gibi harikulade haller sergilerler.⁸⁰ Rıfâî tarikatını diğer tarikatlardan ayıran özellik, ilk dönemlerde olmamakla beraber zaman içerisinde tarikat mensuplarının bu tür uygulamalarda bulunmasıdır. Halbuki sûfilerin çoğu bu tür gösteri mahiyetindeki hareketlere değer vermemişlerdir.⁸¹

d. Sühreverdîyye

Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) kurmuş olduğu bir tarikattir. Seyr-u sülûkta yaşanan cezbe⁸² ve coşkunluğu dengede tutmayı esas alır.

⁷⁶ Gürer, *Abdülkadir Geylani: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 216-218.

⁷⁷ "Mücâhede": Kelime anlamı; vuruşmak, harp etmektir. Tasavvufta ise; nefsin mâsivâdan sınırlanarak Hakk'ın rızasını kazanmak yolunda kullanılmasına denilir. (Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 448.)

⁷⁸ Ömer Uluçay, *Hoca Ahmed Yesevi*, Adana: Hakan Ofset, 1995, s. 340-344; Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s. 175-176; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 338; Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 245-46.

⁷⁹ "Bendir": Büyük boy zilsiz def. bk. Nuri Özcan, "Def", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 1994, c. 9, s. 85.

⁸⁰ Ebû'l-Hüdâ Muhammed b. Hasan Vadi b. Ali Sayyadî, *Tarikatü'r-Rifaiyye*, Dimaşk: Dârü'l-Beyrûtî, 2002/1423, s. 55-65; Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 247.

⁸¹ Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s. 187.

⁸² "Cezbe": Sözlük anlamı; kendine çekmek demektir. Tasavvuf ıstilahında ise Allah'ın kulu kulu kendine çekip yaklaştırması anlamına gelmektedir. (Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s.129.)

Sühreverdiyye’de halvet halinde, kalbin de iştirakiyle *lâ ilâhe illallâh* zikrine devam etme esası vardır.⁸³

e. Çiştîyye

Muînüddin Hasan el Çiştî (ö. 633/1236) tarafından kurulmuştur. Hindistan ve Pakistan bölgesinin en yaygın tarikatlarından biridir. Bu bölgenin İslâm ile tanışmasında büyük rol oynamıştır. Tarikatın esası fakr, kanaat ve riyâzat yoludur.⁸⁴ Çiştîyye, hem cehrî hem de hafî zikri esas alan bir tarikattır. Toplu zikir esnasında semâ tarzını benimsemiştir.⁸⁵

f. Şâzeliyye

Ebü’l-Hasen eş-Şâzelî (ö. 656/1258) tarafından kurulmuştur. Sâlikin ruhanî eğitimine önem veren tarikat, halk içinde Hakk’la beraber olmayı (halvet derencümen) esas aldığından dolayı zikir usûlünde mâsivâdan ferâgatı ve her zaman, mekân ve durumda zikri (zikr-i hafî, zikr-i dâim) telkin eder. Bu sebepten dolayı bir kenara çekilerek yapılan riyâzat, halvet ve toplu zikre fazla rağbet göstermemişlerdir. Şâzelîler, riyâzat ve çileyi esas alan tarikatlardan ayrı olarak celvet yolunu seçmişlerdir. Bundan dolayı temiz giyimleri, dünya nimetlerinden istifadeleri ve hayatın her alanında olmalarıyla dikkat çekerler. Dünyevî denebilecek işlerinin arasında zikir/evrâd, duâ ve nâfile ibadetlere zaman ayırarak tevhide ulaşılacağına inanırlar. Şâzeliyye tarikatında sekrden öte sahv⁸⁶ ve temkin⁸⁷ esas alınmıştır. Bu sebeple Şâzeliyye’de, ilâhî ve dinî mûsikî gibi nefse hoş gelen, insanı vecde getirip coşturan enstrümanlara pek itibar edilmez.⁸⁸

g. Mevlevîyye

Kurucusu Mevlânâ Celâleddin Rûmî’dir (ö. 672/1273). En yaygın tarikatlardan biridir. Mevlevî dergâhları, zikir ve semâların yapıldığı, Mesnevî okumalarının

⁸³ Adem Çatak, *Şihabeddin Sühreverdi: Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, 2012, s. 273-281; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 298-99.

⁸⁴ Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s. 202-3; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 285.

⁸⁵ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 249.

⁸⁶ “Sekr” Kelime manâsı sarhoşluk, kendinden geçme demektir. *Sekr*, kuvvetli bir tecelli ile kulun kendinden geçip rûhî zevklere dalması anlamında bir tasavvuf terimidir. “Sahv”: Sözlük anlamı uykudan uyanmak olan *sahv*; manevî sarhoşluktan ayılmak anlamına geldiği gibi, böyle bir sarhoşluğa düşmeden daima ayık olmaktır. (Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 216)

⁸⁷ “Temkin”: Sâlikin ulaştığı makamdaki sürekliliğini ifade eden tasavvuf terimidir. bk. Semih Ceyhan, “Telvîn”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2011, c. XL. s. 409-410.

⁸⁸ Hâlid b. Nasır Uteybi, *et-Tarîkatü’ş-Şâzeliyye: Arz ve nakd*. Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2011/1432, c. 2, s. 676, c. 4, s. 1729-1788; Abdülvehhab Ferhat, *Ebü’l-Hasan eş-Şâzeli: Hayatuhu ve medresetuhu fi’l-tasavvuf*, Kahire: Mektebetu Medbûlî, 2003, s. 190-192; Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s. 190; Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 250-251.

gerçekleştiği birer eğitim merkezi olmaları yanında güzel sanatlara dair mûsiki ve hüsn-i hat gibi bedî zevklere hitap eden çalışmaların da icra edildiği mahallerdir.⁸⁹ Bundan dolayı tarikat, diğerlerinden ayrı olarak daha çok şair, mûsikişinas ve sanatkârlar gibi nitelikli kimseler arasında yayılmıştır. Aşk ve cezbeğe ağırlık veren tarikat, İslam'ın gayr-i müslimler tarafından tanınmasında da çok rol oynamıştır.⁹⁰ Semâ ve çile mevlevîliğin en önemli iki özelliğidir.

Ney ve kudûm eşliğinde icra edilen semâ âyinine semâzenler, gizli olarak kelime-i tevhid ve lafza-i celâl zikriyle meşgul olurlar. Mevlevîler'de toplu zikir diğer tarikatlardan farklı olarak hafîdir.⁹¹

h. Bedeviyye

Ahmed el-Bedevî (ö. 675/1276) tarafından kurulmuştur. Silsile itibariyle Hz. Ali'ye ulaşan bu tarikatta Kur'ân ve sünnete bağlılığın yanında zühd, ibadet ve bilhassa Kur'ân okumaya ayrı bir önem verilmektedir.⁹² Bedevîlikte esas olan zikir, kalbî zikir (hafî zikir)'dir. Fakat zaman içerisinde oturarak (kuûdî) veya ayakta (kıyâmî) icrâ edilen cehrî zikir de önem kazanmıştır. Zikir esnasında Bedevî dervişlerin cezbeğe gelip birbirlerine sarılarak zikre devam etmelerine *bedevî topu* denilmiştir.⁹³

i. Desûkiyye

Burhaneddin İbrahim b. Ebi'l-Mecd ed-Desûkî (ö. 676/1277) tarafından kurulmuştur. Tarikatın en önemli esasları arasında şeriata bağlılık ve evliyaullahın yaşayışını örnek almak bulunur. Desûkiyye'de cehrî zikir ve riyâzata önem verilir. Tarikatın ilk zamanlarında semâ şeklinde zikir tercih edilmezken daha sonraları *semâ* ve *kıyâm* tarzı zikirler ön plana çıkmıştır. Zikir sırasında müridler Allah'ın *Yâ Dâim*⁹⁴ ismini çokça tekrar ederler.⁹⁵

⁸⁹ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 255.

⁹⁰ Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s.189; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 293.

⁹¹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 360-367; Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 109.

⁹² Abdülhalim Mahmud, *es-Seyyid Ahmed el-Bedevî*, Kahire: Dârü's-Şaab, 1398/1978, s. 39-58; Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s. 195.

⁹³ Derya Baş, *Seyyid Ahmed el-Bedevî Tarikatı ve İstanbul'da Bedevîlik*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2008, s. 371-374; Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 256-57.

⁹⁴ "Dâim": Hiç bir şey yok iken var olan, varlığının sonu olmayan anlamında Allah Teâlâ'nın bir ismi.

⁹⁵ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 258; Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s. 194.

k. Nakşibendiyye

Muhammed Bahâuddin Nakşbend Buhârî (ö. 791/1389) tarafından kurulmuştur. Hanefi mezhebinden bir sûfi olan Şâh-ı Nakşbend'in tarikatında en önemli husus sohbet ve rabıta'dır. Hafî zikrin tercih edildiği bu tarikatın on bir temel prensibi vardır. Bunlar şu şekilde özetlenebilir: Mürid her ân ve her halin muhasebesini yaparak huzurda geçirdiği her haline şükretmelidir. Zikirde sayıya dikkat etmekle asıl olan nicelik değil, niteliktir. Sayıca çekilen zikir az olsa bile, zikredilen Zât'a karşı zâkir kalb huzurunu yakalamalıdır. Zikrin kalbe vâkîf olması iki çeşittir. Bunlar:

1- Zakirin her anını Allah ile geçirmesi, kalbinde Allah'tan başka hiçbir varlığın yer bulamaması ve,

2- Zakirin zikir esnasında gönlüne yönelmesi.

Zikir, alınan her nefeste Allah'tan gâfil olmama; beden ve sûret halk ile meşgulken kalb ve sûretin Hakk ile meşgul olması demektir. Sâlikin, murâkabe mertebesine ulaştıktan sonra nefiy ve isbâtı belli bir miktarda dille yapmasıdır. Nefiy ve isbâtın meydana gelen tevhîd, dudaklardan riyâsız dökülürse kalbi parlatır. Buna dilin kalbe birlikte zikri denilir. Aynı zamanda bu zikir, kendiliğinden hatıra gelen iyi ve kötü her düşüncüyü kalb ve dilden kovarak daimi huzura ermek demektir. Nakşibendiler özellikle nefesin tutularak yapıldığı *nefiy-isbât* zikrinde, nefesin verilmesiyle beraber: “*Îlâhî ente maksûdî ve rızâke matlûbî*” (*Allah'ım tek gayem Sen'sin ve tek amacım da Sen'in benden razı olmandır*) diyerek bu hakikati dile getirirler. Nakşibendilikte tarikat âyinine *Hatme-i hâcegân* denilmektedir.⁹⁶

l. Halvetiyye

Bu tarikat, Ebû Abdullah Sirâcüddin Ömer b. Ekmelüddin el-Halvetî (ö. 800/1397) tarafından kurulmuştur. Halvetî tarikatında halvet⁹⁷ çok önemli bir esastır. Bunun yanı sıra seyr-u sülûkte nefsin yedi mertebesine mukabil geldiği söylenen ve

⁹⁶ Gazîzâde Abdüllatif, *Nakşbend Yolunun Esasları = Mergübü's-salikîn*, haz. Şaban Karaköse, İstanbul: İnsan Yay., 2004, s. 143-145; Abdurrahman Dimaşkiyye, *en-Nakşibendiyye: arz ve tahlil*, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1988, 21-27; Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s. 178-182; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 375-380; Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 259-263.

⁹⁷ “Halvet”: Sözlük manâsı; yalnız kalıp, تنها bir köşeye çekilmektir. Tasavvuf ıstılahında ise müridin şeyhinin emriyle, zihinsel konsantrasyonu ve bazı özel zikirlerle riyâzatları gerçekleştirmek üzere karanlık ve dış dünyadan soyutlanmış bir yerde inzivaya çekilmesidir. (Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s.129.)

esmâ-i seb'a olarak isimlendirilen *lâ ilâhe illallâh, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm* ve *Kahhâr* isimleriyle yapılan zikirler de yine aynı öneme sahiptir. Cehrî olarak yapılan bu zikrin neticesinde kalbin tasfiye ve tezkiyesi temin edilerek Allah'a kurbiyet sağlanması amaçlanmaktadır. Toplu halde yapılan Halvetiyye zikrine *Darb-ı esmâ* denilmektedir. Tarikatta, seyr-u sülûkte rüyâ yorumlarına da büyük önem verilmektedir.⁹⁸

m. Bayrâmiyye

Hacı Bayram Velî (ö. 833/1429) vasıtasıyla tesis edilen bir tarikattır. Tarikatın üç ana esası: *Cezbe, muhabbet* ve *sırr-ı ilâhî*'dir. Halvetiyye'de olduğu gibi cehrî usûl üzere esmâ zikri benimsenmiştir. Fakat tarikatın Melâmiyye kolunda *gönle varmak* ismi verilen hafî zikir şekli de vardır.⁹⁹

Evliyauallah ve mutasavvıfların çoğu zikri, seyr-u sülûkun temel esası kabul etmişlerdir.

Sonuç olarak denilebilir ki; tasavvufî düşünce ve yaşayış, zühd ve tasavvuf dönemlerinden sonra tarikatlar vasıtasıyla yaygın hale geldikçe zikir de bazı esaslara bağlanmıştır. Her tasavvufî teşekkülün kendine mahsus zikir veya virdi vardır. Bu fark kurucuların içtihadından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁰

⁹⁸ Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s. 185-6; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 392; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 289; Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 265.

⁹⁹ Türer, *Tasavvuf Tarihi*, s. 205; Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 265.

¹⁰⁰ Ateş, "Zikir", *AÜİF Dergisi*, s. 237.

BİRİNCİ BÖLÜM

İMAM BİRGİVÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.HAYATI

1.1. Doğumu, Künyesi ve Ailesi

İmam Birgîvî, XVI. asırda Osmanlı Devleti'nin en geniş sınırlara ulaştığı ve siyasî, sosyal, iktisadî, ilmî ve kültürel yönlerden zirvede olduğu bir dönemde yaşamış bir Osmanlı âlimidir.¹⁰¹

İmam Birgîvî namıyla tanınan Mehmed Efendi, 27 Mart 1523 (10 Cemaziyevvel 929) Cuma günü Karesi Sancağı'nda (Balıkesir) dünyaya gelmiştir.¹⁰² Doğum tarihini 1522 olarak veren çalışmalar da vardır.¹⁰³ Tam künyesi Mehmed b. Pîr Ali b. İskender olan Birgîvî; Muhyiddîn, Takıyyuddîn ve Zeynuddîn lakaplarıyla da anılmıştır.¹⁰⁴ İmam Birgîvî Balıkesir'de doğmuş olmasına rağmen, Birgi'deki¹⁰⁵ Atâullah Efendi Dâru'l-Hadîsi'nde müderrislik yapmış olması ve ömrünün sonuna kadar bu vazifede kalmış olması nedeniyle Türkçe ifadeyle *Birgili* veya Arapça nispet ekiyle *Birgîvî* diye şöhret bulmuştur.¹⁰⁶

İmam Birgîvî'nin büyük dedesi Şeyh Lutfullah Efendi (v.?) Hacı Bayram Velî'nin halifesi olup Balıkesir'de Bayrâmiyye zâviyesinin¹⁰⁷ şeyhliğini yapmıştır.¹⁰⁸

¹⁰¹ Ahmet Turan Arslan, *İmam Birgîvî Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992, s. 9.

¹⁰² Şemseddin Samî, *Kâmûsu'l-a'lâm*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1889/1306, c. II, s. 1284; Arslan, *İmam Birgîvî*, s. 24; Emrullah Yüksel, "Birgîvî", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 1992, c. VI, s. 191.

¹⁰³ Kasım Kufralı, "Birgîvî", *İA*, İstanbul: MEB Yay., 1992, c. II, s. 634.

¹⁰⁴ Birgîvî, Muhammed b. Pîr Ali, *Vasiyetnâme*, Kahire (Bulak): b.y.y., 1240, s. 288; Ömür Türkmen, *İmam Birgîvî ve Risâle fî ahvâl-i etfâli'l-müslimîn Adlı Eserinin Tahkik ve Tahrîci*, (Basılmamış Yük. Lis. Tezi), Şanlıurfa, 1995.

¹⁰⁵ Günümüzde İzmir'in Ödemiş ilçesine bağlı küçük bir yerleşim merkezi durumundaki Birgi, Beylikler Devrinde Aydın Oğulları Beyliği'nin merkezliğini yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Şeker, "Aydınoğulları Beyliği ve Birgi", Yayına haz: Mehmet Şeker, *İmam Birgîvî Sempozyumu*, Ankara: TDV Yay., 1994, s. 13.

¹⁰⁶ Arslan, *İmam Birgîvî*, s. 31-32.

¹⁰⁷ Zâviyeler, herhangi bir tarikata mensup dervişlerin bir şeyhin idaresinde topluca yaşayarak ders gördükleri, ibadet ve sohbet edebildikleri, ayrıca yolculara bedava yiyecek ve barınma imkânı sağlayan, yerleşim merkezlerinde veya yol güzergâhlarında tesis edilmiş birimler olup, vakıflar tarafından desteklenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk., Saim Savaş, "Osmanlı Dönemi Zâviyeleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Osmanlı*, Editör: Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999, c. IV, s. 459-467; Huriye Martı, *Birgîvî Mehmed Efendi*, Ankara: TDV Yay., 2008, s. 26.

¹⁰⁸ Şemseddin Samî, *Kâmûsu'l-a'lâm*, c. V, s. 3992.

Dedesi İskender Efendi hakkında ise Balıkesir'in Kepsut ilçesine bağlı Bektaşlar köyünden olduğu dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁰⁹ Babası Pîr Ali Efendi, Balıkesir'de müderrislik yapan faziletli bir âlim;¹¹⁰ zâviye ehlinden irşadla görevli bir zât idi.¹¹¹ Bu bilgiler göstermektedir ki Birgivî'nin babası, müderris olmasının yanı sıra sûfiyye zümresine de dâhil bir kimsedir. Babasının da aile geleneğine uyarak dedesi gibi Bayrâmî tarikatına mensup olduğu düşünülebilir. İleride ele alınacağı üzere İmam Birgivî'nin tasavvufa intisap ederken Bayrâmiyye tarikatını seçmesinde ailesinin etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Pîr Ali Efendi'nin Balıkesir'in Çay mahallesindeki kabri halen ziyaretgâh olup yöre halkı tarafından ziyaret edilmektedir.¹¹²

Birgivî'nin annesi hakkında ise sadece isminin Meryem olduğu bilinmektedir.¹¹³

1.2. İlim Tahsili ve Hocaları

Birgivî Mehmed Efendi, ilk tahsilini babası Pîr Ali Efendi'nin yanında yaptı. Onun yanında Kur'ân'ı ezberleyerek hafızlığını tamamlamasının yanısıra Arapça ve Mantık başta olmak üzere diğer bazı ilimlerin de dersini aldı.¹¹⁴

Babasının teşvikiyle İstanbul'a giden Birgivî, ilk olarak Fatih Sultan Mehmed'in vezir-i âzamlarından olan Mahmud Paşa'nın (ö. 878/1474) kendi ismiyle yaptırmış olduğu medresede müderrislik yapan Küçük Şemseddîn Efendi'nin (ö. 957/1550-51) talebeleri arasına katıldı.¹¹⁵ Hocasından Burhaneddin el-Merğinanî'nin (ö. 593/1197) meşhur fıkıh kitabı *el-Hidâye*'yi okuyan Mehmed Efendi daha sonra birçok eserinde bu kitabı kaynak olarak kullanmıştır. Birgivî, öğrenimine daha sonra Ahîzâde lakabıyla meşhur Mehmed Efendi'nin (ö. 974/1563-64) yanında devam etmiştir. Ahîzâde; Konya, Edirne ve İstanbul'da, aralarında Semâniye ve Süleymâniye

¹⁰⁹ Arslan, *İmam Birgivî*, s. 25.

¹¹⁰ Yüksel, Emrullah, "Mehmet Birgivî", *Atatürk Ünv. İslami İlimler Fak. Der.*, Erzurum, 1977, sy. 2, s. 176.

¹¹¹ İbrahim Peçevî, *Târih-i Peçevî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1283, c. I, s. 467; Arslan, *İmam Birgivî*, s. 25.

¹¹² Arslan, *İmam Birgivî*, s. 25; Yüksel, "Mehmet Birgivî", s. 176.

¹¹³ Yüksel, a.y.

¹¹⁴ Arslan, *İmam Birgivî*, s. 25; Yüksel, "Birgivî", s.192.

¹¹⁵ A. Turan Arslan, "Merkez Efendi'nin Muasırlarından İmam Birgivî", *Merkez Efendi Sempozyumu*, Manisa: Türk Ocağı Denizli Şubesi Yay., 1988, s. 27.

medreselerinin de bulunduğu eğitim kurumlarında müderrislik yapmış âlim ve fazıl bir müderris olarak bilinir.¹¹⁶ Birgivî Mehmed Efendi'nin, onun yanında ne kadar kaldığı ve ondan hangi dersleri aldığı konusunda bir bilgi bulunmamaktadır.

Birgivî'nin son hocası ise Kızıl Molla lakabıyla tanınan Abdurrahman Efendi'dir (ö. 983/1575). Bu zât tahsilini İstanbul'da tamamlamış, birçok medresede müderrislik yapmıştır. Bursa, Edirne, Kâhire ve Mekke-i Mükerrerme'de kâdılık yapmış, son olarak iki defa Rumeli Kazaskeri olmuştur. Bu zâtın kaleme aldığı Hidâye şerhi, İnâye ve Kâmus hâşiyeleri bulunmaktadır.¹¹⁷

Birgivî Mehmed Efendi, İstanbul'un farklı medreselerinde programlanan ilimleri tahsil etmiş, gâyet başarılı bir şekilde imtihan vererek icazetnâme almış ve müderris olmuştur. Bir nevi stajyerlik dönemi olan ve iki-üç yıl sürdüğü anlaşılan *mülâzımlık*¹¹⁸ görevini Kazasker Abdurrahman Efendi'nin yanında yapmıştır. İmam Birgivî'nin tahsil hayatının bir kısmı ve *mülâzımlığı* bu hocasının yanında geçmiştir. Bu sebeple Birgivî'nin yetişmesinde bu zâtın tesiri oldukça fazladır.¹¹⁹

1.3. Görevleri

Birgivî Mehmed Efendi'nin İstanbul'un bazı medreselerinde müderrislik yaptığı bilirse de bu medreselerin isimleri, okuttuğu derslerin mahiyeti ve ne kadar bu görevde kaldığı bilinmemektedir. Fakat Abdurrahman Efendi'den Haseki Medrese'sinde 949/1542 ve sonrası yıllarda ders aldığını ve bir sonraki görevi olan *Kassâm-ı askeriliğini*¹²⁰ ise, Abdurrahman Efendi'nin birinci Rumeli kazaskerliği

¹¹⁶ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Karesi Meşâhîri: Edib ve Şairler, Rical-i Devlet Faslı*, Karesi Vilâyet Matbaası, Karesi, 1339/1342, c. I, s. 8; Martı, *Birgivî Mehmed Efendi*, s. 32.

¹¹⁷ Arslan, *İmam Birgivî*, s. 28-29.

¹¹⁸ Kânunî dönemine kadar medreselerden mezun olanlar müderrislik ve kâdılık görevine bir sıra gözetilmeden tayin olunuyorken, mezun sayısının artması ve haksızlıkların baş göstermesi üzerine Ebüssuûd Efendi'nin düzenlemesi ile *mülâzemet* sistemi kurulmuş ve mezunların isimleri *Ruznâme-i Divân-ı Hümayûn*'a kaydedilerek yedi seneye kadar sürebilen staj dönemi sonrasında sıra ile tayinleri yapılmaya başlanmıştır. *Matlab* isimli kazasker defterlerine adı yazılıp *nöbet* denilen bekleyiş dönemini yaşayan dânişmendlere *mülâzım* denmiştir. (bk. Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: MEB Yay., 1983, c. II, s. 611-612; Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986, s. 232-233.; Martı, *Birgivî Mehmed Efendi*, s. 33.)

¹¹⁹ Arslan, *İmam Birgivî*, s. 30.

¹²⁰ "Kassâm-ı askeri": Yeniçeri Ocağı'ndan ölenlerin ardında bıraktığı malların resmi işlemler sayesinde şeriata uygun biçimde varislerine paylaşılmasıyla meşgul olan heyetteki şer'i memur için kullanılan bir tabirdir. Kazasker tarafından görevlendirilen bu memurun yaptığı işleme *kismet-i askeriye* denilmektedir. (bk. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. II, s. 210; Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, s. 186; Martı, *Birgivî Mehmed Efendi*, s. 35.)

sırasında 958-964/1551-1557 tarihleri arasında bir dönemde yaptığı düşünülürse, mülâzımlığı ile ilk müderrisliği arasında yaklaşık on senenin geçtiği tahmin edilebilir.¹²¹

Birgivî, Kânunî Sultan Süleyman Devri'nde hocası Amasyalı Abdurrahman Efendi'nin Rumeli Kazaskerliği sırasında ve onun teşvikiyle dört sene boyunca Edirne'de *Kassâm-ı askerî* görevini yerine getirmiştir. Bu vazife esnasında camilerde vaaz ve irşad faaliyetlerinde bulunurken bir taraftan da talebelere ders vermeye devam etmiştir.¹²² Mehmed Efendi, halka dinin emir ve yasaklarını anlatarak onları Kur'ân ve sünnete uygun olarak yaşamaya davet etmiştir. Ancak halkın bu nasihatlere aldırış etmemesi ve bid'atlardan vazgeçmemesi Birgivî'yi oldukça üzmüştür.¹²³

Onu üzen bir başka husus da yaşadığı dönemde resmi vazifelerde yaşanan birtakım usûlsüzlükler ve adaletsizliklerdi. Kanunî devrinde sadrazam olan Rüstem Paşa (ö. 969/1561), memuriyetleri rüşvet karşılığı satmayı bir kural haline getirmiştir. Bu tarihten itibaren rüşvet bulaşıcı bir hastalık gibi bütün kadrolara yayılmıştır. Devletin en üst kademelerinden en küçük memuriyete kadar liyakati olmayan kimseler yer işgal etmiş, cehalet ve açgözlülükleri sebebiyle imparatorluğu felakete sürüklemiştir.¹²⁴ Yaşanan bütün bu olumsuzluklar, Mehmed Efendi'nin *Kassâm-ı askerilik* görevinden ayrılmasına ve İstanbul'a dönmesine sebep olmuştur.

1.4. Tasavvufa İntisabı

Birgivî Mehmed Efendi, her şeyden uzaklaşarak zühd ve ibadete yönelme arzusuyla tasavvufa intisab ederek Bayrâmî tarikatı şeyhlerinden Abdullah Karamânî'ye (ö. 972/1564-65) mürid olmuştur.¹²⁵ Mürşid olarak Abdullah Karamânî'yi seçmesinde aile geleneğinde Bayrâmî tarikatine bağlılığın etkisi vardır. Ayrıca Şeyh Abdullah'ın tefsir ve hadise dair risâlelerinin ve akaid kitaplarına yazdığı şerhlerinin olması, Birgivî'nin ona yakınlık hissetmesini sağlamıştır.¹²⁶ Dolayısıyla

¹²¹ Martı, *Birgivî Mehmed Efendi*, s. 34.

¹²² Yüksel, "Birgivî", s. 192.

¹²³ M. Ali Aynî, *Türk Ahlakçıları*, İstanbul: Kitabevi Yay., 1993, s. 98.

¹²⁴ Martı, *Birgivî Mehmed Efendi*, s. 14.

¹²⁵ Yüksel, "Mehmet Birgivî", s. 179.

¹²⁶ Nev'izâde Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fi Tekmilîti's-Şekâik*, haz. Abdulkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yay., 1989, s. 85; Martı, *Birgivî Mehmed Efendi*, s. 43.

kendisi de bir sūfi-âlim olan Birgivî, ilmî yönü ağır basan şeyhlerden istifade etmeyi uygun görmüştür.

Mehmed Efendi, şeyhinin tavsiyesiyle Kassâm-ı askerî görevindeyken elde ettiği dört bin dirhemi hak sahiplerine ulaştırmak için Edirne'ye gitmiştir. Burada Eski Cami'de oturarak kassamlık ücreti aldığı kişilerin gelmesi için etrafa haber yollamış ve gelenlere defter kayıtları esas alınarak ücretlerini geri vererek helalleşmiştir. Gelmeyen şahısların paralarını ise fukaraya dağıtmıştır.¹²⁷ Devlet memuru iken kazandığı helal parayı bu şekilde geri iade etmesinde zahidâne yaşama arzusu etkili olmuştur.

Birgivî Mehmed Efendi, bu dönemde Bayrâmîlere has, arınmayı temsil eden beyaz bir kıyafet giyerek inzivaya çekilmiş ve kendisini tamamen ibadete vermiştir. Şeyhi kendisine icâzet verdikten sonra, Mehmed Efendi'den tekrar ilim hayatına dönmesini ve halkı irşad etmeye devam etmesini tavsiye etmiştir.¹²⁸ Birgivî'nin, şeyhinin emriyle yeniden müderrisliğe dönmesini, tasavvufî hayatı istemediği şeklinde yorumlamak yanlış olur.¹²⁹ Aksine tasavvufta zâhiri ilimlere verilen değeri göstermesi açısından oldukça manidardır. Mehmed Efendi'nin hayatı incelendiğinde, zahidâne bir yaşayışı terk etmediği görülmektedir. Çağları aşan eserlerinin arkasında bu manevi hayatın tesirlerinin olduğu söylenebilir.

1.5. Tekrar Müderrisliğe Dönmesi

Şeyhinden tasavvuf eğitimi aldıktan sonra, yeniden ilim hayatına dönen Mehmed Efendi'nin, irşad ve telif faaliyetlerinin yanı sıra, hadis ve tefsir dersleri de verdiği bilinmektedir. Ancak bu dersleri hangi medresede verdiği dair net bir bilgi bulunmamaktadır.¹³⁰

Bu dönemde II. Selim'in hocası Atâullah Efendi (ö. 979/1571) ile Birgivî arasında samimi bir arkadaşlık ilişkisi gelişmiştir. Atâullah Efendi, Mehmed Efendi'den memleketi Birgi'de inşa ettirdiği medresenin idarecisi olmasını teklif

¹²⁷ Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-hak fî ihtiyâri'l-ehakk*, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: MEB Yay., 1993, s. 104; Yüksel, "Mehmet Birgivî", s. 179.

¹²⁸ Atâî, *Hadâiku'l-hadâik*, s. 179-181; Aynî, *Türk Ahlakçıları*, s. 98.

¹²⁹ Martı, *Birgivî Mehmed Efendi*, s. 44.

¹³⁰ Atâî, *Hadâiku'l-hadâik*, s. 180; Martı, *Birgivî Mehmed Efendi*, s. 37.

etmiştir. Bu öneriyi geri çevirmeyen Mehmed Efendi, günlük 60 akçe ile göreve başladığı *Birgi Dâru'l-Hadîsi*'nde vefat edeceği zamana kadar yaklaşık on yıl müderrislik yapmıştır.¹³¹ Verdiği derslerle çevresinde şöhret bulan Birgîvî Mehmed Efendi'den ilim öğrenmek için çeşitli şehirlerden birçok öğrenci Birgi'ye gelmiştir.

1.6. Vefatı

Ömrünü insanları irşad etmeye ve ilim talebesi yetiştirmeye adanmış Birgîvî Mehmed Efendi, çıktığı bir İstanbul yolculuğu esnasında bölgenin en tehlikeli salgın hastalığı olan vebaya yakalanarak 981 yılının Cemâziyelevvel ayının son pazartesi gününe rastlayan 21 Eylül 1573 tarihinde, 52 yaşındayken vefat etmiş ve cenazesi Birgi'ye getirilerek defnedilmiştir. Vefat yılına *Hayru'l-Amel* (Ameli hayırlı) lafzı tarih düşülmüş¹³² ve “*Üzerime yapı yapmasınlar, çadır kurmasınlar ve başımda beklemesinler. Başımın ucuna duâya vesile olsun diye belli, büyükçe bir taş diksinler. Ehlime (karıma) ve evlatlarıma vasiyyetim budur ki, üzerime sağu¹³³ sağmasınlar, ifratla medhetmesinler*”¹³⁴ şeklindeki vasiyeti gereği, kabrinin üstüne türbe yapılmayarak sadece etrafı demir parmaklıklarla çevrilmiştir. Kendi eli ile diktiği söylenen servi ağacının gölgesinde yer alan kabrin sağ tarafında yine ulu bir servinin altına defnedilmiş olan oğlu Müderris Fazlullah Efendi'nin (ö. 1032/1623) mezarı bulunmaktadır.¹³⁵ Mezarı, çevreden gelenler tarafından, daha önceleri olduğu gibi bugün de ziyaret edilmektedir.¹³⁶

2. TALEBELERİ

Birgîvî Mehmed Efendi'nin talebeleri arasında zikredilen ilk isim, bizzat kendisinden ders alan oğlu Şeyh Fazlullah Efendi'dir. Bu zât 1020/1611 tarihinde İstanbul'a gelerek çeşitli camilerde vaizlik yapmıştır. Birgîvî, daha sonra terfi ederek Sultan Beyazıt Camii'nde vaizlik yapan Fazlullah Efendi'den *en sevgili oğlum* diye bahsedip *el-Emsilesi*'ni onun adına izafe ederek *el-Emsiletü'l-fazliyye* ismini

¹³¹ Martı, *Birgîvî Mehmed Efendi*, s. 37-39.

¹³² Arslan, *İmam Birgîvî*, s. 38-39.

¹³³ Sağu veya Sagu: İslamiyet'ten önceki Türk şiirinde ölü için yakılan ağıt (mersiye okumak). (bk. Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 942.

¹³⁴ Birgîvî, Muhammed b. Pir Ali, *Birgîvî Vasiyetnâmesi*, Haz: Ahmet Ersin Yücel, İstanbul: Bedir Yayınevi, ty., s. 69-70.

¹³⁵ Martı, *Birgîvî Mehmed Efendi*, s. 46.

¹³⁶ Yüksel, “Mehmet Birgîvî”, s. 183.

vermiştir.¹³⁷ Fazlullah Efendi, oğlu İsmetî'nin ilk tahsilini üstlenmek sûretiyle baba geleneğini devam ettirmiştir.¹³⁸ Şeyh Fazlullah Efendi 1032/1622 tarihinde İstanbul'da vefat etmiş, cenazesi Birgi'ye getirilerek babasının yanına defnedilmiştir.

Bir diğer talebesi ise, *Şerh bi'l-kavl ale't-tarîka* adıyla İmam Birgîvî'nin *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* isimli eserine muhtasar bir şerh kaleme alan Akşehirli Hocazâde Abdunnasır Efendi (ö. 990/1582)'dir.¹³⁹ Birgîvî Mehmed Efendi'nin bir başka talebesi de, kendisinin *İzhâru'l esrar* adlı nahiv kitabına *Keşfü'l-esrâr* ismiyle şerh yazan Avlamışlı (Ödemişli) Muslihiddin Efendi'dir.¹⁴⁰ Ayrıca Birgîvî'nin medfun bulunduğu kabristanda mezarı olan Gazi Emir'in (ö. 1022/1613) de Mehmed Efendi'nin hizmetinde bulunan seçkin talebelerinden biri olduğu bilinmektedir.¹⁴¹ Ayrıca Birgîvî'nin *Avamil'*ine şerh yazmış olan Ömer el-İzmirî de onun talebelerinden biridir.¹⁴²

Mehmed Efendi'nin Birgi'de kaldığı süre içerisinde kendisinden ders alarak yetişen öğrenciler sadece bu şahıslar değildir. Talebelerinin birçoğunun Balıkesir civarından olduğunu eserlerinde bizzat kendisi ifade etmiştir.¹⁴³

3. İLMÎ KİŞİLİĞİ

Osmanlı âlimlerinin meşhurlarından olan Birgîvî Mehmed Efendi, ilim aşığı bir ailenin çocuğu olarak doğmuş, Mahmûd Paşa ve Haseki Medreseleri gibi dönemin tanınmış medreselerinde eğitim almıştır.

M. Ali Aynî *Türk Ahlakçıları* isimli kitabında Birgîvî'den şöyle söz etmektedir: "*Ahlakçılarımız içinde, Birgîvî gibi mümtaz bir simaya nadir tesadüf olunur. Çünkü onun dinî bilgisi ve önemli eserleri ne kadar yüksek ise meslek ve meşrebi o nispette pak, nezih ve metindir.*"¹⁴⁴ Birgîvî'nin hayatını anlatan bütün kaynaklar onun ihlas ve

¹³⁷ Arslan, *İmam Birgîvî*, s. 43.

¹³⁸ Martı, *Birgîvî Mehmed Efendî*, s. 50.

¹³⁹ Arslan, *İmam Birgîvî*, s. 44-45.

¹⁴⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen, Meral Yay. İstanbul, 1972, c. I, s. 286; Martı, *Birgîvî Mehmed Efendî*, s. 51.

¹⁴¹ H. İhsan Barutçu, *İmam Birgîvî Hazretlerinin Hayatı ve Görüşleri*, İzmir: Yeni Asya Matbaası, ts., s. 17, 32-33; Muhittin Ünal, *Büyük Alim İmam Birgîvî Hazretlerinin Hayatı ve Eserleri*, İzmir: Karınca Matbaacılık, 1988, s. 25; Martı, *Birgîvî Mehmed Efendî*, s. 51.

¹⁴² Arslan, *İmam Birgîvî*, s. 46.

¹⁴³ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 373; Martı, *Birgîvî Mehmed Efendî*, s. 51.

¹⁴⁴ Aynî, *Türk Ahlakçıları*, s. 97.

samimiyeti ile ilminin derinliği konusunda aynı görüştendirler. Onun bir diğer özelliği de eserlerinin neredeyse tamamının telif olmasıdır. O çağda yaşamış âlimlerin çoğu ise şerh, hâşiye ve ta'lik türünden eserler yazmışlardır. Mehmed Efendi sadece farklı kaynaklardan bilgi aktaran bir kişi olmamış, eserlerinde işlediği konularla, döneminin problemlerine çözüm bulmaya çalışmıştır.

Birgivi'nin bir başka özelliği de iki farklı uslupta eser yazmasıdır. Birgivi, memleketin ileri gelen ilim ehlini muhatap alarak onlarla olan fikhî ve fikrî tartışmaları içeren eserler yazmıştır. Ayrıca halkın dini yaşayış tarzındaki eksiklikleri gidermeye yönelik kitaplar da telif etmiştir. O, eserlerini yazarken insanlara hangi yönlerden faydalı olacağını düşünmüş ve muhataplarının anlayabileceği kısa ve açık ifadeler kullanmıştır. İmam Birgivi'nin kullandığı bu üslûp sayesinde yazdığı eserler, özellikle Arapça Dilbilgisi'ne ait kitapları, *Vasiyetnâme*'si ve meşhur eseri *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye* yaklaşık dört yüz elli yıldır ilgiyle okunmaya devam edilmektedir.¹⁴⁵

Birgivi, başta *Avâmil* ve *İzhâr* olmak üzere Arapça öğretiminde kullanılmak üzere eserler kaleme almış ve bu eserler halen medreselerde okutulmaktadır. Arapça'nın temel esaslarının öğretildiği, tertibi sağlam, bilgileri özlü bu eserleri yazmasındaki amacı ise dinin aslî kaynaklarından öğrenilmesine katkı sağlayabilmektir.¹⁴⁶

Birgivi, bazı eserlerinde yaşadığı devrin güncel konularını da ele almıştır. Bu açıdan bakıldığında eserleri, döneminin sosyal hayatını yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir. O, devlet ricalinden din adamlarına kadar toplumdaki her kesimin hal ve hareketlerindeki hata ve kusurlara karşı çıkmış ve onları eserlerinde tenkit etmiştir. El-Aylemü'z-zâhir fi ahvâli'l-evâil ve'l-evâhir¹⁴⁷ adlı eserinde Cenâbi Mustafa Efendi (ö. 999/1590), Birgivi Mehmed Efendi'yi anlatırken; “*Din konusunda tavizsiz, şeriata sımsıkı bağlı, devamlı doğruyu söyleyen, Allah yolunda kimsenin kınamasından çekinmeyen, emir bi'l-ma'ruf nehiy ani'l-münkerde bulunurken*

¹⁴⁵ A. Turan Arslan, “İmam Birgivi'nin Hayatı, Şahsiyeti Ve Eserleri”, Yayına haz. Mehmet Şeker, *İmam Birgivi Sempozyumu*, Ankara: TDV Yay., 1994, s. 20; Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s. 58.

¹⁴⁶ Yüksel, “Birgivi”, s. 193.

¹⁴⁷ Eser ve müellif hakkında bilgi için bk. Mehmet Canatar, “Cenâbi Mustafa Efendi”, DİA, Ankara: TDV Yay., 193, c. 7, s. 352-353.

muhatıba sultan bile olsa şedid davranan, kalbi kavi, lisanı güçlü bir kimse idi."¹⁴⁸ ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadelerden Mehmed Efendi'nin, yanlışlıklar karşısında sessiz kalmadığı, devlet ricali başta olmak üzere her düzeydeki idareci ve memurlarda gördüğü eksiklik ve yanlışlıkları cesurca eleştirdiği anlaşılmaktadır. Hatta kendisine yardımlarını esirgemeyen Atâullah Efendi'ye bile bazan eleştiriler yönelttiği bilinmektedir.¹⁴⁹ Birgivi'nin şiddetle karşı çıkıp eleştirdiği hususların başında, özellikle resmi görevlerde yaşanan birtakım usûlsüzlükler ve görevi kötüye kullanma gibi hususlar ile halk arasında yaygın hale gelen bid'at ve hurafeler gelmektedir.¹⁵⁰

4. TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ

İmam Birgivi, ilmî görüşlerinin yanında, tasavvufî düşüncelerini de kaleme almış, özellikle şeriatın belirlediği sınırların dışına çıkan fikir ve uygulamaları eserlerinde eleştirmiştir. Babası ve dedesi sûfiyye zümresinden şeyh ve müderris olan Birgivi, tasavvufun temel esaslarının aleyhinde değildir. Bununla birlikte kendisi de bu ortamlarda yetişmiş bir kişi olarak dönemdeki mutasavvıfların hal ve hareketlerindeki hata ve yanlışları tenkit etmiştir. Hayatını Kur'ân ve sünnete göre şekillendirmeyi gaye edinen Mehmed Efendi, sûfiler gibi, şeriata riâyeti tasavvufa intisabın temeli olarak kabul etmiştir. Tasavvufa ilgi duyanların başvurabileceği bir kaynak olması temennisiyle yazdığı *Mihakkü'l-mutasavvifîn ve'l-müntesibîn* adlı risâlesinde şunları söylemektedir: *"Ey tâlib-i hak! Allah seni de bizi de muvaffak eylesin ve bizleri sevdiklerinin yoluna erdiresin. Bilmelisin ki, hakkı arzulayan ve şeyhlerin yoluna katılmaya niyetlenen kişinin şunu iyi kavraması gerekir: Bütün şeyhler ve veli kullar nezdinde, tâlib-i hakkın, canlı ve aklı başında olduğu sürece, şeriatın hükümleri ile amel etmesi şarttır. Herhangi bir zaman diliminde şeriata muhalif davranması söz konusu olamaz... Meşayihin tamamı ittifak etmiştir ki, hak yolunu tutan kişi, şeriatın hükmüne göre yaşayıp gayret sarf etmedikçe ve gönülünde*

¹⁴⁸ Cenâbi Mustafa Efendi, *el-Aylemü'z-zâhir fi ahvâli'l-evâil ve'l-evâhir*, Nuruosmaniye ktp., nr: 3100, II/425a; Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s. 163-164.

¹⁴⁹ Yüksel, "Birgivi", s. 192.

¹⁵⁰ İmam Birgivi, bid'atin genel anlamını; *"Mutlak olarak âdet veya ibadet açısından ortaya çıkarılan her yeni şey"* olarak tarif etmektedir. Şer'î manada ise bid'atı; *"Bid'at, sahâbe devrinden sonra, şeriat sahibinin ne kavlen, ne fiilen, ne sarahaten ve ne de işaretten izni yok iken dinde bir artırma veya eksiltmeye yönelik olarak yeni bir şey ortaya koymak"* şeklinde tanımlamaktadır. (bk: Birgivi, Muhammed b. Pir Ali, *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye ve's-sîretu'l-Ahmediyye*, thk - thr: Muhammed Hüsnî Mustafa, trc: Mehmet Fatih Güney, Trabzon: Kalem Yayınevi, 2004, s. 88; Süleyman Toprak, "İmam Birgivi ve Bid'atlere Karşı Tutumu", Yayına haz. Mehmet Şeker, *İmam Birgivi Sempozyumu*, Ankara: TDV Yay., 1994, s. 67.)

takvaya ulaşıp her halükârda günahlardan sakınmadıkça velâyet ve kerâmet derecesine ulaşamaz."¹⁵¹ Ayrıca tasavvufta en büyük kerâmet istikamet olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı meşayih kevnî kerâmetlere iltifat etmemiştir.

Birgivî'ye göre manevî yükselişini tamamlamayı isteyen bir insanın, şeriat-tarikat-marifet ve hakikat mertebelerinden oluşan bir yol izlemesi gerekmektedir. Şeriatteki mertebesini kemale erdirmeyen kimsenin diğer mertebelere ulaşması da Birgivî'ye göre mümkün görünmemektedir.¹⁵² Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere seyr-u sülûk yolcusu, zâhirî ilimlerin gereğini hakkıyla yerine getirmeden mesafe kat edemez.

İmam Birgivî eserlerinde ahlâkî güzelleştirip gönlü arındıran olarak tavsif ettiği tasavvufun, felsefî ve edebî yönüyle ilgilenmemiştir. Onun tasavvufa bakış açısını en güzel şekilde yansıttığı eseri ölümünden bir sene önce ikmal ettiği *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye*'dir. Birgivî bu eserinde tasavvufu tanımlarken şu ifadeleri kullanmıştır: "*O halde ey sâlik, senin yapman gereken, kalbini rezilliklerden arındırmak ve faziletlerle süslemek olmalıdır ki, tasavvuf da bu ikisinden ibarettir. Nitekim onun izahını yaparken 'her türlü aşağılık huydan uzaklaşıp her türlü övgüye lâyük huyu benimsemektir' denilmiştir.*"¹⁵³

Yine bu eserinde tarikat ve hakikat erbabının imamı diyerek hürmetle andığı Cüneyd-i Bağdâdî'den (ö. 227/841) başlamak üzere, Seriyü's-Sakatî (ö. 257/870), Ebû Yezid el-Bestamî (ö. 261/874), Ebû Süleyman ad-Dârânî (ö. 215/830), Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859), Bişr el-Hafî (ö. 227/841) ve Ebû Saîd el-Harrâz'dan (ö. 227/890) sözler nakleder ve şeriata riâyetin gerekliliği konusunda bu zâtların sözlerini en büyük delil olarak görür. Eleştirdiği sûfilere müteşeyyih (şeyh geçinen) kişiler olarak isimlendirmiştir.¹⁵⁴ Günümüzde bazı eserlerde Birgivî'nin "... dönemin katı bir şeriatçısı, koyu bir tasavvuf ve tarikat düşmanı"¹⁵⁵ olduğu belirtilse de Abdulğani en-Nablusî (ö. 1144/1731), Mehmet Efendi'nin tenkit ettiği kişilerin önde gelen sûfiler

¹⁵¹ Birgivî, Muhammed b. Pir Ali, *Mihakkü'l-mutasavvifîn ve'l-müntesibîn*, Üsküdar Halk ktp., Hacı Selim Ağa bl., vr., 40b-41a.; Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s.156.

¹⁵² Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s. 156.

¹⁵³ Birgivî, *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye*, s. 207.

¹⁵⁴ Birgivî, *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye*, s. 95-99.

¹⁵⁵ H. Gazi Yurdaydın, *Türkiye Tarihi II*, (Osmanlı Tarihi içerisinde), İstanbul: Cem Yayınevi, 1988, s. 156; Mehmet Demirci, "Birgivî ve Tasavvuf", haz. Mehmet Şeker, *İmam Birgivi Sempozyumu*, Ankara: TDV Yay., 1994, s. 60.

olmadığı, tasavvuf ehli gibi görünmelerine rağmen bu işin ehli olmayanları kastettiğini belirtmiştir.¹⁵⁶

Birgivî'nin hak bildiğini söyleyerek bid'atları ortadan kaldırmak niyetiyle bazı sûfileri eleştirdiği için tarikat düşmanı olarak gösterilmesi ona yapılacak en büyük haksızlık olacaktır. Çünkü o, eserlerinde tasavvufi ahlâka geniş yer vermiştir. Ayrıca Birgivî, sûfi müelliflerin ıstılahlarını kullanmış ve ahlâkı güzelleştirme konusunda da onlarla aynı usûlleri benimsemiştir.¹⁵⁷

İmam Birgivî'nin hayatı incelendiğinde, derin bir dinî ve tasavvufî yaşantısı olduğu görülmektedir. Talebelerinden Hocazâde Abdunnasır Efendi tarafından yazılan *Evrâd-ı Birgivî* adlı risâlede Mehmed Efendi'nin bir günlük hayatı anlatılmakta ve onun dua, ibadet, oruç ve evrad konularındaki hassasiyeti üzerinde durulmaktadır. Bu esere göre; ilmî faaliyetlerinin yanında belirli bir sistem ve disiplinle talebe okutan Birgivî, Savm-ı Dâvûd orucu tutmakta; kuşluk, evvâbin ve teheccüd gibi nâfile namazlara devam etmekte; Kur'ân'dan belirli hizibler ve tarikat mensuplarına has vird ve zikirler okumaktadır.¹⁵⁸

Reşid Rıza, Birgivî'nin İbn-i Teymiyye (ö. 728/1328) okuluna mensup olduğunu iddia etmektedir. Onun münkerâta engel olma adına idareciler bile olsa eleştirmekten çekinmeme ve sözünü sakınmama haricinde sözkonusu ekolle alakasının bulunmadığını ifade edenler de bulunmaktadır.¹⁵⁹

Birgivî'nin yanlış olduğuna inandığı fikir ve davranışları eleştirmesi ve bid'atlarla mücadele etmesi gibi hususlardaki görüşleri İbn-i Teymiyye ile benzerlik göstermektedir. Ancak bu konulara sadece İbn-i Teymiyye karşı çıkmamıştır. Birgivî'nin eserlerinde alıntılar yaptığı Hanefî fıkıh kaynaklarında, bu konular zaten

¹⁵⁶ Arslan, "İmam Birgivî", s. 21.

¹⁵⁷ Demirci, "Birgivî ve Tasavvuf", s. 60-62.

¹⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Hocazade Abdunnasır Efendi, *el-Evrâdü'l-Birgiviyye (Nevâfilü'l-ibâdât)*, Süleymaniye ktp., Hasan Hüsnü Paşa bl., nr: 260/16, vr. 176a-176b.; Kuşadalı, Şeyh Ahmed Efendi, *Terceme-i Evrâdü'l-Birgiviyye*, Süleymaniye ktp., Düğümlü Baba bl, nr: 449, vr. 148b-149b; A. Turan Arslan, "İmam Birgivî ve Günlük Hayatı", *İlim ve Sanat Dergisi*, İstanbul: 1988, sy. 19, s. 55-57.; Halit Yenen, *İmam Birgivî'nin Avâmîl ve İzhârü'l-Esrâr'ının İncelenmesi*, (Basılmamış Yük. Lis. Tezi), Adana, 2010, s. 18.

¹⁵⁹ Bk. es-Sâidî, Abdülmüteâl, *el-Müceddidün fi'l-İslâm mine'l-karni'l-evvel ile'r-rabi' aşar*, Kahire ts., s. 378.; Martı, *Birgivî Mehmed Efendî*, s. 66.

işlenmektedir. Birgivi, eserlerinde onlarca kitabı kaynak olarak zikrettiği halde bunlar arasında İbn-i Teymiyye ismine ve onun eserlerine bir defa bile rastlanmamaktadır.¹⁶⁰

İmam Birgivi'nin şahsiyeti incelendiğinde savunduğu meseleleri önce kendi uygulamak için gayret gösteren samimi bir din adamı olduğu görülmektedir. Tebliğ faaliyetlerinde günaha engel olma ve dünyevî menfaatler peşinde koşmama gibi hususlarda bizzat yaşayarak örnek olmuştur. Eserlerinin tesirinin devam etmesinde ve okunmasında bu samimiyetinin ve söylediğini yaşama gayretinin etkisinin olduğu anlaşılmaktadır.

Birgivi, döneminin önemli ilmî şahsiyetlerinden birisidir. Yetiştirmiş olduğu talebeleri bunun bir göstergesi olduğu gibi telif ettiği eserlerin asırlarca medreselerde okutulması da yine onun ilmi değerini göstermektedir. Ayrıca telif ettiği eserlerin üzerine şerh, haşiye, ta'lik ve ihtisarların yapılması da Birgivi'nin ilmî durumunu anlamamız için bir ölçü kabul edilebilir.

5. ESERLERİ

Birgivi Mehmed Efendi, genç yaşta yazmaya başlamış, İslamî ilimlerin hemen her alanında eserler telif etmiştir. Tefsir, hadis, fıkıh, kelam ve tasavvuf ilmine dair eserleri olduğu gibi Arapçanın sarf ve nahiv konularıyla da ilgili eserleri bulunmaktadır.

Tezde Birgivi Mehmed Efendi'nin eserleri yazımdili açısından bir ayrıma tâbi tutulmadan ilim dallarına göre sınıflandırılmıştır. Bu çalışma Tasavvuf ilmi ile ilgili olduğu için sadece bu alandaki eserlerini tanıtacak kısa açıklamalara yer verilecektir.

5.1. Tasavvuf ve Ahlâk İle İlgili Eserleri

a. *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye ve's-sîretü'l-Ahmediyye*

Müellifin, vefatından bir yıl önce, 980/1572 tarihinde tamamladığı bu eser, en fazla okunan kitaplarından biridir. İmam Birgivi halkı eğitmek gayesiyle yazmış olduğu bu eserinde, ehl-i sünnet düşüncesinin ana esaslarını, Hanefî fıkımın bir kısım

¹⁶⁰ Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s. 65-67.

meselerle ilgili fetvalarını ve kişiye takva şuuru kazandıracak ahlâki düsturları ele almaktadır.

Arapça yazılan eserin ilk sayfalarında otuz iki temel hadis kitabının rumuzları bulunmakta, ilgili eserlerden yapılan atıflar bu rumuzlarla gösterilmektedir. Üç ana bölümden oluşan eserin ilk bölümünün başlığı “*Kur’ân’ı Kerîm ve Resûlullah’ın (s.a.s.) Sünnetine Sarılmak*” şeklindedir.

Müellif, ikinci bölümde “*Şeriat-ı Muhammediyye’deki Mühim Meseleler*” başlığı altında birçok önemli dinî konuyu işlemektedir. Bu bölümde -eserin en önemli kısmını oluşturan- “*Takvâ*” faslında Birgivî, güzel huy ve takvâ sahibi olmak için yapılması ve kaçınılması gerekenleri anlatmaktadır. Ayrıca bedenın afeti olan kötü huyları sıralamaktadır.

İmam Birgivî, eserin üçüncü bölümünde ise “*Takvâ ve Vera’dan Olmadığı Halde Takva ve Vera’ Zannedilen Şeyler*” başlığıyla taharet konusunda gösterilen aşırı titizlik ve vesvese konularına değinmekte, “*Bid’at ve Batıl olan Şeyler*” faslında ise, Allah Teâla’ya yakınlaşmaya vesile olduğu sanılan bid’atlerden bazılarını sıralamaktadır.¹⁶¹

Yirmi adet şerh yazıldığı tespit edilen bu eserin en çok okunan ve tanınan şerhlerinden birisi Abdülğani en-Nâblusî’nin (ö. 1144/ 1731) *el-Hadikatü’n-nediyye şerhu’t-Tarîkati’l-Muhammediyye*¹⁶² adlı çalışmasıdır.

Eserin meşhur olmuş bir başka şerhi ise, Ebû Saîd el-Hâdimî’nin (ö. 1176/1762) *el-Berîkatü’l-mahmûdiyye fî şerhi’t-Tarîkati’l-Muhammediyye*¹⁶³ isimli eseridir.

Et-Tarîkatü’l-Muhammediyye’nin ilk baskısı Matbaa-i Âmire tarafından İstanbul’da 1260/1844 yılında gerçekleştirilmiştir. Eserin, on beş kadar farklı baskısı vardır.¹⁶⁴ Modern bir baskısı ise, Muhammed Hüsni Mustafa’nın tahkik, tahric ve

¹⁶¹ Birgivî, *et-Tarîkatü’l-Muhammediyye*, s. 5-16.

¹⁶² Abdülğani b. İsmail b. Abdülğani en-Nâblusî, *Hadikatü’n-nediyye şerhi’t-Tarîkati’l-Muhammediyye*, Kahire: Matbaa-i Âmire, 1279.

¹⁶³ Ebû Saîd Muhammed b. Mustafa b. Osman el-Hâdimî, *el-Berîkatü’l-mahmûdiyye fî şerhi’t-Tarîkati’l-Muhammediyye [ve’s-şerîati’n-nebeviyye fî’s-sîreti’l-Ahmediyye]*, İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1318.

¹⁶⁴ Yüksel, “Birgivî”, s. 193.

ta'liki ile Dâru'l-kalemi'l-Arabî tarafından Haleb'de 2002 yılında yapılmıştır.¹⁶⁵ Eserin Türkiye kütüphanelerinde bine yakın el yazması bulunmaktadır. Diğer taraftan eser ile ilgili olarak “*Birgili Mehmed Efendi'nin Hadisçiliği ve et-Tarîkatü'l-Muhammediyye (Tahkik ve Tahlili)*” adında bir doktora çalışması vardır.¹⁶⁶ Bu çalışma *Birgivi Mehmed Efendi* ismiyle kitaplaştırılmış ve Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi tarafından basılmıştır.

b. *Cilâu'l-kulûb*

İmam Birgivi, -kendi ifadesiyle- “taşlaşan kalplere cila olması umuduyla” bu eseri kaleme almıştır.¹⁶⁷ Yakın dostu Atâullah Efendi'nin teşviki ile yazıldığı anlaşılan bu eser, 971/1563 tarihinde tamamlanmıştır.

Yedi bölümden oluşan eser; *dünyada zâhidliği ve ahirete rağbet etmeyi sağlayan bilgiler, ölümü hatırlama, vasiyetler, ölüm anında ve sonrasında yapılması sünnet ve müstehab olan işler, ölüye faydası dokunan kabir ziyareti, Kur'ân okuma gibi davranışların nasıl olması gerektiği ile ilgili bir kısım öğüt ve tavsiyelerden meydana gelmektedir.*

Eserin, yüzü aşkın el yazmasının yanı sıra müellif nüshası da bulunmaktadır.¹⁶⁸ İlk defa 1959 yılında Endonezya'da basılan eserin¹⁶⁹ Beyrut'ta Âmir Saîd ez-Zebârî tarafından tahkikli bir baskısı daha yapılmıştır.¹⁷⁰

c. *el-Kavlu'l-vasît beyne'l-ifrât ve't-tefrît*

İmam Birgivi, zikir konusuna ağırlık verdiği bu eserinde zikir esnasında teğannî (mûsikî) ve lahn¹⁷¹ uygulamalarını kabul etmeyerek bunların bid'atların en kötüsü olduğunu belirtmektedir. Birgivi bu risâlede ikiyüzlülük, dini değerlerin

¹⁶⁵ Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s. 105.

¹⁶⁶ Huriye Martı, *Birgili Mehmed Efendi'nin Hadisçiliği ve et-Tarîkatü'l-Muhammediyye (Tahkik ve Tahlil)*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya: 2005.

¹⁶⁷ Birgivi, Muhammed b. Pir Ali, *Cilâu'l-kulûb (Müellif hattı)*, Süleymaniye ktp., Şehid Ali Paşa bl., nr: 1477.

¹⁶⁸ Eserin İstanbul kütüphanelerindeki nüshaları için bk. Nihal Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmet Efendi Bibliyografyası*, Süleymaniye Kütüphanesi Yay., İstanbul: MEB Basımevi, 1966, s. 55-59;

¹⁶⁹ Birgivi, Muhammed b. Pir Ali, *Cilâu'l-kulûb*, Şirketü'n-nuri's-sekâfeti'l-İslâmiyye, Cakarta, 1959.

¹⁷⁰ Birgivi, Muhammed b. Pir Ali, *Cilâu'l-kulûb*, thk. Âmir Saîd ez-Zebârî, Dâru İbn-i Hazm, Beyrut, 1995; Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s. 106'den naklen.

¹⁷¹ “Lahn”: Sözlükte “nağme, ezgi”, kıraatte ve dilde “hata etmek; sözün maksadını anlamak” gibi mânalara gelen lahnin yaygın olan terim anlamı dilde ve kıraatte hata yapmaktır. Abdurrahman Çetin, “Lahn”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2003, c. XXVII, s. 56.

önemsenmemesi, sesli zikir ve teğannî ve lahn ile zikir yapma gibi konulara da yer vermektedir.

Müellif, bid'at olarak kabul ettiği teğannî hakkında deliller ortaya koyduktan sonra okuyucusundan aşırılıklara girmeden orta yolu takip etmesini, Kur'ân ve sünnetten delillerle hareket etmesini istemektedir.¹⁷²

d. *Risâle fi'z-zikri bi'l-lisân veya Risâle fi'z-zikri'l-cehrî*

Çalışmanın ikinci bölümünde ayrıntılı olarak incelenecek olan eserde İmam Birgivî, zikir konusundaki tartışmaları ele alarak öncelikle zikri, dil ve kalp ile yapılan zikir olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Devamında ise, dil ile yapılan hafî zikrin cehrî zikirden yetmiş iki derece daha üstün olduğunu, bu yüzden erkek ve kadın herkes için ezân, kâmet ve hutbe gibi cehrî zikirler dışındaki tüm zikirlerde hafî zikrin tercih edilmesi gerektiğini delilleriyle ortaya koymaktadır. Müellif, eserinde zikir esnasında raks ve devir gibi vücudu hareket ettirecek davranışlarda bulunmanın câiz olmadığını dile getirmektedir.¹⁷³

Birgivî, teğannî ile Kur'ân okumaktan maksadın tecvid ve tertîl ile okuyuş olacağına dair hadislerden deliller ortaya koymaktadır. Risâlenin son bölümünde ise bid'at hakkındaki görüşlerini özetlemektedir.¹⁷⁴

İmam Birgivî'nin bu risâlesi, Dersaadet Kitabevi tarafından bazı âyet ve hadislerin kaynakları verilerek 1988 yılında İstanbul'da basılmıştır.

e. *Mihakku'l-mutasavvifîn ve'l-müntebisîn*

İmam Birgivî, bu risâlesinde tasavvuf yolunun tâlibinin, şeriatın hükümleri ile amel etmek zorunda olduğunu belirtmektedir. Güzel ahlâkı, Kur'ân ve sünnet çizgisinde yaşamayı tasavvufun ana prensibi olarak kabul eden Birgivî, dinin hükümlerine tam uyulup günahlardan kaçınılmadıkça velâyet ve kerâmet mertebelerine erişilemeyeceğini söylemektedir.

¹⁷² Birgivî, Muhammed b. Pir Ali *el-Kavlü'l-vasît beyne'l-ifrât ve't-tefrît*, bk. Süleymâniye ktp., M. Ârif - M. Murad bl., nr: 174, vr. 143a-146a; Marti, *Birgivî Mehmed Efendi*, s. 107.

¹⁷³ Birgivî, Muhammed b. Pir Ali, *er-Risâle fi'z-zikri'l-cehrî*, Dersaadet Kitabevi, İstanbul, 1988, s. 3-5.

¹⁷⁴ Birgivî, *er-Risâle fi'z-zikri'l-cehrî*, s. 19-30.

Kuşeyri Risâlesi ve *İhyâ* gibi kaynakların kullanıldığı risâlede, bid'at ehlinin kimler olduğu, gerçek tevbenin nasıl olması gerektiği, şeriatın hükümlerine açıktan muhalefet ettikleri halde buldukları makam gereği bu günahların kendilerine zarar vermeyeceğini savunanların iddialarının çürütülmesi gibi konular işlenmektedir.¹⁷⁵

Risâlenin yeni bir baskısı, Dersaadet Kitabevi tarafından 1988 yılında İstanbul'da gerçekleştirilmiştir

f. *el-Makâmât*

Birgivî, tasavvufun ana mevzularına yer verdiği bu risâlesinde; şeriat, tarikat, marifet ve hakikat mertebelerinden bahsetmektedir. Bu mertebelerin şeriat ile tamamlanabileceğini, şeriatı mükemmel yaşamayanların tarikat, marifet ve hakikat derecelerine ulaşmasının da mümkün olamayacağını söylemektedir. Eserin devamında bu dört mertebenin her birini onar makama ayıran müellif, âyet ve hadislerden örnekler vererek bu makamları tanıtmaktadır.

Risâlede ayrıca kalbin kötü huylardan arındırılarak iyi huylarla süslenmesi, kerâmetin şartları, müridin nasıl olması gerektiği ve evliyâullahın hayat tarzları gibi konular işlenmektedir.¹⁷⁶

Eserin yeni bir basımı, İbrahim Subaşı tarafından hazırlanmış ve İstanbul'da yayınlanmıştır.¹⁷⁷ Aslı Arapça olan bu eser, Muhlis Akar tarafından kısa dipnotlar ilave edilerek Türkçe'ye kazandırılmıştır.¹⁷⁸

g. *Tafdîlu'l-ğaniyyi's-şâkir 'ale'l-fakîri's-sâbir.*

Arapça telif edilen bu risâlede Birgivî, zâhidâne bir hayat yaşamak için elindeki malını dağıttıktan sonra başkalarına muhtaç hale gelmenin yanlışlığını anlatmaktadır. Kişinin, ailesini vefatından sonra fakir bırakmaması, hayırlı malın önemi gibi konularda hadislerden delil getiren müellif, âlimlerin ve mutasavvıfların sözlerini de ekleyerek hayra sarfetmek gayesiyle mal edinmenin faziletinden bahsetmektedir.

¹⁷⁵ Birgivî, Muhammed b. Pir Ali, *Mihakkü'l-mutasavvifîn ve'l-müntesibîn*, Üsküdar Halk ktp., Hacı Selim Ağa bl., vr., 40b-41a., Martı, *Birgivî Mehmed Efendi*, s. 109.110.

¹⁷⁶ Martı, *Birgivî Mehmed Efendi*, s. 110-111.'den naklen.

¹⁷⁷ Birgivî, Muhammed b. Pir Ali, *el-Makâmât*, thk. İbrahim Subaşı et-Tokâdi, İstanbul: Dersaadet Kitabevi, 1998.

¹⁷⁸ Birgivî, Muhammed b. Pir Ali, *Tasavvufta Kırk Makam*, trc. Muhlis Akar, İstanbul: Yasin Yayınevi, 1999.

İmam Birgivî bu eserinde, malında hakları olanları gözetip Allah'a verdiği nimetlerden dolayı şükreden zenginin, içinde bulunduğu duruma isyan etmeyip sabreden fakirden daha üst bir mertebede olduğunu savunmaktadır. Risâlenin sonunda söz konusu zenginlerin özelliklerine de değinmektedir.¹⁷⁹

Bu eserin, Muhammed Hayr Ramazan Yusuf tarafından hazırlanmış tahkikli metni, İbn Teymiyye ve İbnü'l-Kayyim'in konu ile ilgili düşünceleri de ilave edilerek yayınlanmıştır.¹⁸⁰

h. Dâmiğatu'l-mübtedi'in fi's-sülûki ilâ tarîkı'l-müteşerriîn

Birgivî, iki bölümden oluşan bu eserin birinci kısmında, tarikat büyüklerinin, şeriat hükümlerinin hayata geçirilmesine son derece önem veren yaşayış tarzlarını incelemekte; ikinci kısımda ise sûfîlerin düştüğü bazı hataları eleştirmektedir.

Müellif, bu risâlesinde gerçek bir şeyhte olması gereken özellikler ile mürid olmanın şartlarını da sıralamaktadır. Zikir esnasında semâ, raks ve devir meselelerini bu eserinde de ele almakta ve konuyla ilgili fikhî eserlerden nakillerde bulunmaktadır.¹⁸¹

5.2. İtikâd, İbadet ve Mezhepler Tarihiyle İlgili Eserleri

- a. *Vasiyetnâme (Risâle-i Birgivî).*
- b. *er-Risâletu'l- i'tikâdiyye.*
- c. *Ahvâlu etfâli'l-müslimîn*
- d. *Şerhu Âmentü*
- e. *Risâletu't-tevhîd (Lügazu'l-Birgivî)*
- f. *el-İrşâd fi'l-'akâid ve'l-'ibâdât.*
- g. *Nûru'l-ahyâ ve tuhfetu'l- emvât*
- h. *Şerhu şurûti's-salât.*
- i. *Muaddilu's-salât*
- j. *Risâle fi sücûdi's-sehv.*

¹⁷⁹ Birgivî, Muhammed b. Pir Ali, *Tafdîlu'l-ğaniyyi's-şâkir 'ale'l-fakîri's-sâbir*, Süleymaniye ktp., Reşid Efendi bl., nr: 985, vr. 55a.; Martı, *Birgivî Mehmed Efendi*, s. 109.

¹⁸⁰ Birgivî, *el-Mufâdele beyne'l-ğaniyyi's-şâkir ve'l-fakîri's-sâbir*, (ve yelîhi *Re'yu'l-imameyn İbn Teymiyye ve İbn Kayyim*), thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1994.

¹⁸¹ Birgivî, Muhammed b. Pir Ali, *Dâmiğatu'l-mübtedi'in fi's-sülûki ilâ tarîkı'l-müteşerri'in*, Konya Bölge Yazma Eserler ktp., nr: 198, vr.137b.; Martı, *Birgivî Mehmed Efendi*, s. 111.

k. *Tuhfetu'l-müsterşidîn fi beyâni'l-mezâhibi fırakı'l-müslimîn*

5.3. Tefsir ve Kur'ân İlimleriyle İlgili Eserleri

a. *Tefsîru Sûreti'l-Bakara*

b. *ed-Dürru'l-yetîm fi't-tecvîd*

c. *Risâle fi beyâni rusûmi'l-mesâhifi'l-osmâniyyeti's-sitte*

5.4. Hadisle İlgili Eserleri

a. *Risâle fi usûli'l-hadîs*

b. *Şerhu'l-ehâdîsi'l-erba'în (el-Erba'ûn fi'l-hadîs)*

c. *Kitâbu'l-îman ve kitâbu'l-istihşân*

5.5. İslam Hukukuyla İlgili Eserleri

a. *Fetvâlar*

b. *İnkâzu'l-hâlikîn*

c. *Hâşiyetu İnkâzi'l-Hâlikîn*

d. *İnkâzu'l-Halikîn Tercümesi (Risâle fi ademi cevâzi'l-ücre ale'l-kırâe)*

e. *İkâzu'n-nâimîn ve ifhâmu'l-kâsırîn*

f. *Hâşiyetü İkâzi'n-naimîn*

g. *es-Seyfu's-sârim fi 'ademi cevâzi vakfi'l-menkûli ve 'd-derâhim*

h. *Zuhru'l-müteehhilîn ve 'n-nisâ fi tarifi'l-ethâr ve 'd-dima'*

i. *Risâle fi'l-musâfaha*

j. *Risâle fi ziyâratı'l-kubûr*

k. *Risâle fi'l-arâzi'l-uşriyye ve'l-harâciyye*

l. *Ferâiz risâlesi ve şerhi*

m. *Hâşiyetu'l-îzah ve'l-ıslâh*

n. *Ta'likât ale'l-inâye*

5.6. Arap Dili İle İlgili Eserleri

a. *el-Avâmil (Avâmil-i cedîd).*

b. *İzhâru'l-esrâr*

c. *İmtihânu'l-ezkiyâ (Şerhu Lübbi'l-elbâb)*

d. *İm'ânu'l-enzâr 'alâ'l-Maksûd*

e. *Kifâyetu'l-mübtedî*

f. *el-Emsiletu'l-fazliyye*

- g. *Şerhu 'l-Emsileti 'l-fazliyye*
- h. *Hâşiyetu Şerhi 'l-fazliyye*
- i. *Ta'likat 'ale 'l-Fevâidi 'z-zıyâiyye*
- j. *Ta'likat 'ale 'l-İmtihân*
- k. *Risâle fi 's-sarf*
- l. *Şerhu Lügati ferîştehoğlu*

5.7. Diğer Konularla İlgili Eserleri

- a. *Risâle fi medhi 's-sultâni 'l- 'âdil ve zemmi 's-sultâni 'z-zâlim*
- b. *Risâletu 'l-münâzara (Âdâb-ı Birgivi)*
- c. *Gurrenâme*
- d. *Emâli*

5.8. Birgivi'ye Nispet Edilen Eserler

- a. *Ahsenu 'l-kasas*
- b. *İşrâku 't-tevârih veya el-İşrâk ve 's-siyer*
- c. *Ravâtu 'l-cennât fi usûli 'l-i 'tikad*
- d. *Sihâh 'i 'acemiyye*
- e. *Sirâcu 'l-musallî*
- f. *ed-Dürretu 'l-mültekatâti 'r-rûmiyye*
- g. *Râhatu 's-sâlihîn ve savâtku 'l-münâfikîn*
- h. *el-Evrâdu 'l-Birgiviyye veya Nevâfilu 'l-ibâdât*

Görüldüğü gibi İmam Birgivi'nin tasavvuf dışında diğer ilim dallarıyla ilgili birçok eseri vardır. Konu hakkında detaylı bilgi için şu eserlere bakılabilir: Ahmet Turan Arslan, *İmam Birgivi Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992; Nihal Atsız, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmet Efendi Bibliyografyası*, Süleymaniye Kütüphanesi Yay., İstanbul: MEB Basımevi, 1966; Huriye Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, Ankara: TDV Yay., 2008.

İKİNCİ BÖLÜM

BİRGİVÎ'NİN 'ER-RİSÂLE Fİ'Z-ZİKİRİ'L-CEHRÎ' İSİMLİ ESERİNİN TAHLİLİ

İmam Birgivî, tahlilini yapacağımız *er-Risâle fi'z-zikri'l-cehrî* isimli eserinde zikir hakkındaki tartışmaları ve zikir yapılırken meydana gelen bid'atları ele almıştır. Bu eseri ne zaman ve nerede telif ettiği bilinmemektedir. Bununla birlikte Birgivî'nin vefatından bir yıl önce tamamlamış olduğu önemli eseri *Tarikat-ı Muhammediyyede* ilgili konuları daha geniş bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Buradan hareketle *er-Risâle fi'z-zikri'l-cehrî*'nin bu eserden daha önce kaleme alındığı söylenebilir.

1. Risâlede İşlenen Konular

İmam Birgivî, eserinin girişinde veya başka bir kısmında, hangi konuları işleyeceğine dair bir bilgi vermemekte, özel bir fasıl açmamaktadır. Eseri tahlilimiz neticesinde işlenen konular tarafımızdan belirlenmiş ve başlıklandırılmıştır.

er-Risâle fi'z-zikri'l-cehrî isimli eserde şu konular bulunmaktadır:

- Zikrin çeşitleri; Dil ile zikir ve kalp ile zikir
- Cehrî zikir ve hafî zikir
- Sünnet olan cehrî zikir çeşitleri
- Zikir konusunda sahabeye uyma ile ilgili misaller
- İnsanın daha fazla sevap kazanma isteği
- Zikr-i hafînin önemi
- Zikr-i cehrînin tarifi
- Camideki bid'atlar
- Kur'ân'ı teğannî ile okumak
- Bazı namazların kandil gecelerine tahsis edilip cemaatle kılınması

2. Risalenin Yazılma Amacı

İmam Birgivî'nin zikir konusundaki ihtilafı meseleleri ele almış olduğu bu risâlesinin tahliline başlarken bu eseri neden kaleme aldığına dair düşüncelerini belirtmek isteriz. Birgivî, eserin son kısmında bu konuyu şu şekilde özetlemektedir:

“Bu risâlenin yazılmasıyla ümit edilen; bazı dindar ve anlayış sahibi kardeşlerin (insanların) eseri inceleyerek bahsi geçen durumlarla ilgili olarak meselenin hakikatini anlamaları, bid’atlardan uzak durmaları ve bunların İslam beldelerinde yayılmış olmalarına da itibar etmemeleridir.”¹⁸²

Birgivî, yine bu risâleyle dönemindeki çarpık düşünce ve bid’atlara karşı uyanık olunmasını tavsiye ederek şöyle demektedir: Günümüzde Allah’ın: *“Ey iman edenler! Siz kendinizi düzeltmeye bakın! Siz doğru yolda olduktan sonra sapanlar size zarar veremez.”*¹⁸³ sözüyle amel etmek ve bu bid’atları işleyip Allah ve Resûlünün emirlerini yerine getirmeyenlerden de Allah’ın: *“O halde Bizi anmaktan, bu Yüce Kitabımızı dinlemekten uzak duran ve dünya zevkinden başka bir şey istemeyen kimseleri sen de bir tarafa bırak! Onların bilgi seviyesi ancak bu kadardır; bildikleri bilecekleri budur. Senin Rabbin, kimin yolundan saptığını, kimin doğru yolda yürüdüğünü daha iyi bilir.”*¹⁸⁴ şeklindeki ifadesinin gereği olarak uzaklaşmak gerekmektedir.

Birgivî bu düşüncesini de şöyle temellendirmektedir: Çünkü bid’at ehli ve fasık kimseler, Allah ve Rasûlü’nün yoluna tabi olan kişiyi küçük görürler. O, bu fasık ve bid’atçıların yanında kendisini garip ve yalnız hisseder. Günümüzde de şahit olduğumuz gibi hepsi birden onu, sünnete sahip çıktığı ve onunla amel ettiği için aşağılarlar, eziyet ederler ve ona düşmanlık ederler. Bunun sebebi ise onun yolunun bid’atçıların yoluna, isteklerinin onların isteklerine, bulunduğu halin de bid’atçıların hallerine benzememesidir.¹⁸⁵

Birgivî, kendi dönemindeki bir kısım bid’atçı faaliyetleri deşifre ederek risâlesine şu cümlelerle son vermektedir: Şimdi de bir kısım sıradan kimseler ortaya çıkmış, insanları ibadet süsü verilmiş bid’atlara yönlendirmektedirler. Hatta bazıları daha da ileri giderek bir kitap yazıp içerisine bulabildikleri en zayıf, değersiz ve hatta

¹⁸² Birgivî, *er-Risâle fi’z-zikri’l-cehrî*, s. 30.

¹⁸³ Mâide, 5/105.

¹⁸⁴ Necm, 53/29-30.

¹⁸⁵ İslâm âlimlerinin çoğunluğu, bid’atla mutlaka mücadele edilmesinin lüzumuna inanmakla birlikte bu mücadelede katılığa başvurmayıp çeşitli ikna yollarıyla bid’atların ortadan kaldırılmasını uygun bulmaktadır. Kâtip Çelebi halk arasına yerleşen bid’atları ortadan kaldırmanın çok zor olduğunu, bu konuda din ve devlet adamları tarafından gösterilen gayretlerin boşa gittiğini, bu sebeple bid’atlara ve bid’at ehline karşı yürütülecek mücadelenin müsamahalı olmasının gerektiğini belirtmektedir. (Kâtip Çelebi, *Mizânü’l-hak*, s. 72-73). Rahmi Yaran, “Bid’at”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 1992, c. VI, s. 131.

uydurma sözleri alabilmekte, değerli ile değersiz birbirinden ayırmamaktadırlar. Bunların durumu geceleyin odun toplayan kişinin durumu gibidir.

Ne yazık ki bu tür kitaplar, insanların eline geçtiğinde, kalplerindeki arzularına uygun, nefis ve tabiatlarına da hoş gelmesinden dolayı müthiş bir kabul görmüştür. Allah'a yemin olsun ki insanlar içine düşmüş oldukları bu belanın farkına bile varmaktan gafildirler. Ey Allah'ın kulları gelin de bu duruma: “*Biz Allah'a âidiz ve vakti geldiğinde elbette O'na döneceğiz.*”¹⁸⁶ deyiniz.

Bu risâlenin yazılmasından ümit edilen; bazı dindar ve anlayış sahibi kardeşlerin (insanların) eseri inceleyerek yukarıda anlatılan durumlarla ilgili olarak meselenin hakikatini anlamaları, bu tür davranışları reddedip onlardan uzak durmaları ve bunların İslam belde ve şehirlerinde yayılmış olmalarına da itibar etmemeleridir.

Çünkü bu devir İslam'ın son devridir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.); “*İslâm garip olarak başladı. Gün gelecek tekrar başladığı gibi yine garip hale dönecektir.*”¹⁸⁷ sözlerinde ifade edildiği gibi İslam'ın sonu da başı gibi olacaktır.

Yardım ancak Allah'tandır ve ancak O'na dayanılır. Bütün güç ve kuvvet, yalnızca ve yalnızca en yüce ve ulu olan Allah'ın (c.c.) yardımıyla elde edilir.

3. Bid'atlar Hakkında Genel Bilgiler

Birgivî, halk arasında yaygın bazı bid'atlarla mücadele etmenin zorluğuna rağmen bu mücadeleye devam edilmesi gerektiğini savunmuştur. İmam Birgivî'nin bid'atlar hakkındaki görüşlerine geçmeden önce bu konu hakkında genel bazı bilgiler vermek istiyoruz. Arap dilinde bid'at, *buluş yapmak, bir şey ortaya koymak, imal etmek* manasındaki *bed'a* kökünden türetilen bir isimdir ve *evvelce örnekleri bulunmayıp sonradan türeyen (muhtes) şey* manasına gelmektedir.¹⁸⁸

Bid'at, terim anlamı itibariyle biri kapsamlı, diğeri dar olmak üzere farklı iki şekilde tanımlanmıştır. Kapsamlı tanıma göre *bid'at; Allah Rasûlü'nden sonra ortaya çıkan her şeydir.*¹⁸⁹ Bid'atın lügat manasından yola çıkılarak yapılan bu tarife göre,

¹⁸⁶ Bakara, 2/156.

¹⁸⁷ Müslim, “İman”, 232; Tirmizî, “İman”, 13.

¹⁸⁸ Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-muhît*, c. IV, s. 3265.

¹⁸⁹ Yaran, “Bid'at”, s. 129.

dinî nitelikli sayılan bütün fiil ve hareketlerin dışında gündelik yaşamla ilgili daha sonraları oluşan yeni düşünce, yöntem ve uygulamalar da bid'at olarak kabul edilmiştir. Bid'ata bu anlamı veren âlimler arasında İmam Şâfiî, Nevevî ve İzzeddin b. Abdüsselâm, Mâlikîler'den Şehabeddin el-Karâfi ve Zürkânî, Hanefîler'den İbnü'l-Âbidîn, Hanbelîler'den İbnü'l-Cevzî, Zâhirîler'den de İbn Hazm bulunmaktadır. Bid'ata kapsamlı, her şeyi içine alacak şekilde anlam veren bir kısım fakihler; Allah Rasûlü'nün bid'atı kesinlikle reddeden beyanları ile gündelik yaşamda daha sonraları oluşan yeni düşünce, yöntem ve uygulamaları ifade için *bid'at-ı hasene* (iyi bid'at) ve *bid'at-ı seyyie* (kötü bid'at) şeklinde iki ayrı kavram geliştirmişlerdir. Kur'ân-Kerîm'in bir mashafta toplanması, teravîh namazının cemaatle kılınması, ezan için minare, dinî eğitim-öğretim için medreselerin yapılması bid'at-ı haseneye, mezarların üstüne türbe yapılması ve bu mekânlarda mum yakılması ise bid'at-ı seyyieye misal olarak verilebilir. Bu düşünceye göre Hz. Peygamber'in karşı çıktığı bid'atın, bid'at-ı seyyie olduğu anlaşılmaktadır.

Bid'ata dar anlam yükleyenler ise onu, *Rasûlullah'ın ardından dinî muhtevaya sahip şeylerde yapılan ilave ve eksiltmeler* şeklinde tanımlamışlardır.¹⁹⁰ Bu tarifi kabul edenler ise, Mâlikî mezhebinin kurucusu İmam Mâlik başta olmak üzere Tartûşî ve Şâtibî; Hanefîler'den Bedreddin el-Aynî ve İmam Birgivi; Şâfiîler'den Beyhâkî, İbn Hacer el-Askalânî ve İbn Hacer el-Heytemî; Hanbelîler'den Takıyyüddin İbn Teymiyye ve İbn Receb gibi fakih ve muhaddis âlimlerdir. Bu âlimlerin nazarında dinî muhteva taşımayan şeyler bid'at değildir. Bu açıdan bakıldığında gelenek ve görenek nevinden tüm fiil ve uygulamalar bid'at kavramının haricinde kalmaktadır.

Şâtibî, bid'at mevzuunu ayrıntılı olarak ele aldığı *el-İ'tisâm* isimli eserinde bid'atı "*sonradan ortaya konan dinî görünümlü yol*" şeklinde tanımlamıştır. Ona göre insanlar bu davranışları Allah'a daha fazla yakınlaşmak için yaparlar. Şâtibî'ye göre dinle ilgisi bulunmayan konular bid'at olarak kabul edilmez. Örneğin, meşru olan bir şeyin menedilmesi bid'at sayılamaz; ancak bu engellenmenin dindarlık olarak görülmesi bid'attır. Bu yüzden onun bid'at-ı hasene ve bid'at-ı seyyie şeklinde ikiye ayrılması uygun olamaz. Çünkü bid'atın iyi olarak nitelendirilmesi kesinlikle tasvip edilemez; zaten bid'at-ı hasene olarak kabul edilen şeyler aslında bid'at değildir. Bir

---

¹⁹⁰ Yaran, a.y.

ibadet veya uygulamanın eğer dinî bir kaynağı varsa bid'at olarak kabul edilemez. Bu türden bid'at-ı hasene olarak isimlendirilen uygulamalar zaten fikhî olarak maslahat¹⁹¹ veya aslî ibâha¹⁹² düsturlarıyla açıklanabilir.

İki görüş arasında ortaya çıkan çelişki esasında lafzî bir ihtilaftan kaynaklanmaktadır. Zira her iki görüş de dinî muhtevalı olmayıp sonradan ihdas edilen düşünce, yöntem ve uygulamaların kabul edilmemesinin gerektiği hususunda aynı görüştedirler.

Daha sonraları ihdas edilmekle beraber dinî muhtevalı olmayan ve dinin kurallarıyla çelişmeyen düşünce ve uygulamalar, bid'atı kapsamlı olarak tanımlayan âlimlerce bid'at-ı hasene olarak tarif edilmekte; diğer görüştekiler ise bunları bid'at bile kabul etmemektedirler. Bununla birlikte bir kısım âlimlerin bid'at-ı seyyie anlamını geniş tuttukları, bu sebeple Allah Rasûlü zamanında olmayan birçok gelenek ve davranışın da bid'at kapsamına dahil edildiği görülmektedir. Bunun çarpıcı örneklerinden birisi, Muhammed b. Eslem'in Rasûlullah zamanında bulunmaması sebebiyle elenmiş undan yapılan ekmeği bid'at sayıp yememesidir.¹⁹³

4. İmam Birgivi'nin Bid'atlar Hakkındaki Görüşleri

İmam Birgivi *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye* adlı eserinde bid'atlar konusunu ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Yukarıda geçtiği üzere Birgivi Mehmed Efendi, bid'atı dar kapsamlı ele alan âlimlerle aynı görüşü benimseyerek, bunun dinde ve dinî konularda eksiltme ya da artırma anlamına geldiğini belirtir; dinî olmayan konulardaki gelişme ve değişikliklerin şer'î anlamdaki bid'atla ilgisinin olmadığını ifade eder. Bu görüşüne ise şu hadisleri delil göstermektedir: “*Size Allah'tan korkmanızı, başınızda zenci bir köle dahi olsa dinleyip itaat etmenizi tavsiye ediyorum. Zira benden sonra sizden her kim yaşarsa, birçok ihtilaf görecektir. O zaman benim sünnetime ve hidâyete erdirilmiş Hulefâ-i Râşidîn'in sünnetine sımsıkı sarılınız, (sıkıntılar esnasında sabredip) dişlerinizi sıkınız. Yeni ortaya çıkmış şeylerden de sakınınız; zira*

¹⁹¹ “Maslahat”: Şer'î hükümlerin içerdiği veya akıl ve tecrübe yoluyla belirlenmekle beraber bunlarla uyum içinde olan faydalar anlamında fikhî ve usûl-i fikhî terimidir. (İbrahim Kâfi Dönmez, “Maslahat”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2003, c. XXVIII, s. 79.)

¹⁹² “Aslî İbâha”: Aksine bir delil bulunmadıkça birşeyden faydalanmanın veya bir davranışta bulunmanın mubah olduğuna hükmedilmesidir. (Ali Bardakoğlu, “İstishâb”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2001, c. XXIII, s. 379.)

¹⁹³ Yaran, “Bid'at”, s.129-131.

yeni ortaya çıkan her şey, bid'attır. Her bid'at sapıklıktır ve her sapıklık da cehennemdedir.”¹⁹⁴ “Siz, dünya işlerinizi benden daha iyi bilirsiniz. Dininize ait bir şeyi size emrettiğimde, onu alınız (yerine getiriniz).”¹⁹⁵ “Kim, bizim bu işimizde (dinimizde), ondan olmayan bir şeyi uydurup ortaya çıkarırsa, o (uydurulan iş) reddedilmiştir.”¹⁹⁶

Birgivi'ye göre bid'at denilince ilk akla gelen itikâdda olan bid'attır. İtikatta olan bid'atın bazısı küfürdür: Kâinatın ezeli olduğuna veya ahiretteki dirilişin cesetle değil sadece ruhla olacağına inanmak gibi. Bazısı da değildir: Kabir de سوالin olacağını inkâr etmek ve benzeri gibi. İmam Birgivi, itikâdda olan bid'atın adam öldürme ve zina gibi büyük günahlardan daha büyük bir günah olduğunu düşünmektedir. Çünkü büyük günah işleyenlerin tevbesi de diğer sâlih amelleri de kabul edilebilir; ancak bid'at sahibinin (bid'atını terkedinceye kadar) tevbesi de diğer sâlih amelleri de kabul edilmez. İbadette olan bid'atlarla ilgili olarak da, eğer bu bid'atlar müekked bir sünnet¹⁹⁷ ile çatışıyorsa, bunları yapmanın da kötülük ve fiske olduğunu kabul etmektedir.

Mehmed Efendi, halkın işlerini kolaylaştıran, eğitim ve öğretime yardımcı olan ve doğrudan dinle ve inançla ilgisi bulunmayan yenilik ve gelişmelere karşı çıkmaz, hatta bunların yapılmalarının gereğini belirtir. Bu yenilikleri âdette olan bid'at kabul eden Birgivi, iklime ve coğrafi şartlara göre elbise giymeği, unun kepeğini eleyerek ayırmayı, minare ve medrese inşa etmeyi, kitap yazmayı bunlara örnek olarak gösterir. Bu yeniliklerin bazı faydalarını şu şekilde açıklar; “*Minare yapmak, ezanın gayesi olan namaz vaktinin bildirilmesine yardımcıdır. Medreseler inşa etmek ve kitap tasnif etmek, ilim ve irfana yardımcıdır. Bu sayede (aklî ve naklî) deliller düzenlenerek bid'atçılar reddedilir, kötülük yasaklanır ve (onların saldırıları) dinden uzaklaştırılır.*”¹⁹⁸ İmam Birgivi, İslâm'ın ilk dönemlerinde bu gibi uygulamalara ya ihtiyaç duyulmadığından veya maddi imkânsızlıklardan veyahut daha önemli şeylerle

¹⁹⁴ Ebû Dâvud, “Sünnet”, 6; Tirmizî, “İlim”, 16.

¹⁹⁵ Müslim, “Fedâil”, 139.

¹⁹⁶ Buhârî, “Sulh”, 5; Müslim, “Akdiye”, 18.

¹⁹⁷ “Hz. Peygamber'in devamlı yaptığı ve sırf bağlayıcı olmadığını göstermek için nadiren terkettiği fiillere *sünnet-i müekkede* adı verilir. Abdest alırken ağza ve buruna su vermek, sabah namazının farzından önce iki rek'at namaz kılmak gibi. Bu kısma giren sünnetleri yerine getiren sevabı hak eder, terkeden ise cezayı hak etmemekle beraber kınanma veya azarlanmaya müstahak olur.” Ferhat Koca, “Sünnet”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2010, c. XXXVIII, s. 155.

¹⁹⁸ Birgivi, *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye*, s. 89.

meşgul olmalarından dolayı bunlara zaman bulunmaması gibi sebeplerden kaynaklandığını belirtmektedir.

İmam Birgivî, ibadet cinsinden olan bid'at-ı hasene (güzel bid'at) denilen uygulamaların araştırıldığında, Allah ve Resulü'nün işâreten veya delâleten (açık bir şekilde veya îma ile) bunlara izin vermiş olduğu fikrini savunur. Ona göre, bid'at-ı hasene dışındaki bid'atları işlemek, sünneti terketmekten daha zararlıdır. Bu görüşüne âlimlerin, “*bir amelin sünnet veya bid'at oluşu arasında tereddüt edildiğinde, terkedilmesi lazımdır*”¹⁹⁹ sözünü delil olarak gösterir. Serahsî²⁰⁰ *Mûhit*'inde²⁰¹ şöyle demiştir: “*Bir amelin vacip veya bid'at oluşu arasında tereddüt edilirse, ihtiyâten o şey yapılır. Bir amelin sünnet veya bid'at oluşu arasında tereddüt edilirse, o şey terkedilir. Çünkü bid'atı terketmek lazımdır, sünneti işlemek ise kesin bir emir değildir.*” el-Eşbâh²⁰² adlı kitapta ise şöyle denilmiştir: “*Bir zararı def etmek, çoğu zaman bir faydayı celbetmeye tercih edilir. Çünkü İslâm Şeriatı, emirleri yerine getirmekten daha çok yasaklardan kaçınmaya önem vermiştir.*”²⁰³

Birgivî yaşadığı devirde işlenen bid'atları ve bazı dinî mevzuların toplumdaki yanlış uygulamalarını önlemek amacıyla birçok eser telif ederek halkı uyarmıştır. O, bunların ortadan kalkmasının tek çaresinin; Kur'an ve Sünnet prensiplerine göre yaşamak olduğunu belirtmiştir. Bu düşüncesinin gereği olarak da yazdığı eserler ve verdiği vaazlarla, toplumda gördüğü aksaklıkları tenkit etmiş ve bunların düzelmesi için çevresine tavsiyelerde bulunmuştur. İmam Birgivî bid'atları eleştirirken bunların sebepleri üzerinde de durmuştur. Çünkü onun amacı sadece eleştirmek değil, toplumu doğru uygulamalara yönlendirmektir.

Mehmed Efendi'nin, eserlerinde bid'atları tenkit ederken üç dereceli bir metod takip ettiği görülmektedir:

¹⁹⁹ Birgivî, *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye*, s. 88-90.

²⁰⁰ Muhammed b. Muhammed, Burhânü'l-İslâm es-Serahsî (ö. 571/1176): Tanınmış Hanefî âlimidir. Eserleri; *el-Muhîtu'r-Radavî (Muhîtu's-Serahsî) el-Vasîl, el-Vecîz*. (Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, TDV Yay., Ankara, 1990, s. 78.)

²⁰¹ İmam Serahsî'nin en önemli eseridir. İmam Muhammed'in “*Zâhiru'r rivâye*” eseriyle “*Nevâdir*” ve “*Nevâzil*” meselelerini, ayrıca Hâkim eş-Şehîd'in *el-Müntaka* adlı eserini ihtiva etmesi bakımından önem taşır. (Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 78.)

²⁰² “*el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavaîd ve fîrûi fikhî's-şâfi'iyye*”: Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed b. Ebi Bekr es-Suyûtî (ö. 911/1505)'nin kaleme aldığı fıkha dair önemli eseridir. (Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 450.)

²⁰³ Birgivî, *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye*, s. 90, I. Dipnot.

- a. Önce bid'at olan inanç veya fiilin yanlışlığını ortaya koyar.
- b. İkinci aşamada bu yanlışlığın sebeplerini belirtir. İşlenen o bid'atın, hangi kaynaktan ve hangi sebeple müslümanlar arasında yayıldığını açıklamaya çalışır.
- c. Üçüncü aşamada ise, -eğer bu bid'at, örneğin kabir ziyareti gibi, İslâm'da meşru olan bir fiile gayr-ı meşru uygulamalar katıp doğru ve meşru olanı bozmak şeklinde meydana gelmiş bir bid'at ise- doğru ve meşru olanı öğreterek yanlış ve bid'at olan uygulamalara engel olmaya çalışır.²⁰⁴

İmam Birgivi, bid'atları işlemenin genel sebepleri üzerinde durmuştur. İnsanların her konuyu kendi fikirlerine göre değerlendirip kendi akıl ve düşünceleriyle beğendiklerini İslâm adına güzel görmelerinin dört sebepten ötürü olduğunu açıklar:

- a. Bildikleriyle amel etmemek,
- b. Bilmedikleriyle amel etmek (Burada câhil sûfiler kastedilmiştir. Onlar ibadetlerini bir ilme dayanarak değil, sadece kendi akıllarına göre ya da âlim olsun veya olmasın insanlardan gördüklerine göre yaparlar.),
- c. Amel ettiklerini âlimlerden ve kitaplardan öğrenmemek ve
- d. Başka insanların da ilim öğrenmelerine engel olmak. (İlim mutlaka Kur'ân ve sünnet'in esaslarından alınmalıdır. İlme engel olmak ise, o kişinin ve toplumun inancına zarar verir.)²⁰⁵

İmam Birgivi, bid'atlar konusunu çeşitli eserlerinde hususi başlıklar altında işlediği gibi bu konuyla ilgili müstakil risâleler de kaleme almıştır. Ücretle Kur'ân okumanın caiz olmadığına dair yazdığı *İnkâzü'l-hâlikîn* ve *İkâzu'n-nâimîn ve İfhâmü'l-kâsırîn* ile en çok bid'at karıştırılan meşru bir fiil olan kabir ziyaretiyle alakalı *er-Risâle fî ziyâratî'l-kubûr* risâlesi bu konudaki müstakil eserlere örnek olarak gösterilebilir.²⁰⁶

Mehmed Efendi h. 967, m. 1560'dan önce yazdığı *Şerhu'l-erbaîn* eserinin mukaddimesinde ise bid'atlar hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

²⁰⁴ Süleyman Toprak, "İmam Birgivi ve Bid'atlere Karşı Tutumu", Yayına haz. Mehmet Şeker, *İmam Birgivi Sempozyumu*, Ankara: TDV Yay., 1994, s. 68-69.

²⁰⁵ Birgivi, *et-Tarikatu'l-Muhammediyye*, s. 98.

²⁰⁶ Toprak, "İmam Birgivi ve Bid'atlere Karşı Tutumu", s. 68-69.

“Ey Peygamber (s.a.s.) aşığı olup, O’ndan ve ashabından şefaata umanlar!

Bütün insanlar bid’atlar üzerine ittifak etmiş, Hz. Peygamber’in ve ashabının sünnetini sadece sarıkları üzerine koymuş olsalar bile, siz bid’atları terk edin ve sünnete sarılın. Zira biz öyle bir zamanda bulunuyoruz ki cehâlet itibar görürken ilim ise sözü edilmeye değmez bir hale getirilmiştir. Bunun yanı sıra, zamanımızın insanları, bid’atları ve dinin yasakladığı şeyleri, Allah’a yaklaşmanın en üstün yollarından sayıp onlara sarılıp yola çıkmayı bir maharet saymaktadırlar. Toplumda ilmi zayıf bazı kimselerde türedi. Ne acıdır ki bunlar, insanları ibadet kılığına büründürülmüş yaygın bid’atlara teşvik ediyorlar. Bunların bir kısmı da gece karanlığında odun toplayanlar gibi iyiyi kötüden ayırmadan, değersiz, zayıf ve hatta uydurma görüş ve sözlerden bulduklarını toplayarak kitaplar yazdılar. Ve o kitapları insanlar arasında yaydılar. İnsanlar, onların yazıp anlattıklarının nefsi arzularına ve karakterlerine uygun olduğunu görünce en güzel şekilde kabul ettiler. Allah’a yemin ederim; muhakkak ki bu hal, insanların gafil bulunduğu bir musibet ve büyük bir felakettir.”²⁰⁷

İmam Birgivi, bid’atlar hakkında yukarıda geçen benzer ifadeleri, çalışmamıza esas teşkil eden *er-Risâle fi’z-zikri’l-cehrî* adlı risâlesinin son kısmında da kullanmıştır. Birgivi, bu risâlesinde bid’atlarla ilgili -özellikle sûfilere yönelik- eleştirilerde bulunmuştur. Onun, özellikle hangi bid’atlara engel olmaya çalıştığı, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ele alınacaktır.

5. Zikrin Çeşitleri

Zikir konusunda cehrî veya hafî zikirden hangisinin daha faziletli olduğu konusu en çok tartışılan meseledir. Birgivi, bu konudaki görüşlerini iki önemli risâlesinde ele almıştır. Bunlardan biri bu tez çalışmasında incelenen “*er-Risâle fi’z-zikri’l-cehrî*” risâlesi, diğeri ise “*el-Kavlü’l-vasît beyne’l-ifrat ve’t-tefrît*”²⁰⁸ isimli risâlesidir.

²⁰⁷ Birgivi, *et-Tarikatu’l-Muhammediyye*, s. 42-43.

²⁰⁸ Birgivi, “*el-Kavlü’l-vasît beyne’l-ifrat ve’t-tefrît*”. bk: Süleymâniye ktp., M. Ârif - M. Murad bl., nr: 174, vr. 143a-146a.

Birgivî, tahlilini yaptığımız *er-Risâle fi 'z-zikri 'l-cehrî* isimli risâlesine zikrin çeşitlerini ele almakla başlamıştır. Öncelikle zikri dil ile zikir ve kalp ile zikir şeklinde iki kısma ayırmıştır. Kalp ile zikri; “*Dil ile söylenmeyen, kulak ile duyulmayan, gönülden tefekkür ve yürekte mülâhaza edilen zikir*” olarak tarif etmiştir. Bu sebeplerden dolayı da kalp ile zikrin kelam ve tasavvuf âlimlerinin ittifakı ve icmâsıyla zikir mertebelerinin en yükseği olduğunu belirtmiştir.

Cehrî Zikir ve Hafî Zikir

Birgivî devamla dil ile zikrin birçok kısmı olmasına rağmen bunları cehrî ve hafî zikir olmak üzere iki grupta ele almıştır. Cehrî zikrin sünnet olduğunu, bu zikirden kastedilen mananın sadece sesin yükseltilmesi olup beraberinde raks ve devir²⁰⁹ gibi davranışlarla azaların hareketlendirilmesinin kesinlikle haram olduğunu belirtmiştir. Özellikle Halvetî tarikatında önemli bir yeri olan bu toplu zikir şeklinin, Birgivî Mehmed Efendi zamanında da son derece yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Birgivî'nin son yıllarını geçirdiği Birgi'nin de içinde yer aldığı Ege bölgesinde çok sayıda Halvetî dergâhı bulunmaktadır.²¹⁰

6. İmam Birgivî'nin Semâ Ve Devran Hakkındaki Görüşleri

Birgivî'nin yaşamış olduğu XVI. asrın önemli âlim ve tarikat şeyhleri arasında *cehrî zikri* benimseyen sûfilerin özellikle Halvetîler'in semâ ve devran ile zikir yapmaları çok tartışılmıştır. Bu konuda her iki taraf da kendi görüşleri lehine fetva makamlarından bazı fetvalar almışlardır. Ayrıca bu âlimler ve tarikat şeyhleri görüşlerinin haklılığını ispatlamak için çeşitli risâleler yazmışlardır.²¹¹

1526 yılında şeyhülislâm olarak atanan Kemalpaşazâde (ö. 940-1534) raks ve semân küfür olduğunu göstermek için *Risâle fi tahkiki 'l-hak ve ibtilai re 'yi 's-sûfiyye fi 'r-raksi ve 'd-devran* adında bir risâle telif etmiştir. Bu risâlede, raks ve semân yasak

²⁰⁹ Dervişlerin, kendi etraflarında dönerek (devran) zikrederken kudüm, def ve ney gibi mûsiki aletleri eşliğinde okunan ilâhileri dinledikleri için “semâ ve devran” ifadelerinin birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. (Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, s. 162.) Bu tarz zikre karşı çıkanlar tarafından özellikle “raks ve devran” şeklinde ifade edilmiştir. (Reşat Öngören, “Osmanlılar Döneminde Semâ ve Devran Tartışmaları”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara: 2010, sy. 25, s. 124.)

²¹⁰ Bk. Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*, haz. M. Akif Erdoğan, İzmir: Akademi Kitabevi, 1994, s. 1-17)

²¹¹ Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2000, s. 369.

olduğuna yönelik önceki ulemanın görüşlerini zikrettikten sonra, semâın sadece belirli koşullarda tecviz edilebileceğini belirtmiştir. Kemalpaşazâde'ye göre, semâya katılanlar arasında emred (henüz bıyık ve sakalı çıkmamış gençler) bulunmamalı, aralarında fâsık (günah işlemeyi alışkanlık haline getirenler) ve ehl-i dünya olmamalı, para, yemek ve gösteriş için değil, ihlasla icra edilmeli, sâdık olanlar müstesna, vecd (coşkunluk hali) izhar edilmemelidir. O, bu koşulları sıraladıktan sonra konuyla ilgili görüşlerini şöyle ifade etmektedir: “Zamanımızda semâ (mûsikî eşliğinde zikir) yapmaya izin yoktur. Tasavvuf büyüklerinden Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) bile semâdan vazgeçmiş ve tövbe etmiştir. Âlimlerin ortak görüşüyle raks (devran) etmek de haram olduğu için helal sayan kâfir olur.”²¹²

Her dönem semâ ve devran karşıtı bu tür görüşler olmakla beraber sûfi çevrelerden de kendilerini savunma gayretleri görülmüştür.

Özellikle Kocamustafapaşa Dergâhı şeyhi Sümbül Sinan Efendi (ö. 936/1529) bu tartışmalara son vermek, semâ ve devran tarzı zikirlerin câizliğini ıspatlamak için Arapça ve Türkçe olarak iki eser yazmıştır. Halvetiyye tarikatının medrese menşeli şeyhlerinden Sümbül Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* diye isimlendirdiği ve dönemin ulemâsına dağıttırdığı Arapça eserinde devran tarzı zikirlere *raks* denilemeyeceğini kanıtlarıyla ortaya koymuş ve raksın haram sayılmasına yönelik ulemâ arasında icmâ olmadığını, bu nedenle de onu helal sayan insanın küfre düşmeyeceğini belirtmiştir. Onun bu gayretleri sonucunda bazı âlimlerin iknâ oldukları ve önceki sert tutumlarını değiştirdikleri görülmektedir. Bu şahıslardan birisi de Şeyhülislam Kemalpaşazâde'dir. *Risâle fi devrâni's-sûfiyye* ismiyle Kemalpaşazâde'ye nispet edilen bir eser, onun görüşündeki bu değişimi ıspatlamaktadır. O, bu eserinde mevzuyu işlerken haklarında hüküm vereceği kişilerin niyetlerini esas alarak şöyle demiştir: “Sûfilerin raks diye nitelenen hareketleri, her ne kadar bir takım benzerlikler taşısa da gerçekte raks değildir. Bütün zikir ve ibadetlerin esas maksadı, kalbi Allah'ın dışındaki şeylerden (mâsivâdan) temizlemek ve Allah'a yöneltmektir. Samimî niyetle semâ eden kimsenin kendini zorlayarak ya da içinden gelerek şevkle yaptığı hareketler kalp huzuruna ve dünyadan yüz çevirmeye vesile olması sebebiyle tamamen hayırdır.

²¹² İbn Kemal Şemseddin Ahmed, *Risâle fi tahkiki'l-hak ve ibtilai re'yi's-sûfiyye fi'r-raksi ve'd-devran*, Süleymaniye Kütüphanesi, Dügümlü Baba bl., nr. 446, vr. 88a-b.), (Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 372-373'den naklen). Ayrıca bk. Reşat Öngören, *Osmanlılar Döneminde Semâ ve Devran Tartışmaları*, s. 123-132.

Mûsikî âletleri eşliğinde söylenen sözler, kötü ve günah sayılan kelimelerden olmadıkça bir sakıncası yoktur. Âlimlerin sûfilere karşı çıkmaları, raksı haram kabul ettikleri içindir. Ancak onun haram olduğu hususunda icmâ olmadığı için helal kabul etmekle küfre düşülmüş olmaz."²¹³ Kemalpaşazâde, *semâ* ve *devran* ile ilgili yukarıda ismi geçen risâlesinin yanı sıra konuyla ilgili müsbet fetvalar da vermiştir.²¹⁴

Kemalpaşazâde daha önceki fikirlerinden dönmüş olsa da, bazı sûfilerin zikir meclislerinde yapmış oldukları bir kısım aşırı ve dengesiz davranışlarını eleştirmekten de geri durmamıştır. Zira onun nazarında bir kısım sûfiler, devranı bir zikir tarzı ve ibadet olmaktan çıkarıp eğlenceye dönüştürmüşlerdir. Bundan dolayı devranı, gösteriş yapmak veya insanların nazarında prestij kazanmak niyetiyle bilinçli bir şekilde yapan kimselere mani olunması gerektiğini belirtmiştir.²¹⁵

Ebüs-suûd Efendi, 1545 ila 1574 seneleri süresince otuz sene kadar şeyhülislamlık vazifesinde bulunmuş ve fetvalarında ilgili konulara da değinmiştir. Bu durum, *raks* ve *devran* hakkındaki münakaşaların yüzyılın son çeyreğine kadar süregeldiğine işaret etmektedir. Ebüsuûd Efendi'nin devran karşıtı söylemleri Kemalpaşazâde'nin ilk zamanlarındaki üslûbu gibi sert olmasa da çok katı ve amansızdır. Ona göre, bu tarz zikirler bir kısım kurallarla sınırlanmalıdır. Örneğin sûfilerin ayakta veya oturarak yaptıkları zikirleri esnasında, yalnızca bel ve başları hareket edip ayakları sabit kalırsa bunda bir beis yoktur. Bununla beraber, belin de sabit kalması zikrin adabına riâyet bakımından çok daha güzeldir. Fakat ayakların hareket ettirilmesi katiyen haramdır.²¹⁶

Ebüs-suûd Efendi'nin fetvalarından, bu kurallara riâyet etmeden yapılan *semâ* ve *devran*'ın kâfirlerin yaptığı dansa (*raks*) benzediği için karşı çıktığı anlaşılmaktadır. Yine o, *semâ* hakkında ihtilafların olduğunu fakat hiçbir müçtehid âlimin raksı

²¹³ Kemalpaşazâde Şemseddin Ahmed, *Risâle fî devrâni's-sûfiyye*, India Office Library and Records, Or. 12933, vr. 2a-b. (Öngören, *Osmanlılar Döneminde Semâ ve Devran Tartışmaları*, s. 127-128'den naklen).

²¹⁴ Fetva sûretleri için bk. British Museum India Office Library and Records, Or. 12933; Atâî, *Hadâiku'l-hakâik*, c. II, s. 171.

²¹⁵ Kemalpaşazâde, *Risâle fî devrâni's-sûfiyye*, vr. 2a-b (Öngören, *Osmanlılar Döneminde Semâ ve Devran Tartışmaları*, s. 128'den naklen)

²¹⁶ M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebüsuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983, s. 83-84.

onaylamadığını belirtmektedir. Bundan dolayı da raks ve devran tarzı zikir yapan kimselerin kâdılar tarafından engellenmesi gerektiğini savunmuştur.²¹⁷

Ebüssuûd Efendi, raks ve devran tarzı zikir yapan kimselerin dinden sapıp sapmadıkları konusunda ise, bu tür hareketlerin Allah'a kulluk maksadıyla yapıp yapılmamasını esas almıştır. Bu sebeple şayet sûfiler yaptıkları bu hareketleri bir tür ibadet saymıyor ve o kasıtle yapmıyorlarsa, sadece bu davranışları sebebiyle küfre girdiklerine hükmolunamaz. Eğer bu hareketleri ibadet kabul ediyorlarsa o zaman dinden çıktıkları söylenebilir. Çünkü ibadet, kulluk şuuruyla Cenâb-ı Hakk'ın yapılmasını istediği şeyleri yapmak demektir. Bu durumda sûfiler, yaptıkları hareketleri ibadet kabul etmekle, onların yapılmasını Allah'ın istediğini öne sürerler ki bu O'na karşı apaçık bir iftira demektir. Bu nedenle küfre girmiş olurlar.²¹⁸

Bazı kâdıların Anadolu'da, Ebüssuûd Efendi tarafından kaleme alınan bu fetvaları gerekçe göstererek raks ve devran tarzı zikir yapan bazı Halvetîler'i engellemeye kalkıştıkları görülmüştür. Buna karşı sûfiler "*Şeyhülislâmın maksadı ilahi aşktan kaynaklanan devran değil, nefsin kötü arzularına uyanların yaptığı rakstur.*" diyerek kendilerini savunmuşlardır. Yine aynı yıllarda İstanbul'da Kanûnî Sultan Süleyman'ın kendisine tekke yaptırdığı Halvetiyye tarikatı şeyhlerinden İbrahim Ümmî Sinan (ö. 976/1568), şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ile ilgili konuyu tartışmıştır. Çok hararetli geçen tartışmanın ardından meydana gelen bir kısım hadiselerden sonra, Sümbül Sinan Efendi'nin daha önce Kemalpaşazâde'nin konuyla ilgili fikirlerini yumuşattığı gibi İbrahim Ümmî Sinan da Ebüssuûd Efendi'nin *devran* hakkındaki görüşlerini değiştirmeyi başarmıştır.²¹⁹ Ebüssuûd Efendi konuyla ilgili olarak daha sonraları sûfilere muhalefet etmemiş ve fetvalarında münakaşa ve çatışmaya neden olabilecek kelime ve ibarelerden kaçınmıştır.²²⁰

²¹⁷ Düzdağ, *Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi Fetvaları*, s. 86-87.

²¹⁸ Düzdağ, *a.g.e.*, s. 85.; Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 382.; Öngören, *Osmanlılar Döneminde Semâ ve Devran Tartışmaları*, s. 129.

²¹⁹ Ebüssuûd Efendi ile İbrahim Ümmî Sinan arasında geçen olayların ayrıntısı Hacı Evhad Sümbülü Dergâhı şeyhlerinden Seyyid Hüseyin Abbas'ın 1092/1681'de kaleme aldığı *Risâle-i devrâniyye*'de (İsmâil Erünsal özel kitaplığı, vr. 11b) ve Kemâleddin Harîrîzâde'nin *Tıbyânı vesâili'l-hakâik*'inde (II, 143a) kayıtlıdır. Bu hususta ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 383-384.

²²⁰ Ebüssuûd Efendi'nin konuya olumlu yaklaşımını gösteren fetva sûretleri için bk. British Museum India Office Library and Records, Or. 12933; Süleymâniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa bl, nr. 438, vr. 75-76a; Harîrîzâde, *Tıbyân*, c. II, s. 143. Bk. Öngören, *Osmanlılar Döneminde Semâ ve Devran Tartışmaları*, s. 130.

İmam Birgivî ise çok tartışılan bu meseleler hakkında itidali şu şekilde tavsiye etmektedir:

“Bezzâzi’nin,²²¹ teğannînin haram olduğu yönündeki fetvası delil olarak kabul edilemez: Aynen raksı helâl sayanların küfrüne hükmetmesi gibi. Zira Şafî ve ashâbı -Gazzâlî gibi- bunu câiz görmektedirler. Cerh ve ta’dil erbabının tamamı, onun güvenilirliği konusunda ittifak üzere iken, İslâm’ın temel direklerinden olan bir şahsın küfrüne nasıl karar verilebilir ki? Bundan Allah’a sığınırız. İmam Hucetü’l İslâm, İhyâ’da semâin ve teğannînin câiz olduğu hakkında özel bir bölüm ayırmıştır. Ayrıca İmam Kuşeyrî, Risâle’sinde ve Avârif sahibi (Sühreverdî), bu eserinde semâin câiz olduğunu belirtir. İnsaf sahibi kimsenin bunlara müracaat etmesi gerekir. Hakkı arayan kimse, bu duruma bir göz attığında şaşırır. Zira İbn Kemâl Paşa gibi bazıları teğannîyi bütün dinlerde haram kılınmış sayıp, onu helal görenin, hatta helal olmasını arzu edenin küfrüne hükmederken -ki o aşırı giderek helal sayanın, hatta teğannî icra edenin küfrü yönünde fetva vermiştir- Ali Cemâlî gibi bazıları da, diğer yönde aşırıya kaçarak, zikirde lahn ve teğannînin mübah olduğunu söylemektedir. Bu iki ayrı görüşten yeryüzünde fitne ve büyük bir fesat doğmaktadır. Doğru olan, bunların arasında bir orta yol tutmaktır.”²²²

Yukarıda semâ ve devran hakkında dönemin genel görüşlerine yer verdikten sonra şimdi Birgivî’nin konu ile görüşlerine geçebiliriz:

Birgivî, *et-Tarîkatu’l-Muhammediyye* adlı eserinde itiraz ettiği bu meseleleri ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. İmam Birgivî konuyla ilgili olarak şu ifadeleri kullanmıştır: *“Bir kimsenin zikrederken kelime-i tevhîddeki nefiy ve isbât anlamını desteklemek için başını sağa sola sallaması ancak hâlis ve salih bir niyetle câiz olabilir.”* Birgivî’ye göre düzenli ve âhenkli bir şekilde raks etmek veya düzensiz sallamışlarda bulunmak bedenî âfetlerindedir. Bazı sûfiler de gerçek bir vecd olmaksızın zikrederler. Onların yaptığı bu hareketleri de İmam Birgivî bu kategoriye

²²¹ Hafızuddin Muhammed b. Muhammed b. Şihab b. Yusuf el-Harezmi el-Kerderî el-Bezzâzi, (ö. 827/1424) İbnü’l-Bezzâzi diye anılan tanınmış Hanefî âlimi. Harizm köylerinden Kerder asıllıdır. İlk tahsilini İdil nehri boylarındaki memleketi Saray’da yaptı, babasından ders aldı. İlimde derinleşti, şöhrete kavuştu. *el-Fetâva’l-Bezzâziyye, Menâkıbü’l-İmâmi’l-Azam Ebî Hanîfe, Hâşiye âlâ Muhtasari’l-Kudûri* eserleri arasında yer almaktadır. (Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 171-172.)

²²² Birgivî, *el-Kavlu’l-vasît*, vr. 145b-146a. (Martı, *Birgivî Mehmed Efendi*, s. 162-163’den naklen.)

dahil etmiştir. Ancak onların bunu ibadet olduğuna inanarak yapmaları sebebiyle, Birgivî raksın en kötüsünün bu olduğunu savunmuştur.²²³

Birgivî, *Tarîkat-ı Muhammediyye*'de konuyu tartışmaya devam ederek konuyla ilgili olarak Turtûşî'den²²⁴ şu bilgiyi paylaşmaktadır: “(Zikir esnasındaki) raksı ve hissetmediği halde kendini vecde gelmiş göstermeyi ilk meydana çıkaran Sâmirî'nin arkadaşlarıdır. Sâmirî, onlara altından bir buzağı yaptı. Bu buzağıdan sığır sesi de çıkarıyordu. Arkadaşları da kalkıp bu buzağının etrafında dansettiler ve kendilerini vecde gelmiş gösterdiler. Demek ki raks, kâfirlerin ve buzağıya tapanların dînidir.”

Aynı yerde *et-Tâtârhâniyye*'den²²⁵: “(zikir, şiir) işitip de raksetmek câiz değildir.” sözünü aktarmıştır. Şeyh Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* isimli eserinden de: “(zikir, şiir, ilâhî ve benzeri) sözleri dinleyip de dans edenlerin üzerine büyük bir azâb gelecektir” ifadelerini aktarmıştır.²²⁶

Birgivî, konuyla ilgili olarak yukarıdaki görüşlere yer verdikten sonra meseleyi şöyle değerlendirmektedir: “İnsaflı, dindar ve sağlam bir karaktere sahip olan kişi, zamanımız sûfilerinin, mescit ve toplantılarda mûsiki ve nağme eşliğinde, avâmın cahillerinden yeni yetme, hevâ ehli, köylü ve tahareti, Kur'ân'ı tanımaz, helâl nedir haram nedir bilmez, hatta imandan ve İslâm'dan habersiz ayak takımıyla karışık bir şekilde, bağırıp çağırarak ve eşek anırmasına benzeyen naralar atarak Allah Teâlâ'nun kelâmını değiştirip, O'nun zikrini bozmak sûretiyle “hây ve hûy” yahut da “hey ve heyyâ” gibi mühmel lâfızlar ve çirkin hezeyanlarla icra ettikleri raksı gördüğünde; fıkıh gibi bir birikimi ve bunların durumları hakkında ayrıntılı bilgisi olmasa bile şöyle der: “Bunların dinlerini oyun ve eğlenceye çevirdiklerinde hiç şüphe yok!”

²²³ Birgivî, *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye*, s. 712.

²²⁴ “Ebû Bekr Muhammed b. Velîd b. Muhammed b. Halef el-Fihri et-Turtûşî (ö. 520/1126) Endülüslü Mâlikî fıkıh âlimi ve muhaddisidir. İbn Ebû Rendeka olarak da tanınmıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Sirâcü'l-mülûk*, *Kitâbü'l-havâdis ve'l-bida'*, *Kitâbü'l-esrâr*, *Kitâbü tahrîmi'l-ğınâ ve'l-lehv ale's-sûfiyye fî raksihim ve semâ'ihim*.” Muharrem Kılıç, “Turtûşî”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2012, c. XLI, s. 430-431.

²²⁵ “*el-Fetâva't-Tâtârhâniyye*”: Hindistanlı hanefî fıkıh âlimi Ferîdüddin Âlim b. el-Alâ Enderpetî (ö. 786/1384) tarafından kaleme alınan eser, Hidâye'nin bablarına göre tertip edilmiştir. Ferîdüddin Âlim b. Alâ eserinde, *el-Muhîtu'l-burhâni*, *ez-Zahîre*, *Fetâvâ Kâdîhân* ve *ez-Zahiriyye* gibi eserlerin meselelerini toplamıştır. (Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 154-155.)

²²⁶ Birgivî, *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye*, s. 710-711.

Bütün bunları bilen ve bizzat müşahede eden, ama gücü yettiği halde karşı çıkıp da bu gidişatı değiştirmeyen kâdı ve yöneticilere yazıklar olsun! Aksine bir de, bu kimselerden korkar ve dua rica ederler! Evet, ayakta, oturarak ve uzanmış biçimde iken zikretmek câizdir. Ama edeple, azâların sükûnetiyle lahn ve teğannî (mûsikî) olmaksızın yapıldığı takdirde câiz olabilir.”²²⁷

Birgivi'nin bazı tasavvuf erbâbına yönelik eleştirilerinde kullandığı bu sert ifadeler, onun sûfîler arasında kabul görmüş bir uygulamayı hakarete varan sözlerle karşı çıktığı için tasavvuf düşmanı olduğunu ispatlama sadedince sıkça kullanılmaktadır. Oysaki bu sözler dikkatle okunduğunda onun ne tür insanların, Allah'ın zikrini ne seviyede önemseyerek, hangi tarzda icra etmelerine karşı olduğu hemen farkedilecektir.²²⁸

7. Teğannî (Mûsiki) Hakkında Genel Bilgiler

İslâm âlimleri raks ve devran konusunda olduğu gibi teğannî konusunda da farklı görüşler ortaya koymuşlardır. İslâm hukuku kaynaklarında mûsiki kelimesini tam anlamıyla ifade edecek Arapça bir sözcük bulunmamaktadır. Bununla beraber mûsiki kapsamına giren şeyler sözlükte; “*sesi yükseltmek; bir sözü mırıldanmak; şarkı, türkü, gazel, kaside ve benzerlerini heyecan verici tarzda söylemek, okumak*” anlamına gelen *gınâ* ve bu icraların dinlenilmesi de *semâ* kelimeleri ile ifade edilmektedir. *Gınâ* ve *teğannî* kelimelerinin çalgı aletlerini kapsayacak biçimde kullanımlarına da rastlanmaktadır. IV. (X.) yüzyıldan sonra *lahn*ın çoğulu olan *elhân* kelimesinin mûsiki anlamında kullanımı yaygınlaşmıştır.²²⁹

Semâ kelimesi lügatte; “*işitmek, duymak, dinlemek; işitilen söz, güzel ses ve iyi şöhrat*” anlamlarına gelmektedir. *Semâ* kavramı ise çoğunlukla *raks, nağme, şarkı* ve *mûsiki* kelimelerinin mânalarını anımsatacak tarzda kullanılmaktadır. İlk dönem sûfî yazarların teliflerinde *semâ; sûfînin kendisine gelen vâridi*²³⁰ *işitmesi ve işittiğini kalbe aktarması* şeklinde anlamlandırılmıştır. Mutasavvıflar, insanı nefis ve şehvetin

²²⁷ Birgivi, *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye*, s. 711-712. Ayrıca bk. Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s. 162-163.

²²⁸ Martı, *Birgivi Mehmed Efendi*, s. 163

²²⁹ Yunus Apaydın, “Mûsiki”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2016, c. XXXI, s. 261.

²³⁰ “Vârid”: Sözlük anlamı “gelen” demektir. Tasavvuf istilahında ise kulun irâdesi ve katkısı olmaksızın Allah Teâlâ'dan kulun kalbine gelen feyz ve ilhama *vârid* adı verilir. (Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, s. 688-689.)

isteklerine yönlendirmeyip ruha huzur veren ses ve melodilerden müteşekkil mûsiki dinlemenin mubah²³¹ oluşunda hem fikirdirler. Bundan dolayı, Allah Rasulü ve sahabenin bu tarz mûsiki dinlemelerini esas alarak aynı tür ezgi ve melodi dinlenilmesinde mânevî yararların olabileceğini söylemişlerdir.²³²

İmam Gazzâlî usûl bakımından semânın mubah olduğunu şu şekilde açıklamaktadır: “*Müzik dinlemek haramdır demek Allah müzik dinleyenleri cezalandıracak demektir. Bu ise sırf akılla bilinebilecek bir husus değildir. Şu halde bu hususta naslara veya naslara dayalı kıyaslara başvurmak gerekir. Eğer bu konuda nas ve nassa kıyas yoluyla ulaşılan doğru bir sonuçlama yoksa müzik dinlemenin haramlığı iddiası boşa çıkmış olur.*”

Gazzâlî bilahare serbest veya ölçülü hoş bir sesin dinlenilmesi ve bunun dinleyicilerde bıraktığı etki gibi konular üzerinde detaylarıyla durduktan sonra semân neden mubah olduğunu açıklar. Bunu yaparken de aksi fikirde olanların görüşlerini detaylarıyla ele alıp teker teker cevap verir.

Gazzâlî devamla, kutsal yolculuğa yönlendirmek ve hacıları coşturmak, muharebeye girecekleri yüreklendirmek gibi maksatlar ile düğün, nişan, sünnet merasimleri gibi mutluluk ve eğlence günlerinde seslendirilen ezgi ve melodilerin mubah olduğunu belirtir. Ancak bunların caiz olabilmesi için belirli şartlar zikreder. Bu şartları ise; belirli çalgıların kullanılmaması, sözlerinin müstehcenlik içermemesi, genel ahlâk ve dinî hükümlere karşı olmaması, başka haramlara sebep olmaması ve vaktin çoğunu işgal eden bir meşgale haline getirilmemesi olarak açıklar.²³³

Bazı âlimlere göre mûsiki ve raksı yasaklayan hadislerden hiç biri sahih değildir. İbn Hazm (ö. 456/1064) bu konu ile ilgili hadisleri naklettikten sonra şu açıklamada bulunmuştur: “*Mûsiki ve semâi haram kıldığı öne sürülen hadislerden hiç biri sahih değildir. Bunların hepsi uydurmadır.*”²³⁴ Aslında mûsikinin haram

²³¹ “Mubah”: “Fıkıh usûlünde mükellefin yapıp yapmamakta şer’an serbest bırakıldığı fiilleri, fıkhıta ibâha denen bazı yetki ve izinlerin konusunu yahut sonucunu belirtmek için kullanılan bir terimdir.” (İbrahim Kâfi Dönmez, “Mubah”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2005, c. XXX, s. 341.)

²³² Semih Ceyhan, “Sema”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2009, c. XXXVI, s. 455.

²³³ Gazzâlî, *İhyâu ulûmi’ d-dîn*, c. II, s. 279-282; Yunus Apaydın, “Mûsiki”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2016, c. XXXI, s. 262.

²³⁴ İbn Hazm; *Risâletün fi’l-ğınâ*, Süleymâniye ktp., Şehid Ali Paşa bl, nr: 2704. vr. 233a. (Süleyman Uludağ, *İslâm Açısından Mûsiki ve Semâ’*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1976, s. 155)

olduğundan bahseden hadisleri rivâyet etmiş olan Tirmizî, Ebû Davud ve İbn Mâce gibi büyük muhaddisler bile ilgili hadisleri naklettikten sonra çoğunlukla: “*Bu hadis münker veya garib veya zayıftır... vs.*” demişler ve bu konuda rivâyet edilen hadislere güvenilmemesi gerektiğine işaret etmişlerdir. Mûsiki ve raksa karşı çıkanlar ise bu açıklamalara hiç yer vermeyerek hadisleri “*Kütüb-i Sitte’de yer alan hadisler*” diyerek rivâyet etmişler ve bu hadislerin sahih olduğu izlenimini vermeye çalışmışlardır.

Hanefî fıkıh âlimleri hadis olduğunu ileri sürerek şu ibareyi delil gösterirler: “*Çalgı aletlerini dinlemek günahdır, çalındığı yerde oturmak fâsıklıktır, ondan hoşlanıp zevk almak ise küfürdür.*”²³⁵ Hanefiler ve bazı âlimler genel olarak mûsikiyle iştiğali ve onun meslek haline getirilmesini fasık ve facirlerin yapabileceği bir iş olarak görmüşlerdir.²³⁶

Mutasavvıflar, mûsikiye karşı çıkanların delil kabul ettikleri hadisler hakkında “*Bu hadisler dinî mûsikiyi değil, dinî olmayan mûsikiyi haram kılmaktadır.*”²³⁷ yorumunu yapmışlardır.

Tasavvufta *dinî mûsiki* kavramı yerine özellikle *semâ* terimi kullanılmıştır. Bu şekilde kullanılmasının sebepleri şunlardır:

- a. Sûfiler mûsiki (gînâ) kelimesine karşılık *semâ* kavramını kullanarak nefsin isteklerine uyan kimselerle beraber anılmaktan uzak durmaya çalışmışlardır.
- b. Sûfiler *semâ* kavramını, mûsikinin aksine ölçüsüz sesleri de kapsayacak kadar geniş bir anlamda kullanmışlardır. Mutasavvıflar kâinatı bütünü ile Allah Teâlâ'nın bir tecellisi olarak görmüşler, dolayısıyla bütün seslerde bir mûsiki ahengi farketmişlerdir.
- c. Sûfiler kendilerini savunmak için *semâ* terimini, Allah, melek ve Peygamberden işitmeyi kapsayacak şekilde geniş manada kullanmışlardır. Onlar ruhanî sırlar, manevî gerçekler ve iç âlemlerinde duydukları ulvî sesler için de *semâ* kavramını kullanmışlardır.

²³⁵ Irâkî bu hadisin mürsel olduğunu bildirmektedir. (Uludağ, *İslâm Açısından Mûsiki ve Semâ*, s. 153.)

²³⁶ Uludağ, *İslâm Açısından Mûsiki ve Semâ*, s. 182.

²³⁷ Uludağ, *a.g.e.*, s. 154-156.

d. Sûfiler kendilerini, insanları dinî değerlerden uzaklaştıran ve bid'at çıkararak kimseler olarak yaftalayan bir kısım ulemanın ithamlarından sakınmak için mûsiki, ğınâ ve elhan terimlerini kullanmamaya çalışmışlardır.

e. Sûfiler, kendi aralarında yaygın olan mûsiki ve raksın (semâ ve devranın) oyun ve eğlence şeklinde algılanmaması için büyük bir hassasiyet göstermişlerdir. Bu konuda aşırı hassasiyet gösteren bazı sûfiler bazen semânın (dinî mûsiki) dışında kalan bütün mûsiki çeşitlerini haram sayacak kadar ifrata gitmişlerdir.²³⁸

Semâ kavramı daha sonraları çoğunlukla âhenkli ve ritimli ses ve nağmelerin dinlenilmesine tahsis edilmiştir. Bundan dolayı sûfilerce gerçekleştirilen zikir ve mûsiki meclislerine *semâ meclisi* adı verilmiştir.²³⁹ *Semâ* denildiğinde yaygın olarak akla ilk gelen ve *mukabele* ismi de verilen Mevlevî zikir âyinleridir. Cehri ve ritimli zikri benimseyen Mevleviyye, Halvetiyye, Sa'diyye, Rifâiyye ve Bektaşîlik gibi tarikatlar mûsiki etkisiyle gerçekleşen semâ uygulamışlardır. Ancak hafî zikri kabul eden son dönem Nakşibendilerinde çoğunlukla bu tarz semâdan kaçınılmaktadır.²⁴⁰

Sonuç olarak sûfiler, “*Raksın haram olduğu hususunda icmâ vardır.*” teorisini mesnetsiz kabul etmişlerdir. Bununla beraber İmam Şafî, Gazzalî ve Mevlanâ başta olmak üzere birçok âlim mûsiki ve raks manasındaki semâ mubah, oyun ve eğlenceye dönüştürülen semâ ve raksın ise haram olduğunu ifade etmişlerdir.²⁴¹

8. İmam Birgivi'nin Teğannî Hakkındaki Görüşleri

İmam Birgivi bu meseleyi, -bu tezde tahlili yapılan risalesinde ele aldığı gibi- *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye* adlı eserinde de “*Kulağın Âfetleri*” bölümünde ele almış ve yukarı da geçen “*Çalgı aletlerini dinlemek günahdır, çalındığı yerde oturmak fâsıklıktır, ondan hoşlanıp zevk almak ise küfürdür.*” hadisini nakletmiştir. Hz. Peygamber'in “*bu küfürdür*” sözünü, günahın şiddetini bildirmek için kullandığını savunmuştur.

²³⁸ Uludağ, *a.g.e.*, s. 220-225.

²³⁹ Ceyhan, “Sema”, s. 455.

²⁴⁰ Ceyhan, *a.g.e.*, s. 457.

²⁴¹ Uludağ, *İslâm Açısından Mûsiki ve Semâ*, s. 386.

et-Tarîkatu'l-Muhammediyye şarihi İmam Hâdimî de bu hadisi şöyle açıklamıştır: “*Bu hadiste, Hz. Peygamber’in mûsiki hakkında “bu küfürdür” ifadesini kullanması, tehdit ve günahın şiddetini bildirmek için olup mutlak manada küfür olduğunu bildirmek için değildir. Çalgı aletlerini dinlemeyi helâl görmek veya nimete karşı nankörlüğü ifade etmek içindir, diye yorumlanabilir. Çünkü Allah Teâlâ’nın insana verdiği âzâları, yaratılış gayesinin dışında bir yerde kullanmak o nimete karşı bir küfrân-ı nimettir.*”²⁴²

9. Sünnet Olan Cehrî Zikir Çeşitleri

İmam Birgivî tahlilini yaptığımız *er-Risâle fi'z-zikri'l-cehrî* adlı eserinde Müslüman bir kimseye ömrü boyunca bir defa cehrî zikrin gerektiğini, bunun da kelime-i şehadet getirmek olduğunu ifade etmiştir. Bu uygulamanın o kimsenin Müslüman olduğunun anlaşılması ve Müslümanların hükümlerine tabi olup cizye vermekten kurtulması için gerekli olduğunu belirtmiştir. Birgivî devamla, cehrî zikrin birden fazla yapıldığı yerlerin ise; bayram namazı hutbeleri, teşrik tekbirleri, Hac’daki telbiye ve Cuma hutbeleri olduğundan bahsetmiştir. Cehrî zikrin sünnet olduğu yerler hakkında da bilgi veren Birgivî, bunları: Ezan, kamet, imamın namazda getirdiği tekbirler ve müezzinin ihtiyaç anında imamın rükünden rükne geçişini duyurmak amacıyla söylediği tekbirler olduğunu ifade etmiştir.

10. Hafî Zikrin Önemi

Birgivî, yukarıda verilen sünnetler dışında ister namazların ardından isterse her hangi bir vakte bağlı kalınmadan yapılan ibadetlerden sonra yapılan zikirlerin hem kadın hem de erkekler için hafî olarak yapılmasının sünnet olduğunun altını çizmektedir. Bu düşüncesine de; “*Rabbini, içinden yalvararak, ürpererek ve yüksek olmayan, kendinin işitebileceği bir sesle zikret!*”²⁴³ ve “*Rabbimize için için yalvararak, başka nazarlardan uzak, gizlice dua edin.*”²⁴⁴ gibi âyetleri delil getirdiği görülmektedir.

²⁴² Birgivî, *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye*, s. 640, I. Dipnot.

²⁴³ A’raf, 7/205.

²⁴⁴ A’raf, 7/55.

Birgivî zikir ile ilgili toplumdaki yanlış uygulamaları eleştirerek muttaki bir kimsenin gördüğü ve işittiği her insana uymaması gerektiğini hatta bunun vâcip olduğunu belirtmiştir. Zira o kimselerin; gafil veya gerçekleri karıştıran, yanılan veya dinden sapmış, şeytana uymuş, cinler ve insanlardan insanların kalplerine vesvese veren sinsi bir şeytan olma ihtimaline dikkat çekerek Asr-ı Saadet'e uyulmasını tavsiye etmektedir. Bu tavsiyelerini Hz. Peygamber'in; *"Asırların en hayırlısı benim asrım; sonra onu takip eden, sonra da onu takip eden asırdır. Sonra yalancılar ortaya çıkar. Sakın onların sözlerine ve yaptıklarına güvenmeyin."*²⁴⁵ sözü ve *"Eğer, dünyada bulunan insanların çoğuna uyarsan, seni Allah'ın yolundan saptırırlar."*²⁴⁶ âyeti ile *"Evet birçokları, bildiklerinden değil, sırf heva ve hevesleriyle halkı saptırıyorlar."*²⁴⁷ gibi âyetlerle desteklemektedir.

Eserin başında hafî zikrin önemine değinen Birgivî, Hz. Peygamber'in; *"Muhakkak gizli zikir, cehrî zikirden yetmiş iki derece daha üstündür."*²⁴⁸ hadisini naklederek hafî zikrin cehrî zikre üstünlüğüne dikkat çekmektedir. Bu görüşünü de; *"Ey iman edenler! Sizi gâyet acı bir azaptan kurtaracak, üstelik size çok kârlı bir ticaret sağlayacak bir iş bildireyim mi?"*²⁴⁹ âyetiyle temellendirip; kulu acıklı bir azaptan kurtaracak makbul ve geçerli bir ticaretin ancak Allah'ın razı olduğu şeylere yönelme ve razı olmadığı şeylerden de yüz çevirmeden ibaret olabileceğini bildirmektedir.

11. İnsanın Daha Fazla Sevap Kazanma İsteği

İmam Birgivî âyette geçen ticaretin kul ile Allah arasında gerçek bir uhrevî ticaret olduğunu ve kazancın ebedî mutluluk olacağını, akıllı tüccarlarında kalıcı şeyler karşılığında ticaret yapacaklarını belirtmektedir. Bu noktada ticaretin dünyevî ve uhrevî boyutuna da değinen Birgivî, dünyevî ticaret hakkında: *"Bilindiği üzere mesela on dirhemle bir-iki dirhem veya daha fazla kazanılabilir. Onunla en fazla kendi miktarı olan on dirhem kazanılır ki bu da genellikle dünyevî ticarete kârın en son sınırıdır."*

²⁴⁵ Buhârî, "Fedâilu's-Sahâbe", 1; "Şehâdât", 9; Müslim, "Fedâilu'l-Ashab", 216.

²⁴⁶ En'am, 6/116.

²⁴⁷ En'am, 6/119.

²⁴⁸ Muhammed Nâsirüddin Elbânî, *Zaifü'l-Câmiî's-Sagîr ve ziyadetuh: el-Fethü'l-kebir*, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1979, c. 1, s. 437. (Elbânî, riyaletin Ebü's-Şeyh'in *es-Sevâb* isimli eserinde Enes b. Malik'ten nakledildiğini belirttikten sonra hadis kriterleri açısından "Zayıf" hükmünü vermektedir.

²⁴⁹ Saf, 61/10.

Kendi mislinden daha fazla kâr, normal olarak mümkün ise de bu çok az görülmektedir.” açıklamalarına yer verdikten sonra uhrevî ticareti, dünyevî ticaretle karşılaştırarak: “Uhrevî ticaretin en az kârı, Allah’ın fazlıyla bir amele karşılık on mislinin kazanılmasıdır.” diyerek bunu: “Kim Allah’a güzel bir işle gelirse, iyilik işlerse, ona on misli verilir.”²⁵⁰ âyeti ile delillendirmektedir.

Birgivî uhrevî amellerin neticesinde yetmiş veya yedi yüz katına kadar ya da sınırsız kâr elde edilebileceğini, cennetin farklı derecelerine ermek, Rahman’ın yanında ebedi nimetleri elde etmek gibi hakiki müminlerin her koşulda kârlarının artmasını isteyeceklerini belirtmektedir.

İmam Birgivî kaynağını belirtmediği bazı hadislerle dayanarak; bir kimsenin sevap ve ecrinin artması ve ahirette peygamber ve sıddıkların erdikleri makamlara erebilmesi için bir amel yapacağı zaman, sevabı çok ve içeriği güzel amelleri tercih etmesinin gerektiği üzerinde durmaktadır. Konuyla ilgili olarak da İbn Abbas’dan (r.a.) rivâyet edilen: “Peygamberler (salat ve selam üzerlerine olsun), Allah katında kazançlarının bol, salih amellerinin çok olmasını arzu ettiklerinden yalınayak yürüyerek haccederlerdi.”²⁵¹ ve “İbrahim ve İsmail (salat ve selam her ikisi üzerine olsun) yürüyerek haccettiler.” hadisleri ile Said b. Cübeyr’den rivâyet edilen şu hadiseyi nakletmektedir: “İbn Abbas (r.anhüma) ölüm yatağında iken yanına girdim ve onu çocuklarına şöyle derken işittim: ‘Ey benim çocuklarım yürüyerek haccedin. Ben tek bir şeye üzülüyorum. O da yürüyerek haccedememek.’ Dediler ki: ‘Bunu nerede söyledi?’ ‘Mekke’de’ dedi. Oraya geri döndüler. Çünkü binekli kimsenin her adımına yetmiş, yayan kimsenin her adımına ise yedi yüz hasene vardır. Bu sevaplar Mekke itibarıyla. Dediler ki: ‘Mekke hasenatı ne kadardır?’ ‘bire yüz bin sevaptır’ dedi.”

Konunun muhataplarınca iyice anlaşılmasına önem veren Birgivî, burada iki hadise daha yer vermektedir. Bunlar: Mus’ab’dan (r.a.): “Hasan b. Ali (r.a.) yirmi beş defa yürüyerek haccetti.”²⁵² rivâyeti ile Ali b. Zeyd’den nakledilen “Hasan b. Ali

²⁵⁰ En’am, 6/160.

²⁵¹ İbn Mâce, “Menâsik”, 25; Ali b. Abdülmelik b. Kâdihân el-Muttakî el-Hindî, *Kenzü’l-ummâl*, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1409/1989, c. 12, s. 213 (34720).

²⁵² Ebü’l-Hasen Nûrüdîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecmaü’z-zevaid ve menbaü’l-fevâid*, Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1967, c. 9, s. 201

yürüyerek yirmi beş defa haccetti ve nice asil kimseler onun bu temposuna dayanamadılar.”²⁵³ hadisleridir.

Birgivî bu misallere yer verdikten sonra şu değerlendirmeleri yapmaktadır: “Onların bütün bu çalışma ve gayretleri; en güzel ibadetler yapmak, salih ameller ve hayırlı işlerle Allah’a yaklaşmak ve daha fazla uhrevî hasenatlar elde ederek Allah katındaki sonsuz mutluluğa ermek içindi. Muhakkak cennet mertebelerinin en yükseği ve Rahman’ın katında bahçelerin en güzeli, itaatte birbirleriyle yarışan iman sahipleri kimseler için hazırlanmıştır.”

Değerlendirmelerine devam eden Birgivî uhrevî ticaretle ilgili olarak: “Bütün insanların kabul ettiği bir gerçektir ki; bir tüccar örneğin bir maldan sadece bir, diğerinden ise yetmiş iki kat daha fazla kâr elde edeceğini anlasa, hiç şüphesiz ilkinde göre daha kârlı ve faydalı olan yetmiş iki kat kârlı olanı tercih eder. Çünkü bu his bütün insanlığın tabiatında vardır ve insan mala düşkündür” ifadelerini kullanmaktadır. Konu ile ilgili olarak da: “Şüphesiz insandaki mal hırsı pek şiddetlidir”²⁵⁴ âyetini delil olarak getirmektedir.

Daha sonra ise; “İnsanların her birinin daha fazla dünya malı elde etme ve onun yollarını araştırma noktasında durumları aynı olunca, hiç akıllı bir insana yetmiş iki kat sevap kazanma imkânı varken sadece bir sevapla yetinmesi ve onu tercih etmesi yakışır mı? Eğer böyle yaparsa bu onun kendini bilmediğinin bir göstergesi olmaz mı?” sorularını yöneltmekte ve fikhın, insanın lehinde ve aleyhinde olan şeyleri bilmesi olduğu üzerinde durarak yukarıda sözü geçen kimselerin bundan bile aciz olduklarını ifade etmektedir.

Bütün bu değerlendirmelerden sonra Birgivî saydığı bu sebeplerden dolayı gerçek bir müminin, hafî zikre devam etmesi gerektiğini çünkü hafî zikrin daha önce geçen bir hadiste ifade edildiği gibi yetmiş iki kat daha faziletli olduğunu belirtmektedir. Yine Beyhakî’nin Hz. Aişe’den (r.a.) rivâyet ettiği Hz. Peygamber’in

²⁵³ Muhammed Bakır b. Muhammed Taki b. Maksud Ali Meclisî, *Bihârü’l-envâri’l-câmia li-düreri ahhâri’l-eimmeti’l-ethâr: Kitâbü’t-tevhîd*, Beyrut: Müessesetü’l-vefa, 1983/1403, c. IV, s. 193.

²⁵⁴ Âdiyât, 100/8.

(s.a.s.): “*Hafaza meleklerinin duymadıkları zikir, duydukları zikirden yetmiş kat daha sevaplıdır.*”²⁵⁵ şeklindeki hadisini delil getirerek konuya derinlik kazandırmaktadır.

12. Zikir Konusunda Sahabeye Uymanın Önemi

Birgivî, Hz. Peygamber’in (s.a.s.): “*Allah’ı o kadar çok anın ki münafıklar: ‘Siz gösteriş yapıyorsunuz’ desinler.*”²⁵⁶ ve “*Size deli deninceye kadar ‘lâ ilahe illallah’ deyiniz.*”²⁵⁷ sözlerinin, cehrî zikre değil kalbî zikre delalet ettiğini, çünkü kalbinde daima Allah’ın cemâlini ve yüceliğini düşünen ve onun dışındakileri unutan bir kimseden, Allah’ın rızasına uygun fakat münafıkların tabiatına ters söz ve fiillerin ortaya çıkacağını ve münafıkların da o kimseye: “*O, gösteriş yapan bir kimsedir.*” demelerinin bunun ispatı olduğunu belirtmektedir.

Bu görüşünü de; “*Eğer bu ve benzeri hadisler cehrî zikre ve Allah’tan gelen varidat ve tecellilerin biraz külfet, biraz zorlama ve konsantrasyon arayışı neticesinde meydana gelmesi manasını taşıyan “tevâcûde” delalet etseydi o zaman bütün sahabe, tabiun ve müctehid imamların hepsinin Allah’ın ve Resulü’nün emrini terk ettiklerinden dolayı asi ve günahkar olmaları gerekirdi*” diye temellendirmektedir. Çünkü Birgivîye göre; usûl kaidelerinden bilineceği üzere emir vücut bildirir. Oysa onlar şeriatın belirtmediği hiçbir yerde Allah’ı cehrî olarak zikretmemişlerdir. Nitekim sahabe (r.anhüm) mescitte toplandığı zaman her biri kendi başına Allah’ı zikreder ve onlardan arı vızıltısı gibi bir ses duyulurdu.

Birgivî cehrî zikrin; teğannî, makam, raks ederek ve dönerek yapılan zikir olmadığını, aksine harflerin, tam ve anlaşılır bir şekilde çıkarılması ve fasih bir ifade tarzıyla yüksek sesle söylenmesi olduğunu ifade etmektedir.

Bu meselenin hitamında Birgivî, sahabenin (r.anhüm) faziletli amelleri terkedip daha az kıymetli şeylerle uğraşmayacağını, çünkü onların Allah’ın emirlerine uyma ve yasaklarından sakınma noktasında insanların en gayretlileri olduğunu belirtmektedir.

²⁵⁵ Ali el-Muttakî, *Kenzü’l-ummâl*, c. 1, s. 415 (1750), c. 1, s. 447 (1929).

²⁵⁶ Muttakî, *a.g.e.*, c. 1, s. 414 (1754).

²⁵⁷ Muttakî, *a.g.e.*, a.y. (1753).

13. Camideki Bid'atlar

Camilerdeki bid'atlarlada mücadele eden Birgivî, hutbe esnasında getirilen salavat, tardiye²⁵⁸ ve âminlerin câiz olduğu ile ilgili ne Kitap ne Sünnet ne de fukahanın görüşlerinde aslî bir delilin olmadığını iddia etmektedir. Aksine bunların mekruh olup hoş karşılanmadığını ve haram olduğuna dair açık delillerin bulunduğunu belirtmektedir.

İmam Birgivî, konuyla ilgili olarak Kur'ân'dan; “*Kur'ân okunduğu zaman dinleyiniz ve susunuz. Umulur ki affedilirsiniz.*”²⁵⁹ âyetini delil getirdikten sonra, âlimlerden bazılarının bu âyetin hutbe hakkında indiği görüşünü savduklarını söylemektedir. Nitekim Said b. Cübeyr, Atâ ve Mücahid (r.anhüm) bu âyetin hutbeyle ilgili olarak nazil olduğu ve cuma günü imam hutbedeyken susmak gerektiği hususunda ittifak ettiklerini ifade etmektedir.

Birgivî, bu konuda *Suyûtî*'nin²⁶⁰ *Muhtasaru Meâlimi't-tenzîl* isimli eserde, “*Kur'ân hitabı karşısında susulup dinlenilmesi için âyet indi. Hutbe esnasında susmak da Kur'ân'ın bu hitabının kapsamına girmektedir.*”²⁶¹ şeklindeki görüşünü naklettikten sonra şu değerlendirmelere yer vermektedir: “Üstad tefsirinde yukarıdaki âyetin nüzul sebebiyle ilgili farklı görüşler naklettikten sonra: “*İnsanlar cuma günü hutbe esnasında konuşuyorlardı. Bundan dolayı konuşmak yasaklandı.*”²⁶² demiştir. Fakat bize göre tutarlı ve öncelikli görüş; âyet genel olduğu için mananın hem namaz, hem Kur'ân okuma hem de hutbeyi içine alması şeklinde olmalıdır.” Birgivî'nin bu ifadeleriyle *Suyûtî*'yi eleştirdiği görülmektedir.

Ele aldığı konuları sistematik bir şekilde inceleyen Birgivî, değerlendirmelerinde öncelikle ana kaynaklara atıflarda bulunmaktadır. Yukarıda

²⁵⁸ “Tardiye”: Sahabe ismi geçtiğinde “Radiyahallahu anhu” (Allah ondan razı olsun) diyerek dua etmek manasına gelmektedir.

²⁵⁹ A'raf, 7/204.

²⁶⁰ Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr b. Muhammed b. Ebi Bekr es-Suyûtî (ö. 911/1505): Büyük Şafiî âlimi, müctehid. Arap dilinde en çok eser veren âlimlerden olan Suyûtî kuvvetli bir hafızaya sahipti. Zamanının önde gelen âlimleriyle ilmî tartışmalara girmiş, İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinden mektupla gönderilen sorulara da cevaplar yazmıştır. (Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 447, 448.)

²⁶¹ ez-Zeyd, Abdullah b. Ahmed b. Ali, *Muhtasaru Tefsiri Begavî (Meâlimu't-tenzîl)*, Riyad: Dâru's-selâm, 1416, c. 2, s. 341.

²⁶² Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsiri'l-me'sûr*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1983, c. 3, s. 636.

hutbe esnasında konuşulmaması gerektiğiyle ilgili âyetlere temas ettikten sonra sünnetten delillere ve şarihlerin yorumlarına yer vermektedir.

İlk olarak; “*Cuma günü imam hutbe verirken arkadaşına sus dersin boş konuşmuş (cumanın sevabını kaçırmış) olursun.*”²⁶³ hadisine yer veren Birgivî, daha sonra şarihlerin şu değerlendirmelerini ele almaktadır: İbn Melek diye meşhur olan, “*el-Meşârik*” isimli eserin şarihi,²⁶⁴ konuyla ilgili olarak Nevevî’nin²⁶⁵ şöyle dediğini nakletmektedir:²⁶⁶ “*Bu hadis, her türlü konuşmanın yasak olduğunu ifade etmektedir. Çünkü ‘sus’ sözü, hayırlı bir ameli bile bozuyorsa başka sözleri haliyle bozar. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem hadisteki; ‘İmam hutbedeyken’ ifadesi ise konuşma yasağının hutbe esnasında olduğuna işaret etmektedir. Bu görüş, İmam Şafî’ye (r.a) aittir.*” Ebû Hanife (r.a) ise; Peygamber’in (s.a.s.): “*İmam hutbeye çıktığında artık ne namaz ne de konuşma vardır.*”²⁶⁷ sözünü delil getirerek; imam hutbeye çıkarken susmanın vacip olduğu görüşündedir. Buhârî şarihlerinden Kirmânî ise; İmam Malik, Şafî ve Ebû Hanife’nin (r.aleyhim) bir kimsenin hutbeyi işitsin veya işitmesin susmasının vacip olduğu görüşünde olduklarını belirtmektedir.²⁶⁸

Birgivî, hutbeyi dinlemek için susmanın gerekli olduğuyula ilgili sayılamayacak ve varlığı gizlenemeyecek kadar açık hadisler bulunduğunu ve akl-ı selim sahibi bir kimse için yeterli olduğunu iddia etmektedir.

²⁶³ Buhârî, “Cum’a”, 36; Müslim, “Cum’a”, 11, 12.

²⁶⁴ İbn Melek künyesiyle tanınan İzzüddin Abdullatif b. Abdulaziz b. Melek, (ö. 821/1418) Tireli’dir. Tanınmış Hanefî fıkıh âlimlerindedir. Manisa’da ilim tahsil etmiş, Aydınoglu Mehmet Bey (ö. 733/1333) tarafından Tire’de yaptırılan medresede müderrislik yapmıştır. Dönemin aklî ve naklî ilimlerinin önemli âlimlerindedir. (Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 88)

²⁶⁵ Yahya b. Şeref b. Mur b. Hasan b. Hüseyin en-Nevevî ed-Dımaşkî (ö. 676/1277): Özellikle hadis ve fıkıh alanında şöhrete kavuşan büyük Şafî âlimi. Çok sayıdaki eserinden en önemlileri şunlardır; *Şerhu’l-Mühezzeb*, *el-Mecmû*, *Minhâcü’t-tâlibîn*, *Ravdatu’t-tâlibîn*, *Riyâzü’s-sâlihîn*, *el-Ezkâr*. (Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 412-417)

²⁶⁶ İzzüddin Abdullatif b. Abdulaziz b. Melek, *Mebârikü’l-ehzâr fi şerhi Meşâriki’l-Envâr*, İstanbul: Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1886, c. 1, s. 206.

²⁶⁷ Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Esbahî, *Muvatta*, (thk. Muhammed Fuat Abdülbâkî), Kâhire: Dârü’l-hadis, ts., “Cum’a”, 7; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü’l-musanneffi’l-ehâdis ve’l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Riyad: Mektebetü’r-reşâd, 1409, c.1, s.458; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-Beyhâkî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye, 2003/1424, c. 3, s. 274.

²⁶⁸ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Yusuf b. Ali Kirmânî, *Sahihü’l-Buhârî bi-Şerhi’l-Kirmânî= el-Kevâkibü’d-derâri fi Şerhi Sahihi’l-Buhârî*, Beyrut: Dâru ihyai’t-türasi’l-Arabi, 1981/1401, c. 6, s. 39.

Konuyla ilgili fukahanın görüşlerine de yer veren Birgivî, bu görüşleri şöyle özetlemektedir: “Üstad Şihâbuddîn el-Kâsânî *Tuhfe*’nin²⁶⁹ şerhi *Bedâiu’s-sanâi*’ isimli eserinde şöyle demiştir: ‘Hutbe esnasında yapmaktan sakınılacak işler: konuşmak, Kur’ân okumak, namaz kılmak ve kişiyi hutbe dinlemekten alıkoyacak her türlü tesbîh, tehlîl, yazı yazma ve benzeri davranışlardır. Hutbe esnasında kişinin yapması gereken, susmak ve dinlemektir. Bunun kaynağı da Allah Teâlâ’nın şu âyetidir: “*Kur’ân okunduğunda hemen ona kulak verin...*”²⁷⁰ Bu âyet hutbe hakkında nazil olmuş ve mutlak emir, vücut ifade ettiğinden susup dinlemeyi emretmiştir.’

Bu açıklamalardan sonra Birgivî, konunun daha iyi anlaşılması için Allah Resûlünün: “*Kim, imam hutbe verirken arkadaşına ‘sus’ derse boş konuşmuştur. Konuşan kimsenin de (cuma) namazı yoktur.*”²⁷¹ sözüne de yer vermiştir.

Birgivî konuyla ilgili Kur’ân, sünnet ve fukahanın görüşlerini özetledikten sonra detaylara girerek imamın hutbeye çıkışı esnasında ve iftitahtan önce getirilirken konuşmanın hükümleri üzerinde durarak şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

İmamın son ezanla birlikte hutbeye çıkışı esnasında konuşma meselesine gelince; bu durum Ebû Hanife’ye (r.a.) göre mekruhtur. İmam Ebû Yûsuf ve Muhammed ise; “*İmamın (hutbeye) çıkışı, namazı; konuşması da sözü keser.*”²⁷² hadisini delil getirerek, konuşmanın değil fakat namaz kılmanın mekruh olduğu görüşündedirler. Hutbeden önce konuşmak mekruh değildir. Çünkü konuşmanın yasak olmasının sebebi hutbe dinlemenin vacip olmasıdır. Bu da namazın aksine sadece hutbe esnasında meydana gelir. İmamın hutbeye çıkışı esnasında namaz kılmanın mekruh olduğu kabul edilmezse namaz uzayıp gider ve vacip olan hutbe dinleme kaçırılmış olur.

²⁶⁹ “Tuhfetu’l-fukahâ”: Ebû Bekr Alâuddîn Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî’nin (ö. 539/) meşhur eseridir. Eser, Ebû’l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Cafer el-Kudûrî’nin (ö. 428/1037) *el-Muhtasar* isimli eserine dayanılarak telif edilmiş olmasına rağmen tertibi bakımından dönemindeki eserlerden çok farklı bir özellik göstermektedir. Bu özelliklerinden dolayı da Semerkandî’nin talebesi Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes’ud b. Ahmed el-Kâsânî (ö. 587/1191) eseri tertip ve metod bakımından izleyerek *Bedâiu’s-sanâi* adıyla bir eser telif etmiştir. (Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 70-71.)

²⁷⁰ A’raf, 7/204.

²⁷¹ Buhârî, “Cum’a”, 36; Müslim, “Cum’a”, 11, 12.

²⁷² Muvatta, “Cum’a”, 7; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü’l-musannef*, c. 1, s. 458; Beyhâkî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, c. 3, s. 274.

İftitah tekbiri getirilirken konuşmanın hükmüne gelince; Ebû Hanife (r.a), konu ile ilgili olarak İbn Mes'ud ve İbn Abbas (r.anhüma)'dan mevkuf, Resûlullahdan (s.a.s.) da merfu olarak rivâyet edilen şu hadisi esas alır: “İmam hutbeye çıktığında ne namaz kılınır ne de konuşulur.”²⁷³ Görüldüğü gibi bizim ashabımız (Hanefî fakihler) ve diğer hukukçular arasında hutbe esnasında susmanın ve onu dinlemenin vacip olduğu hususunda herhangi bir ihtilaf yoktur. İhtilaf, hutbeden önce ve sonra da bu durumun devam edip etmeyeceği hakkındadır.

İmam Birgivî bu konuyu *et-Tarîkat-ı Muhammediyye* adlı eserinin “*Tehlike Arzeden Sözcükler*” bölümünde de ele almıştır. Birgivî'ye göre hutbe sırasında tesbîh etmek, salavât getirmek, iyiliği emretmek ve benzeri bir sebepten dolayı dahi olsa konuşmak dilin afetlerindedir. Bu görüşüne yukarıda geçen hadisleri delil getirmiştir. Hadisleri açıklarken Kâdîhân'ın²⁷⁴ bu konuyla ilgili Ebû Yusuf'tan naklettiği şu sözü aktarmıştır: “İmam hutbede ‘*Ey inananlar, peygambere salât getiriniz*’²⁷⁵ âyetini okuyunca, bunu duyan kimse içinden salavât getirir.”

Birgivî salavât getirmenin hükmüyle alakalı olarak âlimlerin genel olarak bu âyeti işitenin (diliyle de kalbiyle de) salât getirmeden susup hutbeyi dinlemesi gerektiği görüşünü paylaşmaktadır. Çünkü dinlemek farzdır, Peygambere salât getirmek ise sünnettir. Bu salâtı hutbeden sonra da getirmesi mümkündür.

İmam Birgivî *et-Tarîkat-ı Muhammediyye* adlı eserinde konuyla alakalı olarak *et-Tecnîs*²⁷⁶ adlı kitapta geçen başka bir fetvayı delil getirmiştir: “İmam hutbe okurken bir kimse bir başkasına selâm verse, o kişi selâma içinden karşılık verir. Çünkü selâm almak vaciptir. Bu vacibi yerine getirirken dikkatini hutbeden ayırmaması gerekir. Bu görüş Ebû Yusuf'a aittir. Doğru olan ise selâm almamaktır. Çünkü selâm almak hutbe dinleyen dikkatini dağıtır. Fetva da buna göre verilmiştir.” Aynı yerde *el-Hâniyye*²⁷⁷

²⁷³ Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, c. 3, s. 193; Elbânî, *Zaîfü'l-Câmiî's-Sagîr ve ziyadetuh: el-Fethü'l-kebîr*, c. 1, s. 199. (Elbânî, rivayetin hadiskriterlerine göre “Zayıf” olduğunu belirtmektedir.) Ayrıca bk. Muvatta, “Cum'a”, 7.

²⁷⁴ Ebü'l-Mehâsin Fahrüddin Hasan b. Mansûr b. Mahmud Kâdîhân el-Özkendî el-Fergânî (ö. 592/1196) “*Fetâvâ*”sıyla tanınan Hanefî fıkıh âlimi, müctehid. Başlıca eserleri; *Fetâvâ Kâdîhân (el-Fetâva'l-Hâniyye)*, *Şerhu'l-Câmiî's-Sagîr*, *Şerhu'z-Ziyâdât*, *Fevâid*, *el-Vâkiât*, *el-Emâlî*, *el-Medâhir*. (Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 85-86.)

²⁷⁵ Ahzâb, 33/56

²⁷⁶ “*et-Tecnîs*”: Hanefî fıkıh âlimi Ebû Bekr Hâherzâde (ö. 483/1090) tarafından yazılan bir eserdir. (Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 58-59.)

²⁷⁷ “*Fetâvâ Kâdîhân*” (el-Fetâva'l-Hâniyye): Klasik fıkıh kitaplarının tertibinde olan ve *el-Hâniyye* olarak da anılan bu meşhur eser Hanefî fıkıh âlimi Kâdîhân tarafından yazılmıştır. Eser,

adlı fetva kitabındaki şu görüşü de nakletmiştir: “*Hutbe esnasında hiç kimseye selâm verilmez, aksırana ‘Yerhamukellah/Allah sana merhamet etsin’ denilmez. Zamanımızın müezzinlerinin hutbe sırasında getirdikleri salât, tardiye, âmin ve adı anılınca padişaha yapılan dua şeriatın kabul etmediği çirkin işlerdendir. Gücü yetenin bunu engellemesi vaciptir.*”²⁷⁸

14. Kur’ân’ı Teğannî İle Okumak

Birgivî, risâlesinde camideki bid’atları incelerken hutbeden önce ve sonra getirilen salavat, tardiye ve âminlerin makamsız ve teğannîsiz olursa Ebû Hanife’ye göre câiz olduğunu belirtmektedir. İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed’e göre ise kerih görülen amelleri artırdığı ve hürmeti (haramlığı) kuvvetlendirdiğinden dolayı câiz olmadığını ifade etmektedir. Çünkü makamlı okumak bütün mezheplere göre haramdır. Aynı şekilde okunan metinde hareke, harf ve kelime hataları yaparak manayı değiştiren hatalar (lahn) da icmâ ile haramdır.

İmam Birgivî, bu kısmında Kur’ân’ın teğannî ile okunmasının hükmü üzerinde durarak şu bilgileri paylaşmaktadır: “Ebû’l-Berekât,²⁷⁹ *en-Nafi*’in şerhi *el-Menafi*’de²⁸⁰ şöyle demektedir: ‘*Teğannî bütün mezheplerde haramdır.*’ Zahiruddin el-Merginânî’den²⁸¹ nakledildiğine göre; ‘*Günümüzde teğannî ile Kur’ân okuyan birisine bir kimse ne güzel okudun derse kâfir olur.*’ *Tatarhâniyye* isimli eserde de aynı bilgiler bulunmaktadır.”

İmam Birgivî tahlilini yaptığımız risâlede; -yaşadığı devri kastederek- cumaya gelen insanlardan çok azının büyük günah işlemekten kurtulabildiğini belirtmektedir.

---

gerçekleşmiş olan meseleleri değil de daha çok nazarî fıkıh konularını içermektedir. Ancak, günlük hayatta sıkça yaşanan konulara ağırlık vermesi açısından önem taşımakta ve fetva hususunda kolaylık sağlamaktadır. (Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 85.)

²⁷⁸ Birgivî, *et-Tarîkat-ı Muhammediyye*, s. 570-571.

²⁷⁹ Ebû’l-Berekât Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Neseî (ö. 710/1310): Büyük hanefî âlimi, müctehid. Döneminde fıkıh, fıkıh usûlü, kelam ve hadis konularında en büyü âlimlerden birisi idi. *Kenzü’l-dekâik*, *Menârü’l-envâr* ve *Keşfü’l-esrâr* gibi eserleri bulunmaktadır. (Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 72-73) Hayatı hakkında daha geniş bilgi için bk: Hayreddin Zirikli, *el-A’lâm: Kâmûsu terâcimi li-eşheri’r-ricâl ve’n-nisâ*, Beyrut, Dârü’l-ilm li’l-melâyîn, 1992, c. 4, s. 67; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifin: Teracimu musannifi’l-kütübi’l-Arabiyye*, Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1986, c. 6, s. 32;

²⁸⁰ Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kılıç Aslan Mavil, “Bir Hanefî-Mâtürîdî Âlimi Ebû’l-Berekât en-Neseî”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bursa: 2013, c. XXII, sy. 1, s. 75.

²⁸¹ Hasan b. Ali Zahirüddin el-Kebîr b. Abdilaziz el-Merginânî (ö. 619/1222): Meşhur hanefî fakihlerindendir. Özellikle Osmanlılar zamanında çok itibar gören *el-Hidâye* isimli fıkıh kitabının müellifidir. (Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 57)

Bunun sebebinin de birçok hatip ve kârinin hutbelerinde ve Kur'ân okuyuşlarında teğannî yapımları olduğunu söylemektedir. Hatta hatiplerin şiir ve gazel okuma üslûbuyla verdikleri hutbelerinde ve kâriilerin okurken yaptıkları nağmelerin çokluğu sebebiyle neredeyse ne dedikleri ve ne okudukları anlaşılmaz hale gelmektedir. Aynı şekilde salavatları, tardiyeleri ve âminleri ve sultana dualarıyla müezzinler ile orada bulunan cemaat de (bunları işitmekle ve yapmakla) bu günahı işlemektedirler. O cemaatin bir kısmı -bir kısmı değil- bilakis çoğunluğu bu durumu hoş görmektedir. Birgivi'ye göre, bu hoş görme hissi, onların pek çoğuna nefsî arzularının galip gelmesi ve dinî meseleleri umursamamazlıkları nedeniyledir. İmam Birgivi, yukarıda Zahiruddin el-Merginânî'den nakledildiği üzere bu durumun o kimsenin küfrünü gerektirdiği değerlendirmesini yapmaktadır.

Burada, risâlenin tahliline devam etmeden önce teğannî ile kıraat hakkında kısa bilgi vermek istiyoruz. Daha sonra İmam Birgivi'nin Kur'ân'ın teğannî ile okunması hakkındaki görüşlerine yer verilecektir. Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki Kur'ân'ın makamla okunup okunmayacağı ile ilgili farklı görüşler vardır.²⁸² Aralarında Enes b. Mâlik, Saîd b. Cübeyr, Hasan-ı Basrî, İbrahim en-Nehaî, İbn Sîrîn, Mâlik b. Enes ve Ahmed b. Hanbel'in de bulunduğu bazı âlimler Kur'ân lafızlarının yapılarının bozulabileceği, dinleyenlerin dikkatlerinin mânadan makama çevrileceği ve asıl gayeden uzaklaşabileceği gibi sebeplerden ötürü Kur'ân'ın makamla okunmasının uygun olmadığı belirtmişlerdir.

Hız. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbas, Ebû Hanîfe, İmam Şafî gibi âlimler ise tecvid²⁸³ kurallarına uymak kaydıyla Kur'ân'ın makamla okunabileceğini söylemişlerdir. Aslında Kur'ân'ın kendi nazmında üstün bir âhenk ve mûsiki mevcuttur.²⁸⁴ Bu nedenle İmam Şafî fitratta mevcut olan bir kabiliyetle, tabii ses ve nağmelerle Kur'ân okumayı câiz görmektedir. İmam Şafî nağme kelimesi ile mûsiki makamlarını kast etmemektedir. Zira mûsiki makamlarıyla Kur'ân okumayı

²⁸² Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Abdulmecit Okçu, "Kur'ân Tilâvetinde Ezgi/Makam", *Dinî Araştırmalar Dergisi*, Ankara: 2007, c. X, sy. 28, s. 213-248; Abdurrahman Çetin, "Kur'ân Kıraatında Mûsikînin Yeri", *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Bursa: 1998, c.7, sy.7, ss. 115-134.

²⁸³ "Tecvid": "Sözlük anlamı; bir şeyi güzel ve iyi yapmaktır." (Asım Efendi, *Kâmûsu'l-muhît*, c. II, s. 1394.) "Kur'ân'ı Kerim'i harflerin mahreç ve sıfatlarına riâyet ederek ve vakıf, vasıl, sekte vb. diğer tilâvet kurallarına uyarak güzel ve hatasız okumayı öğreten ilimdir." (Abdurrahman Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, Bursa: Emin Yay., 2014, s. 78.)

²⁸⁴ Abdurrahman Çetin, "Lahn", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., c. XXVII, s. 56.

diğer mezhep âlimleri gibi İmam Şafî de kabul etmemektedir. Günümüzde olduğu gibi Nihavend, Hicaz, Hüseyinî, Rast, Sûzinak vb. gibi makamlarla Kur'ân okunmasını hiçbir mezhep câiz görmemektedir.²⁸⁵

Kur'ân'ın mûsikî nağmeleriyle okunması sebebiyle bazı bid'atlar ortaya çıkmıştır:

- a. “Ter'id”: Okurken sesi titretmek,
- b. “Tatrîb”: Ses perdelerini değiştirmek, medleri gereğinden fazla çekmek, medli olmayan yerleri uzatmak,
- c. “Terkîs”: Sesi oynatmak, sâkin harfi harekeli okumak,
- d. “Tahzîn”: Ağlarcasına, hüznü bir biçimde okumak,
- e. “Terci”: Sesi titretmek ve sesi boğazda tekrar etmek.

Bu şekildeki kıraatler bid'at olmaları nedeniyle câiz değildir. Aslında Kur'ân-ı Kerîm'i okurken dikkat edilmesi ve bilinmesi gereken konular, başlıca kurallar tecvid ilminde tesbit edilmiştir.²⁸⁶ Kur'ân lafzı ve mânasıyla birlikte indirildiğine göre onun lafzının bu şekliyle korunması için tecvidin öğrenilmesi farz-ı kifâye, harflerin yapısında ve özelliklerinin bozulmasıyla ortaya çıkan hatalardan -mânanın bozulmaması durumunda bile- sakınılması farz-ı ayın kabul edilmiştir.²⁸⁷

Hiz. Peygamber'den Kur'ân'ın güzel sesle ve âhenkle okunmasını teşvik eden hadisler nakledilmiştir. Sahâbe'den Hiz. Berâ'nın: “*Bir akşam Resûlullah'ı Tîn suresini okurken dinlemiştim. Sesi ondan daha güzel olan birini görmemişim.*” dediği rivâyet edilmiştir.²⁸⁸ Hiz. Ümmü Seleme, Hiz. Peygamber'in Kur'ân okuyuşunu tarif ederken: “*Onun kıraatı harf harf, tane tane, açık seçik bir kıraattir.*”²⁸⁹ demiştir. Bu hadislerde, Hiz. Peygamber'in Kur'ân okuyuşunun dinleyenleri etkileyen bir özellikte, tertîl²⁹⁰ ile olduğu görülmektedir.²⁹¹

²⁸⁵ Uludağ, *İslâm Açısından Mûsiki ve Sema*, s. 188-191.

²⁸⁶ Uludağ, *İslâm Açısından Mûsiki ve Sema*, s. 204; Mennâ Halil el-Kattân, *Ulûmu'l Kur'ân - Kur'ân İlimleri*, çev. Arif Erkan, İstanbul: Timaş Yay., 1997, s. 256; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 353-354.

²⁸⁷ Çetin, *a.g.e.*, s. 84, 348.

²⁸⁸ Buhârî, “Ezân”, 102; Müslim, “Salât”, 177.

²⁸⁹ Tirmizî, “Fedâilü'l Kur'ân”, 23; Ebû Dâvud, “Vitr”, 20.

²⁹⁰ “Tertîl”: “Sözlükte; sözü yerli yerinde, uygun, tane tane ve güzel bir şekilde söylemek anlamlarına gelir.” (Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-muhit*, c. V, s. 4505. “Kur'ân'ı tane tane, yavaş yavaş okumak şeklinde tarif edilmektedir.” Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 326.

²⁹¹ Abdurrahman Çetin, “Lahn”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2003, c. XXVII, s. 56.

Hız. Peygamber kıraatı meşhur olan sahabîleri Kur'ân okurken dinlemeyi severdi. Bu konuya Abdullah b. Mes'ûd'un rivâyetini örnek verebiliriz. Hız. Peygamber bir gün kendisine Kur'ân-ı Kerîm'den bir yer okumasını isteyince, "Ey Allah'ın Rasûlü! Kur'ân-ı Kerîm sana nazil olduğu halde, ben sana onu nasıl okuyayım?" diye cevap verince Hız. Peygamber "*Onu başkasından dinlemeyi severim*" buyurmuştur. Bunun üzerine İbn Mes'ûd Nisâ sûresinden okumaya başlamıştı. "*Her ümmetten bir şahid getirdiğimiz ve Seni de onlara şahid olarak getirdiğimiz zaman onların hali ne olacak...*"²⁹² âyetine gelince, Hız. Peygamber onu durdurmuştur. İbn Mes'ûd o anda Rasûllullah'ın gözlerinin yaşlarla dolduğunu fark etmiştir.²⁹³ Bu rivâyetten İbn Mes'ûd'un hüznü bir eda ve makam ile Kur'ân okuduğu anlaşılmalıdır.²⁹⁴

Resûllullah (s.a.s.), Ebû Mûsâ'l-Eş'ari'yi Kur'ân'ı çok güzel okuduğu için "*Gerçekten sana Dâvûd aleyhisselama verilen mizmarlardan bir mizmar*"²⁹⁵ (makamlarından bir makam) verilmiştir."²⁹⁶ diyerek övmüştür. Hız. Dâvûd, ses güzelliği ile ün yapmış bir peygamberdir. Bu hadiste, Ebû Mûsâ'nın sesinin güzelliği, nağmesinin tatlılığı, terennümünün letâfeti Hız. Dâvûd'un mizmarına benzetilmiştir. Sûfiler, ses ve Kur'ân güzelliklerinin birleşerek ulvî hisleri harekete geçirdiğini ve coşturduğunu ifade eden bu hadisi *semâ* anlayışlarının temeli olarak görmüşlerdir.²⁹⁷

15. İmam Birgivî'nin Kur'ân'ın Teğannî İle Tilâveti Hakkındaki Görüşleri

İmam Birgivî, tahlili yapılan bu risâlesinde Peygamber'in (s.a.s.): "*Kim Kur'ân'ı teğannî ile okumazsa bizden değildir.*"²⁹⁸ sözünde geçen 'teğannî'den kastedilen, Kur'ân'ı açık açık, tertîl üzere, sesi güzelleştirerek bir ahenk içerisinde okumak olduğunu belirtmektedir. Birgivî'ye göre bu durumu -yani teğannîden kastedilen anlamın 'cehr' olduğunu- bir başka hadiste 'cehr' kelimesinin teğannîyi tefsir etmek üzere gelmesi de pekiştirmektedir. O hadis-i şerif de şudur: "*Allah Teâla,*

²⁹² Nisâ, 4/41

²⁹³ Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 33; Timizî, "Tefsîr", 5.

²⁹⁴ Okçu, "Kur'ân Tilâvetinde Ezgi/Makam", s. 238.

²⁹⁵ Mizmar: "Ney, kaval, zurna vb. nefesli sazlara denildiği gibi güzel ses ile okunan şeye de denir." Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-muhît*, c. II, s. 1984.

²⁹⁶ Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 31; Müslim, "Salâtü'l-müsafirîn", 236.

²⁹⁷ Uludağ, *İslâm Açısından Mûsiki ve Sema*, s. 107.

²⁹⁸ Buhârî, "Tevhid", 44; Ebû Dâvûd, "Vitr", 20; Ahmed b. Hanbel, 1/172, 175, 179.

bir peygamberin teğannî ederek, Kur'ân'ı açıktan, güzel sesiyle okumasını dinlediği gibi başka hiçbir şeyi dinlememiştir."²⁹⁹

Birgivî konuyla ilgili olarak şu bilgilere de yer vermektedir: 'Teğannî' kelimesini 'istiğnâ' kelimesi ile açıklayanlar da olmuştur. Bu durumda anlam; Kur'ân ile yetinerek şiirlerden ve insanlara ait başka tür sözlerden uzak kalmaktır.

Teğannî'den maksadın 'tecvid ve tertîl' olduğu da söylenmiştir. Çünkü, tertîl ve tecvid -özellikle de güzel sesle buluşunca- Kur'ân'ın süsüdür.

İmam Birgivî, hadiste yer alan 'teğannî'den kastedilenin, belirttiği sebeplerden dolayı herkes tarafından kabul edilen meşhur anlamı (mûsikideki makamlar) olmadığını ifade etmektedir.

Birgivî, yukarıda geçen: "*Kim Kur'ân'ı teğannî ile okumazsa bizden değildir.*" hadisi hakkında metin tenkidi yaparak şu hususlara değinmektedir:

Öncelikle; hadiste geçen: "*Bizden değildir*" sözü korkutma kabilindedir. Sesi güzel olmayan Kur'ân okuyucusunun da sevap ve ecir kazanacağı konusunda fakihler arasında görüş birliği varken nasıl olur da onun azaba müstehak olması düşünülebilir?

İkincisi: Fukahanın açıklamalarında, Kur'ân'ın teğannîyle (mûsiki makamlarıyla) okunmasının günah; bu şekilde okuyan ve dinleyen kimselerin günahkâr olduğu hatta bu okuyuşu helal sayan kimsenin kâfir olacağı vurgulanmaktadır.

Üçüncü olarak: İmam Ca'berî'nin, Şâtîbî'nin kıraat konusundaki eserine yazdığı şerhinde³⁰⁰ Tirmizî'den onun da Huzeyfe'den (r.a.) merfu olarak nakletmiş olduğu: "*Kur'ân'ı Arapların telaffuz ve okuyuş tarzıyla okuyunuz. Onu fisk sahibi insanlar gibi okumaktan sakınınız. Çünkü benden sonra bir topluluk gelecek ve Kur'ân'ı ruhbanların ve yas tutanların okudukları gibi okuyacaklar. Okudukları şey*

²⁹⁹ Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 19; Müslim, "Salâtü'l-müsafirîn", 232-234.

³⁰⁰ Burhânüddin Ebû İshâk İbrâhîm b. Ömer b. İbrâhîm b. Halîl el-Ca'berî (ö. 732/1332): Döneminin önemli muhaddis, fakih ve kıraat âlimidir. "*Kenzü'l-meânî fî Şerhi Hirzi'l-Emânî*", Ca'berî'nin en önemli eseri olup Ebû'l-Kasım eş-Şâtîbî'nin kıraat-i seb'a konusunda manzum olarak yazdığı 1173 beyitten meydana gelen "*Hirzü'l-emânî*" adlı eserinin şerhidir. (M. Kemal Atik, "Ca'berî", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 1992, c. VI, s. 527-528)

ne onların ne de onları dinleyenlerin boğazlarından aşağı inecektir.”³⁰¹ hadisi yukarıdaki manaya ters düşmektedir. Çünkü Arap makamından maksat; onların devamlı yaptıkları gibi kelimeleri tabii şekilleriyle okumaktır. Ehli fıkhtan kastın; mûsikiden etkilenecek nağme ile okuyanlar olduğu anlaşılmaktadır.

İmam Birgivî *et-Tarîkat-ı Muhammediyye* isimli eserinde bu konuyla alakalı olarak fıkıh âlimlerinin görüşlerini nakletmektedir. Hanefî fıkıh âlimi Bezzâzî: “*Kur’ân okurken lahn (harflerde ve kelimelerde değişiklik olacak şekilde teğannî) yapmak haramdır.*” demektedir. Bu fetvasına da “*İçinde eğrilik (pürüz) bulunmayan bir Kur’ân indirdik ki, böylece korusunlar*”³⁰² âyetini delil olarak zikretmektedir.

Birgivî, İmam Zeylâi’nin,³⁰³ “*Kur’ân okurken, harfleri birbirine karıştıracak şekilde sesi dalgalandırıp makam yapmak helal olmaz. Bunu dinlemek de helal olmaz. Çünkü bunda, fâsıkların günah ve isyan halindeki teğannîlerine benzemek vardır.*” şeklindeki fetvasını da bu konuya delil getirmektedir.

İmam Birgivî, *Tâtârhâniyye* adlı eserden de bu konu hakkında şu bilgileri paylaşmaktadır: “*Kur’ân okurken teğannî ve lahn yapmak kelimeleri değiştirmiyorsa bilakis okuyuşu güzelleştirip Kur’ân kıraatını süslüyorsa, bizim mezhebimize göre bu namazda da namazın dışında da müstehaptır. Şâyet kelimelerin mahrecini bozuyorsa, namazın bozulmasına da sebep olur. Bu şekilde okumak nehyedilmiştir.*”

Birgivî, Turbeşti’nin konuyla alakalı: “*Dinleyenlerin kalplerindeki muhabbetullahı harekete geçirip uygulandıracak ve gözyaşını akıtacak şekilde Kur’ân okumak; Kur’ân’ı tecvid kaideleri dışına çıkarmıyorsa, kelimeler ve harflerdeki nazma riâyeti engellemiyorsa müstehaptır. Şâyet bütün bunlara sebep oluyorsa bu müstehap hükmü mekruha döner. Ama teğannîyi değerli görmeye çalışanlar, kendi uydurdukları vezin ve mûsiki ilminin kaidelerini yerine getirenler, Allah Teâla’nın kelâmı olan Kur’ân’ı bir şiir, gazel ve mesnevi okudukları gibi okurlar da, nağmelerin ve kesikliklerin çokluğundan dolayı dinleyici neredeyse okunanı anlayamaz hale gelirse bu, bid’atların en çirkini ve İslâm’da sonradan uydurulan*

³⁰¹ Beyhâkî, *Şuabu’l-imân*, II, 540.

³⁰² Zümer, 39/28

³⁰³ Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdullah b. Yusuf b. Muhammed ez-Zeylâi (ö.762/1360): Döneminin tanınmış fıkıh ve hadis âlimidir. Eserleri; *Nasbu’r-râye fî tahrîci ehâdisi’l-Hidâye, Tahrîcu ehâdisi’l-Keşşâf*. (Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 143-144.)

âdetlerin en kötüsüdür. Bu konuda dinleyeni dinlemekten vazgeçirmek ve okuyanı da ta'zir etmek³⁰⁴ gerekmektedir.” görüşünü nakletmektedir.

Birgivî ayrıca İmam Nevevî'nin *et-Tibyân*'da,³⁰⁵ İmam Mâverdî'nin³⁰⁶ *el-Hâvî*³⁰⁷ adlı kitabında; “(Arap lahni ile değil de) uydurma lahnler ile (yani mûsiki kaidelerine göre) Kur'ân okumak, şâyet bazı hareketlerin ilavesine, bazılarının da çıkmasına, uzatılması gereken yerlerin kısaltılmasına, kısaltılması gereken yerlerin de uzatılmasına ve Kur'ân lafzının asıl sigasından çıkıp ve mânanın başka bir mânayla karışmasına sebep oluyorsa haramdır. Bu şekilde okuyan fâsık, dinleyen de günahkâr olur. Çünkü kişi bu şekilde okumakla Kur'ân'ın sapasağlam yolundan ayrılıp eğri yola girmiş olur.” şeklindeki fetvalarını kaynak göstererek kendi görüşünü desteklemektedir.

İmam Birgivî *et-Tarîkat-ı Muhammediyye* adlı eserinde “Teğannî etmeyen bizden değildir” hadisindeki ‘teğannî’den maksadı ise İmam Turtûşi ve Şeyh Ekmeluddîn'in fetvalarından yola çıkarak şu şekilde açıklamaktadır:

a. Sesli bir şekilde okumaktır. Bu sayede ses etrafa duyurulmuş ve ihtiyaç hissedildiği kadar açıkça okunmuş olur. Bu manayı “Allah Teâlâ, Peygamber'inin Kur'ân'ı açıktan, sesini güzelleştirerek okumasından daha fazla başka hiçbir şeyden hoşnut olup onu kabule şayan görmemiştir.” hadis-i şerifi desteklemektedir.

b. Kur'ân okumak sebebiyle şiirlerden, halk sözlerinden ve sohbetlerden uzak kalmaktır. Teğannî hakkında bu mâna ile de rivâyet gelmiştir.

c. Kur'ân'ı tecvîd ve tertîl üzere okumaktır. Çünkü tecvîd ve tertîl Kur'ân'ın süsüdür; özellikle güzel sesle beraber olursa.

³⁰⁴ “Ta'zir”: Sözlükte “engellemek, te'dib etmek; desteklemek, saygı göstermek” mânalarında karşıt anlamlı kelimelerden (ezdâd) olan *ta'zir* fıkıh istilahında; had suçları ve cinayetlerdeki gibi belirli cezası bulunmayan suçlara verilecek, miktarı ve uygulanması yöneticiye veya hâkime bırakılmış cezaları ifade eder. (Tuncay Başoğlu, “Ta'zir”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2011, c. XL, s. 198-202)

³⁰⁵ *et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'ân*: İmam Nevevî'ye ait olan bu eser Kur'ân'ı okuyup ezberlemenin fazileti, Kur'ân öğretene ve öğrenen kimselerin uyması gereken kurallar gibi konuları içerir. (Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 417.)

³⁰⁶ Ebü'l Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî (ö. 450/1058): Şafiî fakihlerinden olan Mâverdî, ahlak, siyaset ve iktisat konularında ilgi çekici görüşler ortaya koymuş bir müçtehidir. *el-Hâvî'l-kebir*, *el-Iknâ*, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, *Kavânînü'l-vizâre ve siyâsetü'l-mülk* belli başlı eserleri arasındadır. (Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 381-382.)

³⁰⁷ İmam Mâverdî bu eseri İmam Şafiî'nin talebesi Müzenî'nin (ö. 264/878) *el-Muhtasar*'ına şerh olarak kaleme almış ve mezhepteki görüş ihtilâfları ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. (Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 382.)

Birgivî, bu açıklamalardan sonra “*Allah Teâlâ, Peygamber’inin Kur’ân’ı açkıtan, sesini güzelleştirerek okumasından daha fazla başka hiçbir şeyden hoşnut olup onu kabule şayan görmemiştir.*” hadis-i şerifinde geçen teğannî lafzının, güzel sesle okumakla beraber bu üç görüşten biriyle de yorumlanabileceğini belirtmektedir. Ancak ilgili rivâyetlerden *güzel sesle okumak* görüşünün en iyi görüş olduğunu kabul etmektedir.³⁰⁸

16. Mübarek Gecelerde Kılınan Nâfile Namazlar

İmam Birgivî, risâledeki teğannî ile Kur’ân okuma bölümünü bitirdikten sonra mübarek gecelerde kılınan namazların zikir yani Allah’ı anma yerine geçip geçmeyeceği hususu üzerinde durmaktadır.

Risâlenin bu bölümünün tahliline geçmeden önce bu mübarek geceler hakkında bilgi vermek istiyoruz.

a. Mübarek Gecelerde Kılınan Nâfile Namazlarla İlgili Genel Bilgiler

Regaib Gecesi

Sözlükte “*kendisine rağbet edilen şey, bol ve değerli bağış*” anlamına gelen *regâib* sözcüğü, hadis ve fıkıh ıstılahında “*bol sevap ve mükâfat, faziletli amel*” mânasında kullanılmış ve Receb ayının ilk cuma gecesine isim olmuştur.³⁰⁹

Regaib gecesi, Kur’ân-ı Kerîm’de ta’zim edilmesi, hadislerde ise oruç tutulması istenilen³¹⁰ haram aylardan biri olan Receb ayı içinde yer almaktadır. Tasavvuf kitaplarında Regaib gecesiyle ilgili olarak; Allah Rasulü’nün bu gecede anne rahmine düştüğüne, Receb ayının ilk perşembe gününün oruçla geçirilip gecesinde de Regaib namazı ismiyle kılınacak namazın çok sevap olduğuna ve bu gecenin diğer faziletlerine dair bulunan rivâyetlerin asılsız ve mevzu olduğu muhaddisler tarafından açıkça beyan edilmiştir.

³⁰⁸ Birgivî, *et-Tarîkat-ı Muhammediyye*, s. 534-538. (Birgivî’nin benzer ifadeleri, tahlilini yaptığımız risâlede geçmesine rağmen konu bütünlüğü olması ve kaynaklarını görebilmek açısından tekrarında fayda gördük.)

³⁰⁹ Hamdi Tekeli, “Regaib Gecesi”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2007, c. XXXIV, s. 535,

³¹⁰ Bakara, 2/217; Mâide, 5/2; Ebû Dâvud, “Savm”, 55; İbn Mâce, “Sıyam”, 43.

İbnü'l-Cevzî'nin, Ali b. Abdullah b. Hüseyin b. Cehdam (ö. 414/1024) tarafından uydurulduğunu söylediği Regaib orucu ve namazı ile ilgili hadis, farklı hiçbir kaynakta geçmemektedir.³¹¹ Regaib gecesine mahsus ibadet ve kutlamalar IV. (X.) yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu gecenin bir kandil kabul edilmesi ilk önce Kudüs'te 448/1056 daha sonra da Bağdat'ta 480/1087 yılında olmuştur. İmam Gazzâlî, dönemin Kudüs ahalisinin çoğunluğunun bu geceyi ibadetle değerlendirdiğini belirtmektedir.³¹²

Muhaddis ve fukahanın önemli bir bölümü Allah Rasulü, sahabe ve tabiîn devirlerinde Regaib kandilinin ihya edilmediğini, kandil gecelerini kutlamanın farklı dinlerden etkilenmenin neticesinde meydana geldiğini ve bundan dolayı bu geceye mahsus ibadette bulunmanın bid'at olduğunu belirtmişlerdir. Hz. Peygamber tarafından genel olarak bid'atların yasaklanmasının yanısıra sadece cuma günü ile gecesine has bir ibadetin yapılması da yasaklanmıştır. Regaib gecesine ve gününde asr-ı saadette bulunmayan bir takım ibadetleri yapmanın dinî açıdan mahzurlu olduğunu ifade etmişlerdir.

Bazı âlimler ise Kur'ân ve sünnette fazileti üzerinde durulan Receb ayının bir gecesine olduğu için Regaib'in de mübarek gecelerden sayılabileceğini belirtmişlerdir. Bu gecede akşam ile yatsı namazları arasında nâfile namaz kılmayı teşvik edici rivâyetler bulunduğu için kazaya kalmış namaz kılmak ve nâfile ibadetler yapmanın, Kur'ân tilâvetinin, çeşitli hayırlarda bulunarak Allah'a yakınlaşma gayretinin dinen bir beis teşkil etmeyeceğini belirtmişlerdir.

Bu gecenin ihya edilmesini mahzurlu kabul eden Mâlikî fakihi İzzeddin b. Abdüsselâm ile bu konuda sakınca olmadığını öne süren muhaddis İbnü's-Salâh arasında bir tartışma gerçekleşmiştir.³¹³ Bu olayda birçok âlim İbn Abdüsselâm'ı haklı görmüş, bu sebeple Eyyübî Hükümdarı el-Melikü'l-kâmil, Regaib gecesine tahsis edilen namazın mescidlerde kılınmasını ve bu gecenin ihya edilmesini men etmiştir. Buna benzer tartışmalar sonraki devirlerde de yaşanmıştır. Örneğin Osmanlı Devleti zamanında Şeyhülislam Molla Fenârî, Regaib gecesine alakalı müsbet fetvalar

³¹¹ Regaib gecesine namazı hakkındaki rivâyetler hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Muhammed Yılmaz, *Muayyen Zamanlarda Kılınması Tavsiye Edilen Nâfile Namazlar ve Bu Namazlara Kaynaklık Eden Rivâyetler*, Çukurova Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Adana: 2006, c. VI, sy. 2, s. 80-82.

³¹² Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, c. I, s. 516.

³¹³ Bu münâzara hakkında ayrıntılı bilgi için bk. M. Cemal Sofuoğlu, "Regaib Gecesi Namazı Hakkında Bir Münâzara", DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, İzmir: 1992, c. VII, s. 13-45.

vermiştir. Bir kısım ulemâ da bu konu hakkında lehte ve aleyhte risâleler yazmıştır. Günümüzde konuyla ilgili farklı fikir ve pratik uygulamalar halen devam etmektedir.³¹⁴

Berat Gecesi

Berat kelimesi Arapçadaki *berâe-berâet* sözcüğünün Türkçeye geçmiş halidir. Berâet, “iki şey arasında ilişki olmaması; kişinin bir yükümlülükten kurtulması veya yükümlülüğünün bulunmaması” mânalarını taşımaktadır. Şaban ayının on beşinci gecesinde müslümanların Allah’ın affetmesiyle günahlarından temizleneceği ümit edilerek bu geceye Berat gecesi denilmiştir.³¹⁵

Bu gecenin faziletiyle ilgili olarak Allah Rasulü’nün, “*Allah Teâlâ -rahmetiyle- Şaban’ın on beşinci gecesi dünya semasında tecelli eder ve Kelb kabilesi koyunlarının kılları sayısından daha fazla kişiyi bağışlar*”³¹⁶ söylediği nakledilmiştir.

Bir başka rivâyete göre de Rasulullah, “Şaban’ın ortasındaki gecede ibadet ediniz, gündüzünde de oruç tutunuz. Allah o gece güneşin batmasıyla dünya semasında tecelli eder ve fecir doğana kadar: ‘*Yok mu benden af isteyen onu affedeyim, yok mu benden rızık isteyen ona rızık vereyim, yok mu bir musibete uğrayan ona âfiyet vereyim, yok mu şöyle, yok mu böyle!*’ der” buyurmuştur.³¹⁷ Tirmizî ve İbn Mâce bu hadislerin sened yönünden zayıf olduğunu belirtmektedirler. Bazı âlimler bu rivâyetlere dayanarak bu geceyi nâfile namazlarla, Kur’ân tilavetiyle ve dualarla Allah’a yönelmenin herhangi bir mahzuru olmadığını savunmuşlardır. Ancak bu geceye mahsus birtakım ibadetler ihdas edip onları âdet haline getirmenin ise dinen sakıncalı olduğunu ifade etmişlerdir.

Hadis kaynaklarında Berat gecesiyle ilgili hususî bir nâfile namazdan bahsedilmemektedir. Bununla birlikte İmam Gazzâlî, bu gecede kılınacak, her rekatında Fâtiha’dan sonra on bir İhlâs’ın okunduğu yüz rekat veya her rekatında Fâtiha’dan sonra yüz İhlâs’ın okunduğu on rekat namazın faziletine dair bir hadis

³¹⁴ Tekeli, “Regaib Gecesi”, s. 535-536.

³¹⁵ Halit Ünal, “Berat Gecesi”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 1992, c. V. s. 475.

³¹⁶ Timizî, “Savm”, 39; İbn Mâce, “İkâme”, 191.

³¹⁷ İbn Mâce, “İkâme”, 191.

nakletmektedir.³¹⁸ *İhyâu ulûmi'd-dîn*'deki hadisleri sıhhat açısından değerlendiren Zeynuddin el-İrâkî³¹⁹ ve İmam Nevevî bu rivâyetin “aslının olmadığını” iddia etmişlerdir. Hatta Nevevî, böyle bir namazın bid'at olduğunu belirterek ilgili eserde geçmiş olmasına aldanılmaması gerektiğinin altını çizmiştir.³²⁰ Ünlü muhaddis Ali el-Kârî de Berat gecesi namazının Kudüs'te 400/1010 senesinden sonra ortaya çıktığını dolayısıyla bu hadisin mevzu olduğunu belirtmektedir. Ali el-Kârî'yi tasdik eden bir başka rivayette; sözkonusu namazın ilk önce 448/1056 senesinde Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'da kılındığı ve zaman içerisinde müslüman ülkelere de yayılarak sünnet olarak kabul edildiği şeklindedir.³²¹ Hicrî üçüncü yüzyılda Mekke'de Berat gecesiyle ilgili bilgi veren Fâkihî³²², Mekke halkının bu geceyi Mescid-i Haram'da namaz kılarak, Kabe'yi tavaf ederek ve Kur'ân okuyarak ihya ettiklerini ve bazılarının ise bu gecede yüz rekatlı bir namaz kıldığını rivâyet etmektedir.³²³

Kadir Gecesi

Kadir (kadr) kelimesi sözlükte: “*hüküm, şeref, güç, yücelik*” gibi manalarda kullanılır. Terim olarak ise, *Leyletü'l-kadr* biçiminde Kur'ân-ı Kerîm'in inzal edildiği geceye isim olarak verilmiştir.³²⁴

Kur'ân'ın Ramazan ayında³²⁵ ve bütün hikmetli işlerin kararlaştırıldığı mübarek bir gecede³²⁶ indirildiğine dair âyetlerle Kadr suresinde verilen bilgiler birlikte ele alındığında Kadir gecesinin Ramazan ayı içinde bulunduğu sonucuna varılır. Hadislerde ise bu gecenin daha çok Ramazan ayının son on veya son yedi günündeki tekli gecelerde aranması gerektiği belirtilmiştir.³²⁷ Bu bilgiler Kadir gecesinin tesbitiyle alâkalı bazı ipuçları vermektedir.

³¹⁸ Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, c. I, s. 516.

³¹⁹ Berat gecesi namazı hakkındaki rivâyetler hakkında bilgi için bk. Yılmaz, *Muayyen Zamanlarda Kılınması Tavsiye Edilen Nâfile Namazlar*, c. 6, sy. 2, s. 85-89.

³²⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Abdulaziz b. Abdullah b. Baz, *Bid'atlerden Sakındırma*, İstanbul: 1996, s. 11-25.

³²¹ Ünal, “Berat Gecesi”, s. 475.

³²² Ebû Abdillâh Muhammed b. İshak b. Abbas el-Fâkihî (ö. 278/891-92 [?]): *Ahbârü Mekke* adlı eseriyle meşhur olan tarihçidir. (Abdülkerim Özeydî, “Fâkihî”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 1995, c. XII, s. 128.)

³²³ Bozkurt, “Kandil”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2001, c. XXIV, s. 301.

³²⁴ M. Sait Özervarlı, “Kadir Gecesi”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2001, c. XXIV, s. 124.

³²⁵ Bakara, 2/185.

³²⁶ Duhan, 44/3-4.

³²⁷ Buhârî, “Fazlu leyleti'l-kadr”, 2-3; Müslim, “Sıyam”, 205-220.

Bir rivâyette; inanarak ve mükâfatını Allah'tan bekleyerek Kadir gecesini ihya edenlerin geçmiş günahlarının affedileceği müjdelenmiştir.³²⁸ Hz. Peygamber Ramazanın son on gününde dünya meşgalelerinden uzaklaşıp i'tikafa çekilir, bu geceleri daha çok ibadet ve tefekkürle geçirir ve ailesini de uyanık tutardı.³²⁹ Bir başka rivayette ise Hz. Peygamber'in bu gecede, “*Allahum! Sen affedicisin, affi seversin, beni de affet!*”³³⁰ diyerek dua edilmesini teşvik ettiği belirtilir.

Bundan dolayı inananlar, Ramazan ayının son on gecesini ve bilhassa birçok âlimin üzerinde durduğu 27. geceyi, derin bir kulluk şuuruyla ibadet ederek ve geçmişte işledikleri kusurları bir daha tekrar etmemeye kesin karar vererek geçirmeye dikkat ederler.³³¹

Hz. Peygamber'in bu gecenin faziletiyle ilgili açıklamaları, müslüman milletlerde ve hususiyile Osmanlılar'da diğer kandillere göre Kadir gecesinin daha büyük bir ilgiyle karşılanmasına neden olmuştur. Kadir gecesine mahsus ibadet ve dualar ve bunlarla ilgili merasimler Osmanlı toplum hayatında zengin bir gelenek oluşturmuştur. Bu gecede yatsı namazını cemaatle kılanların Kadir gecesinden nasibini alacaklarını ifade eden rivâyetler vardır. Buna dayanarak bu gece, padişahlar selatîn camilerinden birinde halkla beraber yatsı ve teravîh namazlarını cemaatle kılmışlardır. Ayrıca bu durum padişahların tarih kitaplarında *Kadir namazı* adıyla anılan tesbih namazını³³² kılmalarına da vesile olmuştur.³³³

Tesbih namazı, cemaatle kılınan teravîh, husûf, kûsûf, istiska (yağmur duası) gibi nâfile namazların aksine yalnız başına kılınan nâfile bir namazdır. Bunun yanısıra

³²⁸ Buhârî. “Fazlu leyleti'l-kadr”, 1; Müslim, “Salâtü'l-müsâfirin”, 175-176.

³²⁹ Buhârî. “Fazlu leyleti'l-kadr”, 5, “İ'tikaf”; Müslim, “İ'tikaf”, 1-5; Tirmizî, “Savm”, 73.

³³⁰ Tirmizî, “Da'avat”, 84; İbn Mâce, “Du'a”, 5.

³³¹ Özervarlı, “Kadir Gecesi”, c. XXIV, s. 124-125.

³³² “Her rek'atında yetmiş beş defa “*sübhâhallahi ve'l-hamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallahu vallahu ekber*” şeklinde zikir lafzı okunan dört rek'atlı bu namaza “*sübhânellah*” ifadesinin çokça tekrarlandığı için “*tesbih namazı*” adı verilmiştir.” Fahrettin Atar, “Tesbih Namazı”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2011, c. XL, s. 533.

³³³ Mustafa Uzun, “Kadir Gecesi”, (Edebiyat ve Sosyal Hayat), *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2001, c. XXIV, s. 125-126. Ayrıca Osmanlı'daki kandil kutlamaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Halide Aslan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Mübarek Gün ve Gecelerden Kandiller*, Konya: İstem, 2009, sy. 13, s. 199-231

bir kısım ulemâ devamlı olmamak şartıyla, en fazla iki veya üç kişi olarak ya da etrafa duyurmadan cemaatle kılınmasında bir sakınca görmemişlerdir.³³⁴

Hanefî fikhına göre nâfileleri cemaatle (teravîh dışında) kılmak mekruhtur. Çünkü ibadetlerde aslolan gizli yapılmasıdır. Mümkün olduğu kadar onları duyurmaktan sakınmak gerekir. Farz ise duyurma ve aşikâr yapma esasına dayanır. Cemaatte ortaya çıkarma ve duyurma vardır. Onun için de farz namazlar cemaatle kılınmaya daha layıktır.³³⁵

Nâfile namazlarda asıl olan bunların cemaatle kılınmamalarıdır. Ancak teravîh namazı, hakkında sahabenin icması; küsuf namazı, hakkında hadis bulunması nedeniyle cemaatle kılınabilir. Cemaatle kılınan namazlar için ezan okunur ve kamet getirilir. Nâfile namazlar için ezan okunmaz ve kamet getirilmez. Bu uygulama da nâfile namazların cemaatle kılınmayacağını göstermektedir.³³⁶

Bu konuda bir başka delil ise; eğer nâfilelerin cemaatle kılınması müstehap olsaydı, gece teheccüde kalkanlar da cemaat yaparlardı. Çünkü tek başına ve cemaatle kılınabilen namazlarda, cemaatle kılmak daha faziletlidir. Oysa ne Resûlullah (s.a.s.) döneminde ne sahabeler (r.anhüm) döneminde, ne de tabiin döneminde bu namazın cemaatle kılındığına dair bir rivayet bulunmamaktadır.³³⁷

Yukarıda verilen bu bilgilerden sonra şimdi Birgivî'nin kandil gecelerinde kılınan nâfile namazlar hakkındaki görüşlerine geçebiliriz.

b. İmam Birgivî'nin Mübarek Gecelerde Kılınan Nâfile Namazlar Hakkındaki Görüşleri

İmam Birgivî, öncelikle mübarek gecelerde kılınan nâfile namazlarla ilgili rivâyetlerin sıhhat değerlendirmelerine girerek şöyle demektedir: Regaib, Berat ve Kadir gecesi namazlarının cemaatle kılınması hususunda *el-Fetâva'l Bezzâziyye*'de:³³⁸

³³⁴ Fahrettin Atar, "Tesbih Namazı", *DİA*, İstanbul: 2011, c. XL, s. 533-534.

³³⁵ Serahsî, *Mebûsût*, 1000 Yıllık İslam Fıkhı Temel Eseri Deliller ve Hükümler, Editör, Mustafa Cevat Akşit, İstanbul: Gümüşev Yay., 2016, c. II, s. 214.

³³⁶ Akşit, *Mebûsût*, s. 125.

³³⁷ Akşit, *Mebûsût*, s. 214.

³³⁸ "el-Fetâva'l Bezzâziyye": Hafızuddin Muhammed b. Muhammed b. Şihab b. Yusuf el-Harezmi el-Kerderî el-Bezzâzi'nin (ö. 827/1424) önemli eseridir. Eser, *el-Câmiu'l-vecîz ve Fetâva'l-kerderiyye* isimleriyle de bilinmektedir. Eser, Ebû Hanife ve talebeleri ile daha sonraki dönemlerdeki hanefî

“Bu konu ile ilgili hadisler uydurmadır.” denilmektedir. İbnü’l-Cevzî ise bu meseleyi: “Nâfile namaz kılan bir kimsenin yine nâfile namaz kılan başka bir kişiye uyması sahih olsa bile üç kişiden fazla bir cemaatin bir kimseye tâbi olarak nâfile namaz kılmaları mekruhtur. Eğer bir veya iki kişi nâfile namaz kılmak için bir kimseye uysa bu mekruh olmaz. Üçüncü kişide ihtilaf edilmiştir. Dört ve dörtten fazla kimsenin bir kimseye nâfile namaz niyetiyle uyması ise ittifakla mekruhtur. Yalnız bu durum, teravih, güneş tutulması ve yağmur duası namazları için geçerli değildir.”³³⁹ şeklinde açıklamaktadır.

İmam Birgivî kandil geceleri kılınan nâfile namazlar hakkında “Açıkladığımız sebeplerden dolayı, dini hassasiyeti ve düşünme kapasitesi olan kimselerin, günümüzde, insanların ortaya koydukları ve Regaib, Berat ve Kadir gecesi vb. namazlarının özellikle cemaatle kılınması gibi İslâm âlemine yayılmış ve büyük şehirlerde de uygulanan âdetlere asla itibar etmemeleri gerektiğini” belirtmektedir. Birgivî, fakihlerin, imamdan hariç dört kişinin cemaatle nâfile namaz kılmasının mekruh olduğunda ittifak ettiklerini ayrıca müteahhirinin saygın âlimlerinin de buna benzer namazların cemaatle kılınmasını hoş karşılamadıklarını söylemektedir. Âlimler bu yapılanların, içerisinde bazı kötü anlayışları barındıran, bir *Bid’at-ı Kabîha* olduğunu ifade ederek konuyla ilgili rivâyet edilen hadislerin uydurma olduğunu söylemektedir. Ayrıca âlimlerin, bu tür hadisleri uydurmakla itham edilen kimsenin de İbn Cehdam olduğunu, dolayısıyla Regaib, Berat ve Kadir gecesi namazları gibi nâfile namazların ne tek başına ne de cemaatle kılınmasının doğru olamayacağını, aksine terk edilmesinin, ondan yüz çevrilmesinin ve onu yapanın kınanmasının vacip olduğunu belirttiklerini ifade etmektedir.

Birgivî, kandil geceleri kılınan bu namazlarla ilgili önceki âlimlerin neden bir görüş belirtmedikleri şeklindeki bir itiraza şöyle cevap vermektedir: “Mütekaddimûn âlimler, bu namazları zemmetmediler. Çünkü onların yaşadığı dönemde bunlar yoktu. Denildiğine göre bunların ilki; 448 (1056) tarihinde Mescid-i Aksa’da ortaya çıkan

---

ulemasının verdiği fetvaların muteber kaynaklardan mahtasar olarak derlenmesiyle meydana getirilmiştir. (Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 92)

³³⁹ Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehles Serahsî, *el-Mebsût*, Çağrı Yay., İstanbul, 1982-83/1403, c. 2, s. 256)

Berat gecesi namazıdır. Diğerleri de onu takip etmiştir. İşte bu yüzden mütekaddimun âlimler bu namazları bilmiyorlardı.”

İmam Birgivî, yukarıda ismi geçen namazların nezr/adak kapsamında değerlendirilmesi gerektiği görüşünde olanlara karşı da şu eleştirileri getirerek onların delillerini çürütmeye çalışmaktadır: *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*'deki nezr/adak konusuna dayanarak bu namazları kılanların³⁴⁰ delilleri hiç şüphesiz ki batıldır. Çünkü cemaatle nâfile namaz kılmak günahdır. Günah olan bir davranışı yapmayı adamak ise câiz değildir ve onu yerine getirmek de vacip değildir. Çünkü Peygamberimiz (s.a.s.) bir hadislerinde: “Allah'a itaat edeceğine dair nezreden itaat etsin, Allah'a isyana nezreden ise sakın isyan etmesin.”³⁴¹ buyurmaktadır.

Birgivî, konuyla ilgili delillerini sunmaya devam ederek şöyle demektedir: *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*'de, kerih görülen fiillere sebep olacağı için, yukarıda belirtilen nezrin yerine getirilmesinin gerekli olmadığı üzerinde durulduktan sonra şöyle denilmektedir: “Eğer bir kimse bu namazları, onların şeâirden olmadığını öğretmek için terk ederse bu durum Peygamber'in (s.a.s.) bir hutbesinde belirttiği şu sözüne uygun düşer: “Sözlerin en hayırlısı Allah'ın Kitabı, yolların en hayırlısı da Muhammed'in yoludur. İşlerin en kötüsü sonradan ortaya çıkarılanlardır. Her sonradan ortaya çıkarılan şey ise bid'attır. Her bid'at da sapıklıktır.”³⁴²

Birgivî, konunun daha da anlaşılması için; “Sizden kim, benden sonra yaşarsa, çok ihtilaflar görecektir. Bu sebeple benim sünnetime ve benden sonraki doğru yolu bulmuş râşid halifelerimin sünnetine uyun. Azı dişlerinize tutarcasına onlara sımsıkı sarılın. Dine sonradan sokulan şeylerden şiddetle sakının. Çünkü dine sokulan her yenilik bid'at, her bid'at ise dalalettir.”³⁴³ ve “Siz öyle bir zamanda yaşıyorsunuz ki bu zamanda sizin en hayırlınız dini işlerde koşuşturanlardır. Fakat sizden sonra öyle bir zaman gelecek ki o zamanda da sizin en hayırlınız bir sürü şüphe karşısında oturup bekleyenler olacaktır.”³⁴⁴ Hadislerini delil olarak getirir. Daha sonra da şu değerlendirmeleri yapmaktadır: Muhakkak ki Resûlullah (s.a.s.) doğru söylemiştir.

³⁴⁰ “Bazı ibadetlerden nâfile olarak yapılması mümkün olanlar adak yoluyla vacip hale dönüştürülebilir.” (Ahmet Özel, “Adak”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 1988, c. I, s. 339.)

³⁴¹ Buhârî, “Eyman ve'n-nüzür”, 28; Ebû Dâvûd, “Eyman ve'n-nüzür”, 19.

³⁴² Buhârî, “İ'tisam”, 2; Müslim, “Cumua”, 43.

³⁴³ Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 5; Tirmizî, “İlim”, 16.

³⁴⁴ Buhârî, “Fiten”, 9; Müslim, “Fiten” ve “Eşratu's-sa'a”, 10, 13.

Çünkü bu zamanda yerinde oturmayıp da çoğunluğa uyan kimseler, çoğunluk günahlara daldıkça onlar da dalmakta, çoğunluk helak yollarına saptıkça onlar da sapıp helak olmaktadırlar.

Birgivî devamla; “Eğer, birçok insanın bazı bid’atların kötü görülmemesiyle ilgili olarak delil getirdikleri ve aralarında yaygın olan: *‘Müslümanların güzel gördükleri şeyler Allah katında da güzeldir.’*” hadisi ile bize itiraz edilirse deriz ki: Konu ile ilgili olarak bu hadisin delil getirilmesi apaçık bir hatadır. Aksine bu hadis onların aleyhine bir delildir. Çünkü bu hadis, Ahmed b. Hanbel, Bezzâr, Tayâlisî, Taberânî ve Ebû Nuaym tarafından İbn Mesud’dan (r.a) mevkuf olarak *“Allah Teâlâ kullarının kalplerine baktı. Onların arasında en hayırlı kalp olarak Muhammed’in (s.a.s.) kalbini gördü ve O’nu kendisi için seçti ve peygamber olarak gönderdi. Muhammed’in kalbinden sonra tekrar kullarının kalplerine baktı ve kulları arasında ashabının kalplerini en hayırlı kalpler olarak gördü. Onları dininin yardımcıları ve Peygamber’inin de vezirleri kıldı. Müslümanların güzel gördükleri Allah (c.c.) katında da güzeldir. Onların kötü gördükleri Allah katında da kötüdür.”*³⁴⁵ şeklinde rivayet edilmiştir.

Birgivî, hadisin kaynağı hakkında yukarıdaki açıklamaları yaptıktan sonra hadisle ilgili bazı kelime tahlillerine girerek konuyu şöyle detaylandırmaktadır: “Şüphesiz hadiste geçen *el-Müslimûn* kelimesinin başındaki ‘Lâm edatı’ *mutlak cins* için kullanılmamıştır. Öyle olsaydı bu durumda hadis, Hazreti Peygamber’in: *‘Benim ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak, biri hariç hepsi cehenneme girecektir.’*³⁴⁶ şeklindeki sözüne aykırı olmuş olurdu. Çünkü ümmetin içindeki her bir fırka kendi görüşünü güzel gördüğünden hiç birinin cehenneme girmemesi gerekirdi. Yine aynı şekilde bazı Müslümanlar bir durumu güzel görürken diğerleri aynı şeyi kötü olarak görebilmektedir. Bu durumda da iyinin kötüden ayırt edilmemesi gerekirdi. İşte bu sebeplerden dolayı *el-Müslimûn* kelimesinin başındaki ‘Lâm edatı’ *ahd* içindir. Bu durumda da *ma’hûd* İbn Mesud’un (r.a) rivâyetinde zikredilen: *‘Allah, Peygamber’ine*

³⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. I, 379; Hâkim, Ebû Abdullah İbnü’l-Beyyî’ Muhammed en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye, 1990/1411, c. 3, s. 78; Ebû Nuaym, *Hilye*, c. 1, 375; İbn Abdülberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Endelûsî, *el-İstîâb fî ma’rifeti’l-ashâb*, Beyrut: Dâru İhyâi’t-türâsi’l-Arabi, 1328, c. I, s. 6; Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. Carûd Tayâlisî, *Müsnedu Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, Beyrut: Dârü’l-ma’rife, 1985, s. 33.

³⁴⁶ Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 1; Tirmizî, “İman”, 18; İbn Mace, “Fiten”, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. II, s. 332.

arkadaşlar seçmiştir.’ cümlesi olmaktadır. Böyle olunca da *el-Müslimûn* kelimesinden anlaşılan sadece Hazreti Peygamber’in (s.a.s.) arkadaşlarıdır. Fakat ahd’in hususiyetleri arasında yoktur. Çünkü ahd, zaten cinsi devreden çıkarmaktadır.³⁴⁷ Bu durumda da *el-Müslimûn* kelimesinin manası mutlak aşıptan kemal sıfatına haiz olan aşıba doğru kayarak; “*İslâm sıfatında kâmil, ictihad sahibi aşıba*” şeklinde anlaşılmaktadır.

Lâm edatının gerçek istiğrak manasında kullanılması da câizdir.³⁴⁸ O zaman hadisin manası: “*Bütün Müslümanların güzel gördükleri Allah katında güzel, bütün Müslümanların kötü gördükleri de yine Allah katında kötüdür*” şeklinde olması gerekir. Bu manada ihtilaf edilmiş olmakla birlikte onlar hayırla yâd edilen asırlardır. Bu durumda da hadis onların lehine değil aleyhinedir. Benzer bir durum Hz. Peygamber’in (s.a.s.) şu sözünde de mevcuttur: “*Ümmetim dalalet üzere birleşmez.*”³⁴⁹ Çünkü bu hadisteki ümmetten maksat da; kendilerine asla fisk ve bid’at karışmamış müçtehitlerden oluşan icmâ ehlidir. Çünkü fisk töhmete sebep olur ve adaleti ortadan kaldırır. Bid’at sahibi insanlar kendi bid’atlarına diğerlerini de çağırırlar. Böyleleri de gerçek mana da ümmet olamaz. Çünkü gerçek manada ümmetten kastedilen; inançlarını değiştirip duran bid’at ve dalalet sahibi insanlar değil, devamlı Hz. Peygamber ve onun aşıbının yolunda olan ehl-i sünnet ve’l-cemaat’tir. Zaten Hz. Peygamber (s.a.s.) de: “*Benim ümmetim, benim sünnetimi yaşayan kimselerdir.*”³⁵⁰ buyurmaktadır.

³⁴⁷ Kelimenin başındaki el-takısı *harf-i ta’rif* denilen bir edattır ve ahdî ve cinsî olarak iki kısma ayrılır. Ahdiyye; nekre (belirsiz bir kimseyi veya belirsiz bir şeyi gösteren isimlerdir) bir kelimenin başına gelerek, kapalı mânayı veya umum mânayı kısıtlayarak ona belirlilik sağlar. Bu çeşit el-takısı eklendiği kelimeyi muhatap tarafından bilinen, belirli bir ferd haline getirmektedir. Bunun sebebi ise, konuşma anından önceki zamanda kelimeye dahil olan belirli bir *bilgi (ahd)*dir. Bu bilginin ortadan kalkmasıyla kelimenin belirliliği de ortadan kalkar. (Sadık Koç, *Arap Dilinde Harf-i Ta’rif*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2002, c. 12, sy. 2, s. 196; Mehmet Çelen, *Arapça’da Edatlar, Lugat ve Filolojik İnceleme*, İstanbul: Kalem Yay., 2006, s. 377-378; Nevin Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, Ankara: Aktif Yayınevi, 2006, s. 97-99)

³⁴⁸ “İstiğrak” (kuşatıcılık ve kapsamlılık) *cins* ifade eden el-takısının bir çeşididir ve üç kısma ayrılır. a). Cinsin Fertlerini Kapsayan el-Takısı (İstiğraku cem’i’l-efrâd): Burada el-takısı cinsten birisi için kullanılarak tüm cinsi kapsayan bir anlam ifade eder. b). Cinsteki Bir Özelliğin Kapsamlılığını Gösteren el-Takısı: Burada kullanılan el-takısı cinsin fertlerinde yaygın bulunan bir özellikle ilgili olarak mecaz veya mubâlağa yoluyla kapsamlılık ifade eder. c). Cinsin Mahiyetini, Hakikatini İfade Eder. (Mehmet Çelen, *Arapça’da Edatlar*, s. 379-380; Nevin Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı*, s. 100-102)

³⁴⁹ Tirmizî, “Fiten”, 7; İbn Mâce, “Fiten”, 8.

³⁵⁰ Buhârî, “Nikâh”, 1. Ayrıca bk. Ali el-Muttakî, *Kenzü’l-ummâl*, 1/148, 8/244, 15/911-12.

Birgivî açıklamalarına devamla; ictihad ehli olmayan kimseler ise sözü dinlenmeyen avam hükmündedirler. Fakat izafetin istiğrak ifade eden bir söz olmasına binaen *ümmetim* sözünden kast edilen bütün ümmet de olabilir. Bu durumda da mana: “Benim ümmetim hiçbir zaman Yahudi ve Hristiyanların bazı zamanlar sapıklık üzere birleştikleri gibi birleşmezler.” şeklinde olacaktır. Bu mana da Hz. Peygamber’in: “Ümmetinden Allah’ın emrini yerine getiren bir topluluk sürekli bulunacaktır. Onları yüz üstü bırakanlar ve onlara muhalefet edenler onlara bir zarar veremeyeceklerdir. Ve kıyamet gelene kadar (bu topluluk insanlara karşı böyle muzaffer halde kalacaktır.)”³⁵¹ sözüyle uygunluk göstermektedir, demektir.

İşlemiş olduğu konularla ilgili geçmiş âlim ve sûfilerin görüşlerine de yer veren Birgivî, meseleyi biraz daha detaylandırarak şu değerlendirmeleri yapmaktadır: İmam Gazzâlî kelâmî konularla ilgili yazdığı *el-Erbaîn* isimli eserinde konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: “Aklınla hükmetmekten sakın. Çünkü aklın seni ilahî işlerin gizliliklerine ulaştıramaz. Onlara ancak Peygamber’in gücü/sünneti ile ulaşılabilir. Sana düşen peygambere tabi olmaktır. Çünkü Allah Teâla; “İşte Benim dosdoğru yolum. Ona tâbi olun. Yoksa başka yollara uymayın ki sizi O’nun yolundan ayırmam.”³⁵² buyurmuştur. Muhakkak ki yüce hakikatler kıyasla idrak edilemez. Bundan dolayı Hz. Ebû Bekr (r.a) da: “Dinimiz akla değil nakle (Kitap/Sünnet) dayanır.” demiştir. Üstad Kelâbâzî de: “Allah dinin emirlerini kulların akıl ve anlayışlarına göre açıklamadı. Zaten bunun onların akıllarının kavrayabileceği, anlayışlarının idrak edebileceği ve düşünceleriyle kıyas edebilecekleri bir tarzda olduğunu da hiçbir zaman vaat etmedi. Aksine onun va’di; “Peygamber size ne veriyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin.”³⁵³ âyetinde de ifade edildiği gibi ilmi ve hikmetiyle bir şeyin olmasını istemesi, irade etmesi, emretmesi ve nehyetmesi şeklinde tecelli etmektedir.

³⁵¹ Buhârî, “Menâkıb” 28, “Tevhid” 29.

³⁵² En’am, 6/153.

³⁵³ Haşır, 59/7.

SONUÇ

İmam Birgivî, XVI. asırda Osmanlı Devleti'nin en geniş sınırlarına ulaştığı yükselme döneminde yetişmiş önemli ilmî şahsiyetlerden birisidir. Yetiştirmiş olduğu talebeleri bunun bir göstergesi olduğu gibi telif ettiği eserlerin asırlarca medreselerde okutulması da yine onun ilmî değerini göstermektedir. Ayrıca yazdığı eserlerin üzerine şerh, haşiye, ta'lik ve ihtisarların yapılması da Birgivî'nin ilmî durumunu anlamamız için bir ölçü kabul edilebilir.

İmam Birgivî, eserlerinde ele aldığı konularla, döneminin problemlerine çözüm bulmaya çalışmıştır. Birgivî, memleketin ileri gelen ilim ehlini muhatap alarak onlarla olan fikhî ve fikrî tartışmaları içeren eserler yazmıştır. Ayrıca halkın dini yaşayış tarzındaki eksiklikleri gidermeye yönelik kitaplar da telif etmiştir. O, devlet adamlarından din görevlilerine kadar toplumdaki her kesimin davranışlarında gördüğü aksaklıklara karşı çıkmış ve onları eserlerinde tenkit etmiştir. Eserleri çağının sosyal hayatını ve problemlerini yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir.

Birgivî, hak bildiğini söyleyerek bid'atları ortadan kaldırmak niyetiyle bazı sûfileri eleştirdiği için tarikat düşmanı olarak gösterilmiştir. Oysaki incelendiği takdirde eserlerinde tasavvufî ahlâka geniş yer verdiği görülecektir. Ayrıca Birgivî, sûfî müelliflerin ıstılahlarını kullanmış ve ahlâkı güzelleştirme konusunda da onlarla aynı usûlleri benimsemiştir.

Birgivî, halk arasında yaygın bazı bid'atlarla mücadele etmenin zorluğuna rağmen bu mücadeleye devam edilmesini gerektiğini savunmuştur. Yazdığı birçok risâlede bu konuları incelemiş ve fikhî görüşlerini ispatlamaya çalışmıştır. O, bunların ortadan kalkmasının tek çaresinin; Kur'ân ve Sünnet prensiplerine göre yaşamak olduğunu belirtmiştir. Bu düşüncesinin gereği olarak da yazdığı eserler ve verdiği vaazlarla, toplumda gördüğü aksaklıkları tenkit etmiş ve bunların düzelmesi için çevresine tavsiyelerde bulunmuştur. İmam Birgivî bid'atları eleştirirken bunların sebepleri üzerinde de durmuştur. Çünkü onun amacı sadece eleştirmek değil, toplumu ikna ederek doğru uygulamalara yönlendirmektir.

Zikir konusunda cehrî veya hafî zikirden hangisinin daha faziletli olduğu, asırlarca tartışılmış bir meseledir. İmam Birgivî, "*er-Risâle fi'z-zikri'l-cehri*" adlı

eseriyle bu konuya özel bir önem vermiş ve zikir mevzusundaki tartışmaları ele almıştır. Müellif, risâlesinde öncelikle zikri, dil ve kalp ile yapılan zikir olmak üzere ikiye ayırmıştır. Dil ile yapılan hafî zikrin cehrî zikirden yetmiş iki derece daha üstün olduğunu ve bu yüzden ezân, kâmet ve hutbe gibi cehrî zikirler dışında erkek ve kadınlar için hafî (gizli) zikrin tercih edilmesinin delillerini ortaya koymuştur. İmam Birgivî, eserinde zikir esnasında raks ve devir gibi vücudu hareket ettirecek davranışlarda bulunmanın câiz olmadığını belirtmiştir.

Birgivî, risâlesinde cehrî zikirle ilgili olarak camilerde icra edilen bir kısım bid'atlere dikkat çekmiştir. Hutbe esnasında getirilen salavat, tardiye ve âminlerin mekruh olduğunu hatta bazı âlimlerin bunları haram kabul ettiğini ifade etmiştir. Birgivî'ye göre bu tür uygulamalar insanların hutbeyi dinleyip anlamaya çalışmasına engel olduğu gibi Hz. Peygamber'in 'hatip hutbe için minbere çıktığı andan itibaren yanındakini susturma kastıyla olsa bile konuşulmaması' yönündeki kesin emirlerine de aykırıdır.

İmam Birgivî, eserinde ayrıca teğannî ile Kur'ân okumak konusunu ele almıştır. Ne okuduğu anlaşılmayacak kadar nağmeli bir şekilde Kur'ân okuyanları uyarmış, Kur'ân'ın teğannî ile okunmasındaki maksadın tecvid ve tertil ile okuyuş olacağına dair hadislerden deliller ortaya koymuştur.

Birgivî daha sonra Regaib, Berat ve Kadir gibi mübarek gecelerde kılınan nâfile namazlar konusundaki fikhî görüşlerini belirtmiştir. Birgivî'ye göre bu namazlar sünnet olmadığı gibi bu konuda rivâyet edilen hadisler de âlimler tarafından uydurma kabul edilmiştir. Fıkıh âlimleri, teravih, kûsuf ve istiskâ namazları dışında nâfilelerin cemaatle kılınmasının mekruh olduğunu belirtmişlerdir. İmam Birgivî, mübarek gecelerde bu namazların camilerde cemaatle kılınmasının bid'at olduğunu söylemiş, dinî hassasiyeti olan bir kimsenin bu uygulamaların halk arasında yaygın olmasına aldanmaması gerektiğini ifade etmiştir.

Birgivî risâlesinin son kısmında ise, bid'atlar hakkındaki görüşlerini belirtmiştir. Konunun daha da anlaşılması için hadis rivayetlerine yer vermiş ve açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca hadislerle ilgili kelime tahlillerinde bulunmuş ve görüşlerini bu şekilde ispatlamaya çalışmıştır. Ona göre bid'at ve yanlış hareketleri çoğunluğun hoş görmesi sonucu değiştirmez. Nitekim "*Müslümanların güzel*

gördükleri şeyler Allah katında da güzeldir.” hadisindeki *müslümanlarla* kastedilenin, hadisin tamamı incelendiğinde, bütün müslümanlar değil sadece ashab olduğunun anlaşılacağını ifade etmiştir.

Birgivî'ye göre halkın inanç esasları ve ibadetler hakkında bilinçlendirilmesi ve sünnet zannedilen bid'atlardan uzaklaştırılması çok önemlidir. O, birçok risâlesinde bu konulara değinmiş ve yaşadığı dönemde âdet edinilen birtakım uygulamaların asılsızlığını ispatlamaya çalışmıştır. Halk arasında geleneksel hale gelen bu uygulamaların tamamen ortadan kaldıramayacağını farkında olan Birgivî, ömrü boyunca 'münkerâta engel olma' vazifesinden vazgeçmemiştir.

Birgivî içinde yaşamış olduğu toplumu, Kur'an ve sünnet esaslarına göre yaşayan sahabe hayatına yönlendirmiştir. Bu sebeple onun hadisleri esas alan yaklaşımları ve hayatın her alanında sünneti yeniden ihya etme çabaları çok mühimdir. Onun bu gayretleri, sünneti yaşama konusundaki hassasiyeti günümüz insanına da örnek olacak ve yol gösterecektir.

KAYNAKÇA

Abdüllatif, Gazîzâde, *Nakşbend yolunun esasları = Mergubü's-Salikîn*, haz. Şaban Karaköse, İstanbul: İnsan Yay., 2004.

Affî, Ebü'l-Alâ, Tasavvuf: İslâm'da Manevi Devrim, (çev: H. İbrahim Kaçar – Murat Sülün), İstanbul: RisâleYay., 2004.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned*, Beyrut: ts.

Apaydın, Yunus, “Mûsiki”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2016.

Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgivi Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992.

....., “İmam Birgivi'nin Hayatı, Şahsiyeti Ve Eserleri”, Yayına haz. Mehmet Şeker, *İmam Birgivi Sempozyumu*, Ankara: TDV Yay., 1994, ss. 16-23.

....., “Merkez Efendi'nin Muasırlarından İmam Birgivi”, *Merkez Efendi Sempozyumu*, Manisa: Türk Ocağı Denizli Şubesi Yay., 1988, ss. 26-36.

..... “İmam Birgivi ve Günlük Hayatı”, İstanbul: *İlim ve Sanat Dergisi*, sy. 19, (Haziran 1988), ss. 52-57.

Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.

Atâî, Nev'izâde Ataullah Efendi, *Hadâiku'l-hakâik fî Tekmileti's-Şekâik*, haz. Abdulkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yay., 1989.

Atar, Fahrettin, “Tesbih Namazı”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2011.

Ateş, Süleyman, “Zikir”, *İA*, İstanbul: MEB Yay., 1986.

....., “Zikir”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara: 1966, c. XIV, ss. 235-244.

....., *İslâm Tasavvufu*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1992.

Atik, M. Kemal, “Ca’berî”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 1992.

Atsız, Nihal, *İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmet Efendi Bibliyografyası*, Süleymaniye Kütüphanesi Yay., İstanbul: MEB Basımevi, 1966.

Aynî, Mehmet Ali, *Tasavvuf Tarihi*, (sdl. Hüseyin Rahmi Yananlı), İstanbul: Kitabevi Yay., 1992.

....., *Türk Ahlakçıları*, Kitabevi, İstanbul, 1993.

Bardakçı, Mehmet Necmettin, *Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf*, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2000.

Bardakoğlu, Ali, “İstishâb”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2001.

Barutçu, H. İhsan, *İmam Birgivi Hazretlerinin Hayatı ve Görüşleri*, İzmir: Yeni Asya Matbaası, ts.

Baş, Derya, *Seyyid Ahmed el-Bedevisi Tarikatı ve İstanbul’da Bedevilik*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2008.

Başoğlu, Tuncay, “Ta’zir”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2011.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü’l-kübrâ*, Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye, 2003/1424.

Birgivi, Muhammed b. Pir Ali, *Birgivi Vasiyetnâmesi*, Haz: Ahmet Ersin Yücel, İstanbul: Bedir Yayınevi, ty.

....., *Cilâü’l-kulûb*, (Müellif hattı), Süleymaniye ktp., Şehid Ali Paşa bl., nr: 1477.

....., *Dâmiğatu’l-mübtedi’in fi’s-sülûki ilâ tarîkı’l-müteşerri’in*, Konya Bölge Yazma Eserler ktp., nr: 198, vr. 137b.

....., *el-Makâmât*, thk. İbrahim Subaşı et-Tokadî, İstanbul: Dersaadet Kitabevi, 1998.

....., *Mihakkü'l-mutasavvifîn ve'l-müntesibîn*, Üsküdar Halk ktp., Hacı Selim Ağa bl., vr., 40b-41a.

....., *el-Mufâdele, beyne'l-ğaniyyi's-şâkir ve'l-fakiri's-sâbir, (ve yelihi re'yü'l-imameyn İbn Teymiyye ve İbn Kayyim)*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Beyrut: Daru İbn Hazm, 1994.

....., *er-Risâle fi'z-zikri'l-cehrî*, İstanbul: Dersaadet Kitabevi, 1988.

....., *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye ve's-sîretu'l-Ahmediyye*, thk., thrc: Muhammed Hüsni Mustafa, trc: Mehmet Fatih Güney, Trabzon: Kalem Yayınevi, 2004.

....., *Tasavvufta Kırk Makam*, trc. Muhlis Akar, İstanbul: Yasin Yayınevi, 1999.

....., *Tekmile-i terceme-i Tarîkat-ı Muhammediyye*, trc. Vidâdî, İstanbul: Matbaa-i bab-ı hazret-i seraskeriye, 1256.

....., *Vasiyetnâme*, Kahire (Bulak): b.y.y., 1240.

Bozkurt, Nebi, “Kandil”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2001.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim b. el-Mugîre, *es-Sahîh*, b.y.y., 1315.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz - İsmail Özen, İstanbul: Meral Yay., 1972.

Canatar, Mehmet, “Cenâbî Mustafa Efendi”, *DİA*, Ankara: TDV Yay., 1993.

Cebeciöğlü, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yay., 2009.

Cenâbî Mustafa Efendi, *el-Aylemü'z-zâhir fî ahvâli'l-evâil ve'l-evâhir*, Nuruosmaniye ktp., no: 3100.

Ceyhan, Semih, “Semâ”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2009.

....., “Telvîn”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2011.

Cürcânî, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Ta'rifât*, thk. Abdurrahman Umeyre, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1987.

Çatak, Adem, *Şihabeddin Sühreverdî: Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi, 2012.

Çelen, Mehmet, *Arapça'da Edatlar, Lügat ve Filolojik İnceleme*, İstanbul: Kalem Yay., 2006, s. 377-378.

Çetin, Abdurrahman, “Lahn”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2003.

....., “Kur'ân Kırâatında Mûsikînin Yeri”, *Uludağ Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, Bursa: 1998.

....., *Kur'ân Okuma Esasları*, Bursa: Emin Yay., 2014.

Demirci, Mehmet, “Birgivi ve Tasavvuf”, haz. Mehmet Şeker, *İmam Birgivi Sempozyumu*, Ankara: TDV Yay., 1994, ss. 59-66.

Deylemî, Ebû Şucâ Şireveyh İbn Şhedâr, *el-Müsnedü'l-firdevs bi me'sûri'l-hitâb*, (thk: Muhammed es-Saîd Besyûnî es-Zağlûl), Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1986.

Dımaşkiyye, Abdurrahman, *en-Nakşibendiyye: arz ve tahlil*, Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1988.

Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.

Dönmez, İbrahim Kâfî, “Maslahat”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2003.

....., “Mubah”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2005.

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsenna el-Mevsilî, *Müsnedu Ebî Ya'la el-Mevsilî*, (thk. Hüseyin Selim Esed), Dımaşk: Dâru'l-me'mûn li't-türâs, 1986.

Elbânî, Muhammed Nâsirüddin, *Zaîfü'l-Câmiî's-sagîr ve ziyâdetuh: el-Fethü'l-kebîr*, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1979.

Ferhat, Abdülvehhab, *Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî: Hayatuhu ve medresetuhu fi't-tasavvuf*, Kahire: Mektebetu medbûlî, 2003.

Gürer, Dilaver, *Abdülkadir Geylani: Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yay., 1999.

Hâdimî, Ebû Saîd Muhammed b. Mustafa b. Osman, *el-Berîkatü'l-mahmûdiyye fi şerhi't-Tarîkatü'l-Muhammediyye [ve's-şerîati'n-nebeviyye fi's-sîreti'l-Ahmediyye]*, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, İstanbul, 1318.

Hâkim, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1990/1411.

Hâlid b. Nasır Uteybi, *et-Tarîkatü's-Şâzeliyye: Arz ve nakd*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2011/1432.

Heysemî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecmaü'z-zevâid ve menbaü'l-fevâid*, Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-arabî, 1967.

Hocazâde Abdünnasîr Efendi, *el-Evrâdü'l-Birgiviyye (Nevâfilü'l-ibâdât)*, Süleymaniye ktp., Hasan Hüsnü Paşa bl., nr: 260/16, vr. 176a-176b.

İbn Abdülberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Endelûsî, *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb*, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabi, 1328.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Kitâbü'l-musanef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, Riyad: Mektebetü'r-reşâd, 1409.

İbn Hazm, *Risâletün fi'l-ğınâ*, Süleymâniye ktp., Şehid Ali Paşa, nr: 2704. vr. 233a.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *Sünen*, Mısır, ts.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâleddin Muhammed b. Mukerrem el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru sadr, 1376/1956.

İbn Melek, İzzüddîn Abdullatif b. Abdulaziz b. Melek, *Mebârikü'l-ezhâr fî şerhi Meşâriki'l-Envâr*, İstanbul: Hacı Muharrem Efendi Matbaası, 1886.

İbrahim Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1283.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, trc. Mehmed A. Müftüoğlu, haz. A. Fikri Yavuz, İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1989.

Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Dergah Yay., 1985.

Karabela, Nevin, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, Ankara: Aktif Yayınevi, 2006.

Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-hak fî ihtiyâri'l-ehakk*, (haz. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul, 1993.

Kattân, Mennâ Halil, *Ulûmu'l Kur'ân - Kur'ân İlimleri*, çev. Arif Erkan, İstanbul: Timaş Yay.,1997.

Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifin: Teracimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1986.

Kelâbâzî, *et-Taarruf: Doğuş Devrinde Tasavvuf*, (trc: Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yay., 1979.

Kılıç, Hamza, *Zikir ve Tevhid Eğitimi*, İstanbul: İnsan Yay., 2003.

Kılıç, Muharrem, "Turtûşî", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2012.

Kirmânî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Yusuf b. Ali, *Sahîhü'l-Buhârî bi-Şerhi'l-Kirmânî= el-Kevâkibü'd-derâri fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabi, 1981/1401.

Koca, Ferhat, "Sünnet", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2010.

Koç, Sadık, “Arap Dilinde Harf-i Ta’rif”, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2002, c. 12, sy. 2, s.196.

Komisyon, *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl Ve Tefsir*, Ankara: DİB Yay., 2014.

Köle, Bekir, *Zeynüddîn Hâfî ve Tasavvufî Görüşleri*, İstanbul: İnsan Yay., 2011.

Kufralı, Kasım, “Birgivi”, *İA*, İstanbul: MEB Yay., 1992, c. II, ss. 634-635.

Kuşadalı, Şeyh Ahmed Efendi, *Terceme-i evrâdi’l-Birgiviyye*, Süleymaniye ktp., Düğümlü Baba, nr: 449, vr. 148b-149b.

Kuşeyrî, Abdülkerim, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risâlesi*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yay., 2009.

Kübrâ, Necmüddin, *Tasavvufî Hayat (Usûl-i aşere, Risâle ile’l-haim, Fevaihu’l-cemal)*, (çev. Mustafa Kara), İstanbul: Dergah Yay., 1980.

Mahmud, Abdülhalim, *es-Seyyid Ahmed el-Bedevî*, Kahire: Dârü’ş-şâ’b, 1398/1978.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Esbahî, *Muvatta*, (thk. Muhammed Fuat Abdülbâkî), Kâhire: Dârü’l-hadis, ts.

Martı, Huriye, *Birgili Mehmed Efendi’nin Hadisçiliği ve et-Tarîkatü’l-Muhammediyye (Tahkik ve Tahlil)*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2005.

....., *Birgivi Mehmed Efendi*, Ankara: TDV Yay., 2008.

Mavil, Kılıç Aslan, “Bir Hanefî-Mâtürîdî Âlimi Ebü’l-Berekât en-Neseffî”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XXII, sy. 1, 2013, ss. 57-83.

Meclisî, Muhammed Bakır b. Muhammed Taki b. Maksud Ali, *Bihârü’l-envâri’l-câmia li-düreri ahbâri’l-eimmeti’l-ethâr: Kitâbü’t-tevhîd*, Müessesetü’l-vefa, Beyrut, 1983/1403.

Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l Kur'âni'l Kerîm*, Kahire: Dârü'l-hadis, 1991/1411.

Mustafavî, Hasan, *et-Tahkik fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Tahran: Mecmua-i maârif-i İslâmî, 1945.

Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyüddin Abdülazim b. Abdülkavi, *et-Tergîb ve't-terhîb mine'l-hadisi's-şerîf*, (thk. Mustafa Muhammed Amara), Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1968/1388.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn el-Haccâc en-Neysâbüri, *Sahîhu Müslim*, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.

Nablusî, Abdülganî b. İsmail b. Abdülganî ed-Dımaşkî, *Hadîkatü'n-nediyye şerhi't-Tarîkati'l-Muhammediyye*, Kahire: Matbaa-i Âmire, 1279.

Okçu, Abdulmecit, “Kur'ân Tilâvetinde Ezgi/Makam”, *Dinî Araştırmalar Dergisi*, Ankara: 2007.

Öngören, Reşat, “Osmanlılar Döneminde Semâ ve Devran Tartışmaları”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara: 2010, sy. 25, ss. 123-132.

....., *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.

....., “Zikir”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2003.

Özaydın, Abdülkerim, “Fâkihî”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 1995.

Özcan, Nuri, “Def”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 1994.

Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara: TDV Yay., 1990.

....., “Adak”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 1988.

Özervarlı, M. Sait, “Kadir Gecesi” *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2001.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yay., 1989.

Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: MEB Yay., 1983.

Râgıb el-İsfehânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Kilânî, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire: 1961.

Sâidî, Abdülmüteâl, *el-Müceddidün fi'l-İslâm mine'l-karni'l-evvel ile'r-rabi'aşar*, Kahire, ts.

Savaş, Saim, “Osmanlı Dönemi Zâviyeleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Osmanlı*, Editör: Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yay., 1999.

Sayyadî, Ebü'l-Hüdâ Muhammed b. Hasan Vadi b. Ali, *Tarîkatü'r-Rifaiyye*, Dârü'd-dımaşk: Beyrut, 2002/1423.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehles, *el-Mebsût*, Çağrı İstanbul: Yay., 1982-83/1403.

....., *Mebsût 1000 Yılın İslam Fıkhı Temel Eseri Deliller ve Hükümler*, Editör: Mustafa Cevat Akşit, İstanbul: Gümüşev Yay., 2016.

Sertoğlu, Mithat, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986.

Sofuoğlu, M. Cemal “*Regaib Gecesi Namazı Hakkında Bir Münâzara*”, DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, İzmir: 1992.

Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dürrü'l-mensûr fî't-tefsiri'l-me'sûr*, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1983.

Sühreverdî, Ebû Hafs Şihabüddin Ömer, *Avârifü'l-meârif (Tasavvufun Esasları)*, trc: H. Kamil Yılmaz - İrfan Gündüz, İstanbul: Vefa Yayıncılık, 1990.

Şeker, Mehmet, “Aydınogulları Beyliği ve Birgi”, Yayına haz: Mehmet Şeker, *İmam Birgivi Sempozyumu*, Ankara: TDV Yay., 1994, ss. 1-15.

Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-a'lâm*, İstanbul: Mihran matbaası, 1889/1306.

Tayâlisî, Ebû Davud Süleyman b. Davud b. Carud Farisi Tayâlisî, *Müsnedu ebî Davud et-Tayâlisî*, Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1985.

Tehânevî, Muhammed b. A'la b. Ali el-Fârûkî el-Hanefî, *Keşşâfü istilâhâti'l-fünûn*, İstanbul: Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye, İkdam matbaası, 1317.

Tekeli, Hamdi, "Regaib Gecesi", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2007.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh*, Kahire: 1384.

Toprak, Süleyman, "İmam Birgivî ve Bid'atlere Karşı Tutumu", Yayına haz. Mehmet Şeker, *İmam Birgivî Sempozyumu*, Ankara: TDV Yay, 1994, ss. 67-72.

Tunç, Cihad, "İslâm Dininde Zikir ve Duâ", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri: sy. 5, 1988, s. 37.

Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1995.

Türkmen, Ömür, *İmam Birgivî ve Risâle fi ahvâl-i etfâli'l-müslimîn Adli Eserinin Tahkîk ve Tahrîci*, (Basılmamış Y. Lisans Tezi), Şanlıurfa: 1995.

Uluçay, Ömer, *Hoca Ahmed Yesevi*, Adana: Hakan Ofset, 1995.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yay., 1991.

....., *İslam Açısından Mûsiki ve Semâ*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1976

....., "Devran", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 1994.

Uzun, Mustafa, "Kadir Gecesi" (Edebiyat ve Sosyal Hayat) *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2001.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Karesi Meşâhîri: Edib ve Şairler, Rical-i Devlet Fashı*, Karesi: Karesi Vilâyet Matbaası, 1339/1342.

Ünal, Halit, "Berat Gecesi", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 1992.

Ünal, Muhittin, *Büyük Âlim İmam Birgivi Hazretlerinin Hayatı ve Eserleri*, İzmir: Karınca Matbaacılık, 1988.

Yaran, Rahmi, “Bid’at”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay.,1992.

Yenen, Halit, *İmam Birgivi'nin Avâmil ve İzhârü'l Esrâr'ının İncelenmesi*, (Basılmamış Yük. Lis. Tezi), Adana: 2010.

Yıldırım, Ahmet, “İskilipli Şeyh Muhammed Muhyiddin Yavsî (ö. 920/1524)'nin Bir Risâlesi ve Risâlede Geçen Hadislerin Tahric ve Değerlendirmesi”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara: 2001, sy. 6, ss. 105-118.

....., *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara: TDV Yay., 2000.

Yıldırım, Celal, *Kaynaklarıyla İslâm Fıkhı*, Konya: Uysal Kitabevi, 1991.

Yılmaz, Hasan Kamil, *Tasavvuf Meseleleri*, İstanbul: Erkam Yay.,1997.

....., *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.

Yılmaz, Muhammed, *Muayyen Zamanlarda Kılınması Tavsiye edilen Nâfile Namazlar ve Bu Namazlara Kaynaklık Eden Rivâyetler*, Muhammed Yılmaz, Çukurova Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Adana: 2006.

Yurdaydın, H. Gazi, *Türkiye Tarihi II*, (Osmanlı Tarihi içerisinde), İstanbul: Cem Yayınevi, 1988.

Yüksel, Emrullah, “Birgivi”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 1992.

....., “Mehmet Birgivi”, *Atatürk Üniv. İslami İlimler Fak. Der.*, Ankara: 1977, sy. 2, ss. 175-185.

ez-Zeyd, Abdullah b. Ahmed b. Ali, *Muhtasaru Tefsîri Begavî (Meâlimu't-tenzîl)*, Riyad: Dâru's-selâm, 1416.

Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm: Kâmûsu terâcimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ*, Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, 1992.

EKLER

EK-1: BİRGİVÎ'NİN ER-RİSÂLE Fİ'Z-ZİKİRİ'L-CEHRÎ İSİMLİ ESERİNİN TERCÜMESİ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

Hamd o Allah'a ki, belagatli, anlaşılır, düzgün söz söyleyen akıllı insanlar içinden hakkı batıldan ayırmaları için âlimleri peygamberlerin varisleri kıldı. Salat ve selam mucizeleriyle sapıkların görüşlerini çürüten Nebinin, O'nun aile ve arkadaşlarının, onlara tabi olup dinlerine yardım edenlerin üzerine olsun.

Ey Allah ve Rasûlünün rızasını isteyip onu elde etmek için çalışan kimse. Şunu bil ki gerçek ilim sahiplerinin ifade ettiklerine göre zikir iki kısma ayrılır:

Bunlardan birincisi dil ile zikir, diğeri ise kalp ile zikirdir. Bu ikincisi dil ile söylenmez, kulak ile duyulmaz. Çünkü o, gönülden tefekkür ve yürekte mülâhazadır. İşte bundan dolayı o, kelam ve tasavvuf âlimlerinin ittifakı ve icmâsı ile zikir mertebelerinin en yükseğidir.

Bil ki dil ile zikrin birçok kısmı vardır. Bunlardan biri cehrî sünnet olduğu zikirdir. Cehrî zikirden kastedilen mana, sadece sesin yükseltilmesidir. Yoksa raks ve dönme gibi azaların hareketlendirilmesi bu konuya girmez. Hatta bu hareketler haramdır. Zikir türlerinden bir diğeri de *ihfân*'ın/sessizliğin sünnet olduğu zikirdir.

Ömür boyunca bir defa zikri cehrînin vacip olduğu yer (açıkça zikredilmesi, başkalarına duyurulması vacip olan husus) kelime-i şehadetin söylenmesidir. Çünkü onu bir defa açıktan söylemek, Müslüman olmak isteyen kimseye vaciptir. Ancak bu şekilde Müslüman olduğu anlaşılır ve Müslümanlar gibi can emniyetine sahip olur ve cizye vermez.

Cehrî zikrin birden fazla yapıldığı yerler ise; her yıl iki bayram hutbeleri, farz namazlarının ardından getirilen Teşrik Tekbirleri, Hac'da getirilen telbiye ve her hafta okunan Cuma hutbesidir.

Cehrî zikrin sünnet olduğu yerler: Ezan, kamet, imamın namazda getirdiği tekbirler ve müezzinin ihtiyaç anında imamın rükünden rükne geçişini duyurmak amacıyla söylediği tekbirlerdir. Bu durumların dışında, kadın ve erkekler için gizli zikrin yapılması sünnettir. Bu ister namazın ardından (Sünnet) isterse herhangi bir vakte bağlı kalınmadan yapılan bir ibadetten (Müstehap, Mendup) sonra olsun aynıdır. Bu hükümler, Allah'ın şu sözlerinde de belirtildiği üzere kesin delillere dayanır:

*“Rabbini, içinden yalvararak, ürpererek ve yüksek olmayan, kendinin işitebileceği bir sesle zikret!”*³⁵⁴

*“Rabbimize için için yalvararak, başka nazarlardan uzak, gizlice dua edin.”*³⁵⁵

Durum böylece netlik kazanınca, bu zamanda, bu yola girmiş muttaki kimseye gereken hatta üzerine vacip olan şey; gördüğü ve işittiği her insana uymamasıdır. O insanın gafil veya gerçekleri karıştıran, yanılan veya dinden sapmış, insanlara vesvese veren, şeytana uymuş, cinler ve insanlardan, insanların kalplerine vesvese veren sinsi bir şeytan olma ihtimali vardır. Bu yüzden hayırlı olduğuna şahadet edilen asırlara uymalıdır. Nitekim Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: *“Asırların en hayırlısı benim asrım; sonra onu takip eden, sonra da onu takip eden asırdır. Sonra yalancılar ortaya çıkar. Sakın onların sözlerine ve yaptıklarına güvenmeyin.”*³⁵⁶ buyurmuştur. İşte bundan dolayı siz de o hayırlı asırlarda yaşayanların yaptıklarını yapın ve onların terk ettiklerini terk edin. Çünkü onlar sünneti en iyi bilen kimselerdi. Konu ile ilgili olarak Allah Teâla şöyle buyurmuştur: *“Eğer dünyada bulunan insanların çoğuna uyarırsan, seni Allah'ın yolundan saptırırlar.”*³⁵⁷, *“Evet birçokları, bildiklerinden değil, sırf heva ve hevesleriyle halkı saptırıyorlar.”*³⁵⁸

Nebi (s.a.s.)'den rivâyet edilen bir hadiste; *“Muhakkak gizli zikir cehrî zikirden yetmiş iki derece daha üstündür.”* buyrulmuş ve Allah Teâla da; *“Ey iman edenler! Sizi gâyet acı bir azaptan kurtaracak, üstelik size çok kârlı bir ticaret sağlayacak bir iş bildireyim mi?”*³⁵⁹ buyurmaktadır.

---

³⁵⁴ A'raf, 7/205.

³⁵⁵ A'raf, 7/55.

³⁵⁶ Buhârî, “Fedâilu's-sahâbe”, 1; “Şehâdât”, 9.

³⁵⁷ En'am, 6/116.

³⁵⁸ En'am, 6/119.

³⁵⁹ Saf, 61/10.

Allah Teâla bu yüce âyette, kendi yanında, kulu acıklı bir azaptan kurtaracak makbul ve geçerli bir ticareti açıklamakta; mümin kulun Allah ile olan ticaretinin ancak Allah'ın razı olduğu şeylere yönelme ve razı olmadığı şeylerden de yüz çevirmeden ibaret olduğunu bildirmektedir.

Ve yine Allah kullarına bu ticaretin gerçek uhrevi bir ticaret olduğunu, kazancın ise ebedi mutluluk olacağını bildirmektedir. İşte bu hakikati görebilen gerçek tüccar, Rabbiyle, ebediyen faydalanacağı ve kalıcı bir şey karşılığında ticaret yapar. Onun dışındakiler ise hemen bitecek ve yok olacak şeyler karşılığında ticaret yaparlar. Durum böyle olunca mutlak manada ticaret, dünyevi ve uhrevi diye farklı kısımlara, çeşitlere ayrılmaktadır.

Dünyevi ticarete gelince; bilindiği üzere mesela on dirhemle bir-iki dirhem veya daha fazla kazanılabilir. Onunla en fazla kendi miktarı olan on dirhem kazanılır ki bu da genellikle dünyevi ticarete kârın en son sınırınıdır. Kendi mislinden daha fazla kâr, normal olarak mümkün ise de bu çok az görülmektedir.

Fakat uhrevi ticarete gelince bunun en az kârı, Allah'ın fazlıyla bir amele karşılık onun on mislinin kazanılmasıdır. Buna şu âyet de şahadet etmektedir: *“Kim Allah'a güzel bir işle gelirse, iyilik işlerse, ona on misli verilir.”*³⁶⁰

Yine uhrevi bir amel neticesinde yetmiş veya yedi yüz katına kadar ya da sınırsız kâr eden de vardır. Hakiki bir mü'min de her halükârda kârının artmasını ister ve zaten ona da muhtaçtır. Çünkü o cennetin farklı derecelerine ermek, Rahman'ın yanında ebedi nimetleri elde etmek için bir vesile olduğundan elinden geldiğince onu elde etmeye çalışır.

Yine ahirete müteveccih âlimlerin birinin diğerine dosdoğru bir şekilde haber vermesiyle en doğru söyleyen, Rasullerin efendisi, Allah Rasulü'ne (s.a.s.) ulaşan haberlere göre bir kimse sevap ve ecrinin artması için bir amel yapacağı zaman, sevabı çok ve içeriği güzel amelleri diğerlerine tercih etmesi gerekir. İbn Abbas (r.a.)'dan rivâyet edilen bir haberde şöyle denilmektedir: *“Peygamberler (salat ve selam*

---

³⁶⁰ En'am, 6/160.

üzerlerine olsun), Allah katında kazançlarının bol, salih amellerinin çok olmasını arzu ettiklerinden yalınayak yürüyerek haccederlerdi.”

Her defasında ahiretteki peygamber ve sıddıkların erdikleri makamları arzu ederek ve onların kazandıkları sevapları kazanabilmek için herhangi bir amel yaptığında sevabının çokluğu ve içeriğindeki güzellikten dolayı o amelleri diğerlerine tercih etmesi gerekir. İbn Abbas (r.a.)’dan rivâyet edilen bir haberde şöyle denmektedir: “İbrahim ve İsmail (salat ve selam her ikisi üzerine olsun) yürüyerek haccettiler.” Said b. Cübeyr’den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: “İbn Abbas (r.anhüma) ölüm yatağında iken yanına girdim ve onu çocuklarına şöyle derken işittim: “*Ey benim çocuklarım yürüyerek haccedin. Ben tek bir şeye üzülüyorum. O da yürüyerek haccedememek.*” Dediler ki: Bunu nerede söyledi? Mekke’de dedi. Oraya geri döndüler. Çünkü binekli kimsenin her adımına yetmiş, yayan kimsenin her adımına ise yedi yüz hasene vardır. Bu sevaplar Mekke itibarıyla. Dediler ki: Mekke hasenatı ne kadardır? bire yüz bin sevaptır, dedi.”

Mus’ab (r.a.) dedi ki: “*Hasan b. Ali (r.a.) yirmi beş defa yürüyerek haccetti.*”

Ali b. Zeyd’den rivâyet edilen bir haberde ise: “*Hasan b. Ali yürüyerek yirmi beş defa haccetti ve nice asil kimseler onun bu temposuna dayanamadılar.*” denilmektedir.

Onların bütün bu çalışma ve gayretleri; en güzel ibadetler yapmak, salih ameller ve hayırlı işlerle Allah’a yaklaşmak ve daha fazla uhrevi hasenatlar elde ederek Allah katındaki sonsuz mutluluğa ermek içindi.

Muhakkak cennet mertebelerinin en yükseği ve Rahman’ın katındaki bahçelerin en nefisi, iman sahiplerinden itaatte birbirleriyle yarışan kimseler için hazırlanmıştır.

Bütün insanların kabul ettiği bir gerçektir ki; bir tüccar örneğin bir maldan sadece bir, diğerinden ise yetmiş iki kat daha fazla kâr elde edeceğini anlasa, hiç şüphesiz diğerine göre en kârlı ve en faydalı olan yetmiş iki kat kârlı olanı tercih eder.

Çünkü bu his bütün insanlığın tabiatında vardır. İnsan mala düşkündür. Allah Teâla da bir âyette: “*Şüphesiz insandaki mal hırsı pek şiddetlidir.*”³⁶¹ buyurmaktadır.

İnsanların her birinin daha fazla dünya malı elde etme ve onun yollarını araştırma noktasında durumları aynı olunca, hiç akıllı bir insana yetmiş iki kat sevap kazanma imkânı varken sadece bir sevapla yetinmesi ve onu tercih etmesi yakışır mı? Eğer böyle yaparsa bu onun kendini bilmediğinin bir göstergesi olmaz mı? Fıkıh, insanın lehinde ve aleyhinde olan şeyleri bilmesi demektir ki bu kimse bundan bile acizdir.

İşte bu sebeplerden dolayı gerçek bir müminin, hafî zikre devam etmesi gerekir. Çünkü hafî zikir, geçen hadiste ifade edildiği gibi yetmiş iki kat daha faziletlidir. Yine Beyhâkî'nin Hz. Aîşe (r.a.)'dan rivâyet ettiği bir hadise göre Peygamber (s.a.s.) bir hadislerinde: “*Hafaza meleklerinin duymadıkları zikir, duydukları zikirden yetmiş kat daha sevaplıdır.*”³⁶² buyurmaktadır.

Peygamber (s.a.s.)'in: “*Allah'ı o kadar çok anın ki münafıklar: ‘Siz gösteriş yapıyorsunuz’ desinler.*” ve diğer bir rivâyette: “*Size deli deninceye kadar ‘la ilahe illallah’ deyiniz.*” hadisleri, cehrî zikre değil kalbi zikre delalet eden sözlerdir. Çünkü kalbinde daima Allah'ın cemalini ve yüceliğini düşünen ve onun dışındakileri unutan bir kimseden, Allah'ın rızasına uygun fakat münafıkların tabiatına ters söz ve fiiller ortaya çıkar ki münafıklar: “O, gösteriş yapan bir kimsedir.” derler.

Eğer bu ve benzeri hadisler cehrî zikre ve Allah'tan gelen varidat ve tecellilerin zorlamayla elde edilen tevâcüde delalet etseydi o zaman bütün sahabe, tabiun ve müctehid imamların hepsinin Allah'ın ve Resulü'nün emrini terk ettiklerinden dolayı asi ve günahkâr olmaları gerekirdi. Çünkü usûl kaidelerinden bilineceği üzere emir vücub bildirir. Oysa onlar şeriatın belirtmediği hiçbir yerde Allah'ı cehrî olarak zikretmemişlerdir. Sahabe (r.anhüm) mescitte toplandığı zaman her biri kendi başına Allah'ı zikreder ve onlardan arı vızıltısı gibi bir ses duyulurdu.

---

³⁶¹ Âdiyât, 100/8.

³⁶² Ali el-Muttakî, *Kenzü'l-ummâl*, 1/415 (1750), 1/447 (1929).

Cehrî zikirden maksat teğannî, makam (elhân), raks ederek ve dönerek (devran) yapılan zikir değildir. Aksine harflerin tam ve anlaşılır bir şekilde çıkarılması ve fasih bir ifade tarzıyla yüksek sesle söylenmesidir.

Sahabe (r.anhüm) hakkında; faziletli amelleri terkedip daha az kıymetli şeylerle uğraştıkları söylenemez. Çünkü onlar, Allah'ın emirlerine uyma ve yasaklarından sakınma noktasında insanların en gayretlileriydiler.

Hutbe esnasında getirilen salavat, tardiye ve âminlerin câiz olduğu ile ilgili ne Kitap'ta ne Sünnet'te ne de fukahanın görüşlerinde bir delil yoktur. Aksine mekruh olup hoş karşılanmadığı ve haram olduğuna dair açık deliller bulunmaktadır.

Kitap'taki delile Allah Teâla'nın şu sözü delil olarak getirilebilir: “*Kur'ân okunduğu zaman dinleyiniz ve susunuz. Umulur ki affedilirsiniz.*”³⁶³ Âlimlerden bazıları bu âyetin hutbe hakkında indiği görüşündedir. Nitekim Said b. Cübeyr, Atâ ve Mücahid (r.anhüm) bu âyetin hutbeyle ilgili olarak nazil olduğunu ve Cuma günü imam hutbedeyken susmak gerektiğini belirterek bu konuda ittifak etmişlerdir.

Konuyla ilgili olarak Suyûtî de *Muhtasaru Meâlimi't-tenzil* isimli eserinde: “*Kur'ân hitabı karşısında susulup dinlenilmesi için âyet indi. Hutbe esnasında susmak da Kur'ân'ın bu hitabının kapsamına girmektedir.*” demiştir.

Üstadın tefsirinde de yukarıdaki âyetin nüzul sebebiyle ilgili farklı görüşler nakledildikten sonra şöyle denilmiştir: “*İnsanlar cuma günü hutbe esnasında konuşuyorlardı. Bundan dolayı konuşmak yasaklandı.*” Fakat tutarlı ve öncelikli görüş; âyet genel olduğu için mananın hem namaz, hem okuma hem de hutbeyi kapsaması olmalıdır.

Sünnet'ten delile ise; Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) şu sözü örnek verilebilir: “*Cuma günü imam hutbe verirken arkadaşına sus dersen boş konuşmuş (cumanın sevabını kaçırmış) olursun.*”³⁶⁴

İbn Melek diye meşhur olan *el-Meşârik* isimli eserin şârihi, konuyla ilgili olarak Nevevî'nin şöyle dediğini nakletmektedir: “Bu hadis, her türlü konuşmanın

³⁶³ A'raf, 7/204

³⁶⁴ Buhârî, “Cum'a”, 36; Müslim, “Cum'a”, 11, 12.

yasak olduğunu ifade etmektedir. Çünkü ‘sus’ sözü, hayırlı bir ameli bile bozuyorsa başka sözleri haliyle bozar. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)in hadisteki; ‘İmam hutbedeyken’ ifadesi ise konuşma yasağının hutbe esnasında olduğuna işaret etmektedir. Bu görüş, İmam Şafî’ye (r.a) aittir. Ebû Hanife (r.a) ise; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem’in: “*İmam hutbeye çıktığında artık ne namaz ne de konuşma vardır.*” sözünü delil getirerek; imam hutbeye çıkarken susmanın vacip olduğu görüşündedir.

Kirmânî, Buhârî şerhinde Malik, Şafî ve Ebû Hanife’nin (r.aleyhim) bir kimsenin hutbeyi işitsin veya işitmesin susmasının vacip olduğu görüşünde olduklarını belirtmektedir. Hutbeyi dinlemek için susmanın gerekli olduğuyula ilgili sayılamayacak ve varlığı gizlenemeyecek kadar açık hadisler bulunmaktadır. Bu kadar hadis aklı-selim sahibi bir kimseye yeterlidir.

Konu ile ilgili olarak Fukaha’nın görüşlerine gelince; Üstad Şihâbuddîn el-Kâşânî *Tuhfe*’nin şerhi *Bedaiu’s-Sanâi*’ isimli eserinde şöyle demiştir: “Hutbe esnasında yapmaktan sakınılacak şeyler: konuşmak, Kur’ân okumak, namaz kılmak ve kişiyi hutbe dinlemekten alıkoyacak her türlü tesbîh, tehlîl, yazı yazma ve benzeri şeylerdir. Hutbede asıl yapılması gereken şey, susmak ve dinlemektir. Bunun kaynağı da Allah Teâla’nın şu âyetidir: “*Kur’ân okunduğunda hemen ona kulak verin...*”³⁶⁵ Âyetin nüzul sebebi hutbe hakkındadır, mutlak emir vücub ifade ettiğinden susup dinlemeyi emretmiştir, denilmiştir.

Yine Peygamber sallallahu aleyhi ve sellemden rivâyet edilen bir hadiste de şöyle denilmektedir: “*Kim, imam hutbe verirken arkadaşına ‘sus’ derse boş konuşmuştur. Konuşan kimsenin de (cuma) namazı yoktur.*”³⁶⁶

İmamın son ezanla³⁶⁷ birlikte hutbeye çıkışı esnasında konuşma meselesine gelince; bu durum Ebû Hanife’ye (r.a.) göre mekruhtur. İmam Ebû Yûsuf ve Muhammed ise; “*İmamın (hutbeye) çıkışı namazı; konuşması da sözü keser.*” hadisini delil getirerek, konuşmanın değil fakat namaz kılmanın mekruh olduğu görüşündedirler. Hutbeden önce konuşmak mekruh değildir. Çünkü konuşmanın yasak

³⁶⁵ A’raf, 7/204.

³⁶⁶ Buhârî, Cum’a, 36; Müslim, Cum’a, 11, 12.

³⁶⁷ Ç.N: Cuma günü hutbeden önce okunan iç ezan veya ikinci ezan.

olmasının sebebi hutbe dinlemenin vacip olmasıdır. Bu da namazın aksine sadece hutbe esnasında meydana gelir. İmamın hutbeye çıkışı esnasında namaz kılmanın mekruh olduğu kabul edilmezse namaz uzayıp gider ve vacip olan hutbe dinleme kaçırılmış olur.

İftitah tekbiri getirilirken konuşmanın hükmüne gelince; Ebû Hanife (r.a), konu ile ilgili olarak İbn Mes'ud ve İbn Abbas (r.anhüma)'dan mevkuf, Resûlullah'dan (sallallahu aleyhi ve sellem) da merfu olarak rivâyet edilen şu hadisi esas alır: “*İmam hutbeye çıktığında ne namaz kılınır ne de konuşulur.*” Görüldüğü gibi bizim arkadaşlarımız (Hanefî fakihler) ve diğer hukukçular arasında hutbe esnasında susmanın ve onu dinlemenin vacip olduğu hususunda herhangi bir ihtilaf yoktur. İhtilaf, hutbeden önce ve sonra da bu durumun devam edip etmeyeceği hakkındadır. Eğer hutbeden önce ve sonra getirilen salavat, tardiye ve âminler makamsız ve teğannîsiz olursa Ebû Hanife'ye göre câizdir. Fakat İmam Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre ise keraheti artırdığı ve hürmeti (haramlığı) kuvvetlendirdiğinden dolayı câiz değildir. Çünkü makamlı okumak bütün mezheplere göre haramdır. Aynı şekilde okunan metinde hareke, harf ve kelime hataları yaparak manayı değiştiren hatalar (Lahn) da icmâ ile haramdır.

Ebü'l-Berekât, *en-Nâfi*'in şerhi *el-Menâfi*'de şöyle demektedir: “*Teğannî bütün mezheplerde haramdır.*” Zahiruddin el-Merginânî'den nakledildiğine göre; “*Günümüzde teğannî ile Kur'ân okuyan birisine bir kimse ne güzel okudun derse kâfir olur*”. *Tatarhâniyye* isimli eserde de aynı bilgiler bulunmaktadır.

Bu bilgilerden de anlaşılıyor ki; günümüzde cumaya gelen insanlardan çok azı büyük günah işlemekten kurtulabilmektedir. Çünkü birçok hatip ve kâriden çok azı hutbe ve Kur'ân okuyuşlarında teğannî yapmaktan kurtulabilmektedir. Hatta hatipler hutbede öyle şiir ve gazeller okurlar, kariler öyle çok durma-kalkma ve nağmeler yaparlar ki neredeyse ne dedikleri anlaşılmamaktadır. Aynı şekilde müezzinler de salavat, tardiye ve âmin demeler ile sultana dua etmede orada bulunan dinleyicilerle birlikte bu günahı işlemeye devam ederler. Hatta bu, bazılarının belki çoklarının nefsi isteklerinin ağır basması ve dini meseleleri umursamadıklarından dolayı hoşlarına bile gider. Yukarıda Zahiruddin el-Merginânî'den nakledildiği üzere bu durum o kimsenin küfrünü gerektirir.

Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem: *“Kim Kur’ân’ı teğannî ile okumazsa bizden değildir.”*³⁶⁸ sözünden kastedilen; ihtiyaç duyulduğunda Kur’ân’ı açık açık, tertîl üzere sesi güzelleştirerek bir ahenk içerisinde okumaktır. Hadiste geçen ‘cehr’ kelimesinin: *“Allah, yüksek sesle Kur’ân’ı teğannî eden güzel sesli bir peygamberi dinlediği gibi başka hiçbir şeyi dinlememiştir.”*³⁶⁹ şeklindeki diğer bir hadiste teğannî kelimesinin açıklaması olarak gelmesi de bu görüşü desteklemektedir.

Kur’ân’ın teğannî ile okunmasındaki maksadı; Kur’ân’ın okuyuşunun şiir ve insan sözlerinden ayırt edilmesi veya tecvit kuralları ile tane tane tertil usûlüyle okunması şeklinde anlayanlar da bulunmaktadır. Çünkü teğannî, Kur’ân’ın okuyuşunun güzel sesle süslenmesi demektir. Yoksa hadisteki teğannîden maksat, mûsikideki meşhur makamlar değildir.

Birinci olarak; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem yukarıdaki hadiste geçen: *“Bizden değildir”* sözü korkutma kabilindedir. Fakihler arasında, güzel sesli olmayan Kur’ân okuyucusunun da sevap ve ecir kazanacağına görüş ayrılığı yokken nasıl olur da azaba müstehak olur?

İkincisi: Fukahanın açıklamalarında, Kur’ân’ın teğannîyle okunmasının günah, bu şekilde okuyan ve dinleyen kimselerin günahkar olduğu hatta bu okuyuşu helal sayan kimsenin kâfir olacağı vurgulanmaktadır.

Üçüncü olarak: İmam Ca’berî’nin eş-Şâtîbî şerhinde Tirmizî’den onun da Huzeyfe’den merfu olarak nakletmiş olduğu: *“Kur’ân’ı Arapların telaffuz ve okuyuş tarzıyla okuyunuz. Onu fisk sahibi insanlar gibi okumaktan sakınınız. Çünkü benden sonra bir topluluk gelecek ve Kur’ân’ı ruhbanların ve yas tutanların okudukları gibi okuyacaklar. Okudukları şey ne onların ne de onları dinleyenlerin boğazlarından aşağı inmez.”* hadisi yukarıdaki manaya ters düşmektedir. Çünkü Arap makamından maksat; onların devamlı yaptıkları gibi kelimeleri tabii şekilleriyle okumaktır. Ehli fisktan ise; mûsikiden etkilenerek nağme ile okuyanlar anlaşılmaktadır.

Regaib, Berat ve Kadir gecesini namazlarının cemaatle kılınması hususunda *el-Fetâva’l-Bezzâziyye*’de: *“Bu konu ile ilgili hadisler uydurmadır.”* denilmektedir.

³⁶⁸ Ebû Dâvûd, “Vitr”, 20;

³⁶⁹ Buhârî, “Fedâilü’l-Kur’ân”,19; Müslim, “Salâtü’l-müsafirîn”, 232-234.

İbnü'l-Cevzî ise bu meseleyi: “*Nâfile namaz kılan bir kimsenin diğer bir nâfile kılana uyması sahih olsa bile ileride de belirteceğimiz gibi üç kişiden fazla bir cemaatin bir kimseye uyarak nâfile namaz kılmaları mekruhtur. Eğer bir veya iki kişi nâfile namaz kılmak için bir kimseye uysa bu mekruh olmaz. Üçüncü kişi de ihtilaf edilmiştir. Dört ve dörtten fazla kimsenin bir kimseye uyması ise ittifakla mekruhtur. Yalnız bu durum, teravih, güneş tutulması ve yağmur duası namazları için geçerli değildir.*” şeklinde açıklamaktadır.

İşte bu sebeplerden dolayı dini hassasiyeti ve düşünme kapasitesi olan kimselerin günümüzde, insanların ortaya koydukları ve Regaib, Berat ve Kadir gecesi namazlarının özellikle cemaatle kılınması gibi İslâm âlemine yayılmış ve büyük şehirlerde de uygulanan şeylere asla itibar etmemesi gerekir. Çünkü biraz önce fakihlerin, imamdan hariç dört kişinin cemaatle nâfile namaz kılmasının mekruh olduğunda ittifak ettiklerini işittin. Buna ek olarak, müteahhirinin saygın âlimleri de buna benzer namazların cemaatle kılınmasını hoş karşılamamışlar ve bu yapılanların, içerisinde bazı kötü anlayışları barındıran, kötü görülen bir *Bid'at-ı Kabîha* olduğunu ifade etmişlerdir. Yine, konuyla ilgili gelen hadislerin uydurma ve bunları uydurmakla itham edilen kimsenin de İbn Cehdam olduğunu, dolayısıyla Regaib, Berat ve Kadir gecesi namazları gibi nâfile namazların ne tek başına ne de cemaatle kılınmasının doğru olamayacağı, aksine terk edilmesinin, yüz çevrilmesinin ve yapanın kınanmasının vacip olduğunu belirtmişlerdir.

Mütekaddimûn âlimler, bu namazları zemmetmediler. Çünkü onların yaşadığı dönemde bunlar yoktu. Denildiğine göre bunların ilki; 448/1056 tarihinde Mescid-i Aksa'da ortaya çıkan Berat gecesi namazıdır. Diğerleri de onu takip etmiştir. İşte bu yüzden mütekaddimûn âlimler bu namazları bilmiyorlardı.

el-Fetâva'l Bezzâziyye'deki nezr/adak konusuna dayanarak bu namazları kılanların delilleri hiç şüphesiz ki batıldır. Çünkü cemaatle nâfile namaz kılmak günahdır. Günah olan bir şeyi yapmayı adamak câiz değildir, onu yerine getirmek de gerekmez. Çünkü Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) bir hadislerinde:

*“Allah’a itaat edeceğine dair nezreden itaat etsin, Allah’a isyana nezreden ise sakın isyan etmesin.”*³⁷⁰ buyurmaktadır.

Yine Bezzâziyye’de, kerih görülen fiiller doğuracağından dolayı yukarıda belirtilen nezrin yerine getirilmesinin gerekli olmadığı üzerinde durulduktan sonra şöyle denilmektedir: “Eğer bir kimse bu namazların şeâirden olmadığını öğretmek için terk ederse bu durum Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem’in bir hutbesinde belirttiği şu sözüne uygun düşer: *“Sözlerin en hayırlısı Allah’ın Kitabı, yolların en hayırlısı da Muhammed’in yoludur. İşlerin en kötüsü sonradan ortaya çıkarılanlardır. Her sonradan ortaya çıkarılan şey ise bid’attır. Her bid’at da sapıklıktır.”*³⁷¹

Bir başka yerde de ibadet kastıyla da olsa bid’atlardan sakınmakla ilgili Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demektedir: *“Sizden kim, benden sonra yaşarsa, çok ihtilaflar görecektir. Bu sebeple benim sünnetime ve benden sonraki doğru yolu bulmuş raşid halifelerimin sünnetine uyun. Azı dişlerinize tutarcasına onlara sımsıkı sarılın. Dine sonradan sokulan şeylerden şiddetle sakının. Çünkü dine sokulan her yenilik bid’at, her bid’at ise dalalettir.”*

Yine Nebi (s.a.s.) şöyle buyurdu: *“Siz öyle bir zamanda yaşıyorsunuz ki bu zamanda sizin en hayırlınız dini işlerde koşuşturanlardır. Fakat sizden sonra öyle bir zaman gelecek ki o zamanda da sizin en hayırlınız bir sürü şüphe karşısında oturup bekleyenler olacaktır.”* Muhakkak ki Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) doğru söylemiştir. Çünkü bu zamanda yerinde oturmayıp da çoğunluğa uyan kimseler, çoğunluk günahlara daldıkça onlar da dalmakta, çoğunluk helak yollarına saptıkça onlar da sapıp helak olmaktadır.

Eğer; birçok insanın bazı bid’atların kötü görülmemesiyle ilgili olarak delil getirdikleri ve aralarında yaygın olan: *“Müslümanların güzel gördükleri şeyler Allah katında da güzeldir.”* hadisi ile bize itiraz edilirse deriz ki: Konu ile ilgili olarak bu hadisin delil getirilmesi apaçık bir hatadır. Aksine bu hadis onların aleyhine bir delildir. Çünkü bu hadis, Ahmed İbn Hanbel, Bezzâr, Tayâlisî, Taberânî ve Ebû Nuaym tarafından İbn Mesud’dan (r.a) mevkuf olarak şu şekilde rivâyet edilmiştir: *“Allah Teâlâ kullarının kalplerine baktı. Onların arasında en hayırlı kalp olarak*

³⁷⁰ Buhârî, “Eyman ve’n-nüzür”, 28; Ebû Dâvûd, “Eyman ve’n-nüzür”, 19.

³⁷¹ Buhârî, “İ’tisam”, 2; Müslim, “Cuma”, 43.

Muhammed'in (s.a.s.) kalbini gördü ve O'nu kendisi için seçti ve peygamber olarak gönderdi. Muhammed'in kalbinden sonra tekrar kullarının kalplerine baktı ve kulları arasında ashabinın kalplerini en hayırlı kalpler olarak gördü. Onları dininin yardımcıları ve peygamberinin de vezirleri kıldı. Müslümanların güzel gördükleri şeyler Allah (c.c) katında da güzeldir. Kötü gördükleri de Allah katında kötüdür."³⁷²

Şüphesiz hadiste *el-Müslimûn* kelimesinin başındaki "Lâm edatı" mutlak cins için kullanılmamıştır. Öyle olsaydı bu durumda hadis, Hazreti Peygamber'in: "*Benim ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak, biri hariç hepsi cehenneme girecektir.*" şeklindeki sözüne aykırı olmuş olurdu. Çünkü ümmetin içindeki her bir fırka kendi görüşünü güzel gördüğünden hiç birinin cehenneme girmemesi gerekirdi. Yine aynı şekilde bazı Müslümanlar bir şeyi güzel görürken diğerleri aynı şeyi kötü olarak görebilmektedirler. Bu durumda da iyinin kötünden ayırt edilmemesi gerekirdi. İşte bu sebeplerden dolayı *el-Müslimûn* kelimesinin başındaki "Lâm edatı" *ahd* içindir. Bu durumda da *ma'hûd* İbn Mesud'un (r.a) rivâyetinde zikredilen: "*Allah peygamberine arkadaşlar seçmiştir.*" cümlesi olmaktadır. Böyle olunca da "el-Müslimûn" kelimesinden anlaşılan sadece Hazreti Peygamber'in (s.a.s.) arkadaşlarıdır. *Ahd*'in hususiyetleri arasında *istiğrak* yoktur. Çünkü *ahd*, zaten *cinsi* devreden çıkarmaktadır. Bu durumda da "el-Müslimûn" kelimesinin manası mutlak ashaptan kemal sıfatına haiz olan ashaba doğru kayarak; "İslâm sıfatında kâmil ictihad sahibi ashap" şeklinde anlaşılmaktadır. "Lâm edatı"nın *gerçek istiğrak* manasında kullanılması da câizdir. O zaman hadisin manası: "Bütün Müslümanların güzel gördükleri Allah katında güzel, bütün Müslümanların kötü gördükleri de yine Allah katında kötüdür" şeklinde olması gerekir. Bu manada ihtilaf edilmiş olmakla birlikte onlar hayırla yâd edilen asırlardır. Bu durumda da hadis onların lehine değil aleyhinedir.

Benzer durum Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şu sözünde de mevcuttur: "*Ümmetim dalalet üzere birleşmez.*" Çünkü bu hadisteki ümmetten maksat da; kendilerine asla fisk ve bid'at karışmamış müçtehitlerden oluşan icmâ ehlidir. Çünkü fisk töhmete sebep olur ve adaleti ortadan kaldırır. Bid'at sahibi insanlar kendi bid'atlarına diğerlerini de çağırırlar. Böyleleri de gerçek mana da ümmet olamaz. Çünkü gerçek manada ümmetten kastedilen, inançlarını değiştirip duran bid'at ve dalalet sahibi

³⁷² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 379;

insanlar değil, devamlı Hz. Peygamber ve onun ashabının yolunda olan ehl-i sünnet ve'l-cemaat'tir. Zaten Hz. Peygamber (s.a.s.) de: *“Benim ümmetim benim sünnetimi yaşayan kimselerdir.”* buyurmaktadır. İctihad ehli olmayan kimseler ise sözü dinlenmeyen avam hükmündedirler.

İzafetin *istiğrak* ifade eden bir söz olmasına binaen *ümmetim* sözünden kast edilen bütün ümmet de olabilir. Bu durumda da mana: *“Benim ümmetim hiçbir zaman Yahudi ve Hristiyanların bazı zamanlar sapıklık üzere birleştikleri gibi birleşmezler.”* şeklinde olacaktır. Bu mana da Hz. Peygamber'in: *“Ümmetimden Allah'ın emrini yerine getiren bir topluluk sürekli bulunacaktır. Onları yüz üstü bırakanlar ve onlara muhalefet edenler onlara bir zarar veremeyeceklerdir. Allah'ın emri (kıyamet) gelinceye kadar.”*³⁷³ sözüyle uygunluk göstermektedir.

İmam Gazzâlî konuyla ilgili olarak Kelam'a dair yazdığı *“el-Erbaîn”* isimli eserinde şöyle demektedir: *“Aklınla hükmetmekten sakın. Çünkü aklın seni ilahi işlerin gizliliklerine ulaştıramaz. Onlara ancak Peygamber'in gücü/sünneti ile ulaşılabilir. Sana düşen peygambere tabi olmaktır. Çünkü AllahTeâla; “İşte Benim dosdoğru yolum. Ona tâbi olun. Yoksa başka yollara uymayın ki sizi O'nun yolundan ayırmamın.”*³⁷⁴ buyurmuştur. Muhakkak ki yüce hakikatler kıyasla idrak edilemez. Bundan dolayı Hz. Ebû Bekr (r.a) da: *“Dinimiz akla değil nakle (Kitap/Sünnet) dayanır.”* demiştir. Üstad Kelabazi de: *“Allah dinin emirlerini kulların akıl ve anlayışlarına göre açıklamadı. Zaten bunun onların akıllarının kavrayabileceği, anlayışlarının idrak edebileceği ve düşünceleriyle kıyas edebilecekleri bir tarzda olduğunu da hiçbir zaman vaat etmedi. Aksine onun vadi; “Peygamber size ne veriyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin.”*³⁷⁵ âyetinde de ifade edildiği gibi ilmi ve hikmetiyle bir şeyin olmasını istemesi, irade etmesi, emretmesi ve nehyetmesi şeklinde tecelli etmektedir. Bundan dolayı günümüzde Allah'ın: *“Ey iman edenler! Siz kendinizi düzeltmeye bakın! Siz doğru yolda olduktan sonra sapanlar size zarar veremez.”*³⁷⁶ sözüyle amel etmek ve bu bid'atleri işleyip Allah ve Rasûlünün emirlerini yerine getirmeyenlerden de Allah'ın: *“O halde Bizi anmaktan, bu Yüce Kitabımızı dinlemekten uzak duran ve dünya zevkinden başka bir şey istemeyen*

³⁷³ Buhârî, “Menâkıb” 28, “Tevhid” 29.

³⁷⁴ En'am, 6/153.

³⁷⁵ Haşır, 59/7.

³⁷⁶ Mâide, 5/105.

*kimseleri sen de bir tarafa bırak! Onların bilgi seviyesi ancak bu kadardır; bildikleri bilecekleri budur. Senin Rabbin, kimin yolundan saptığını, kimin doğru yolda yürüdüğünü pek iyi bilir.*³⁷⁷ ifadesinin gereği olarak uzaklaşmak gerekmektedir. Çünkü bid'at ve fık ehli kimseler, Allah ve Rasûlünün yoluna tabi olan kişiyi küçük görürler. O, bu fasık ve bid'atçıların yanında kendisini garip ve yalnız hisseder. Günümüzde de şahit olduğumuz gibi hepsi birden onu, sünnete sahip çıktığı ve onunla amel ettiği için aşağılarlar, eziyet ederler ve ona düşmanlık ederler. Bunun sebebi ise onun yolunun bid'atçıların yoluna, isteklerinin onların isteklerine, bulunduğu halin de bid'atçıların hallerine benzememesidir. Şimdi de bir kısım sıradan kimseler ortaya çıkmış insanları ibadet süsü verilmiş bid'atlara yönlendirmektedirler. Hatta bazıları daha da ileri giderek bir kitap yazıp içerisine bulabildikleri en zayıf ve değersiz ve hatta uydurma sözleri alabilmekte, değerli ile değersiz birbirinden ayırmamaktadırlar. Bunların durumu geceleyin odun toplayan kişinin durumu gibidir.

Ne yazık ki bu tür kitaplar, insanların eline geçtiğinde, kalplerindeki arzularına uygun, nefis ve tabiatlarına da hoş gelmesinden dolayı müthiş bir kabul görmüştür. Allah'a yemin olsun ki insanlar içine düşmüş oldukları bu belanın farkına bile varmaktan gafildirler. Ey Allah'ın kulları gelin de bu duruma: *"Biz Allah'a âidiz ve vakti geldiğinde elbette O'na döneceğiz."*³⁷⁸ deyiniz.

Bu risâlenin yazılmasından ümit edilen; bazı dindar ve anlayış sahibi kardeşlerin eseri inceleyerek yukarıda anlatılan durumlarla ilgili olarak meselenin hakikatini anlamaları, bu tür davranışları reddedip onlardan uzak durmaları ve bunların İslam belde ve şehirlerinde yayılmış olmalarına da itibar etmemeleridir.

Çünkü bu devir İslam'ın son devridir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.); *"İslâm garip olarak başladı. Gün gelecek tekrar başladığı gibi yine garip hale dönecektir."*³⁷⁹ sözünde ifade edildiği gibi İslam'ın sonu da başı gibi olacaktır.

Yardım ancak Allah'tandır ve yine ancak O'na dayanılır. Bütün güç ve kuvvet, yalnızca en yüce ve en büyük olan Allah'ın (c.c.) yardımıyla elde edilir.

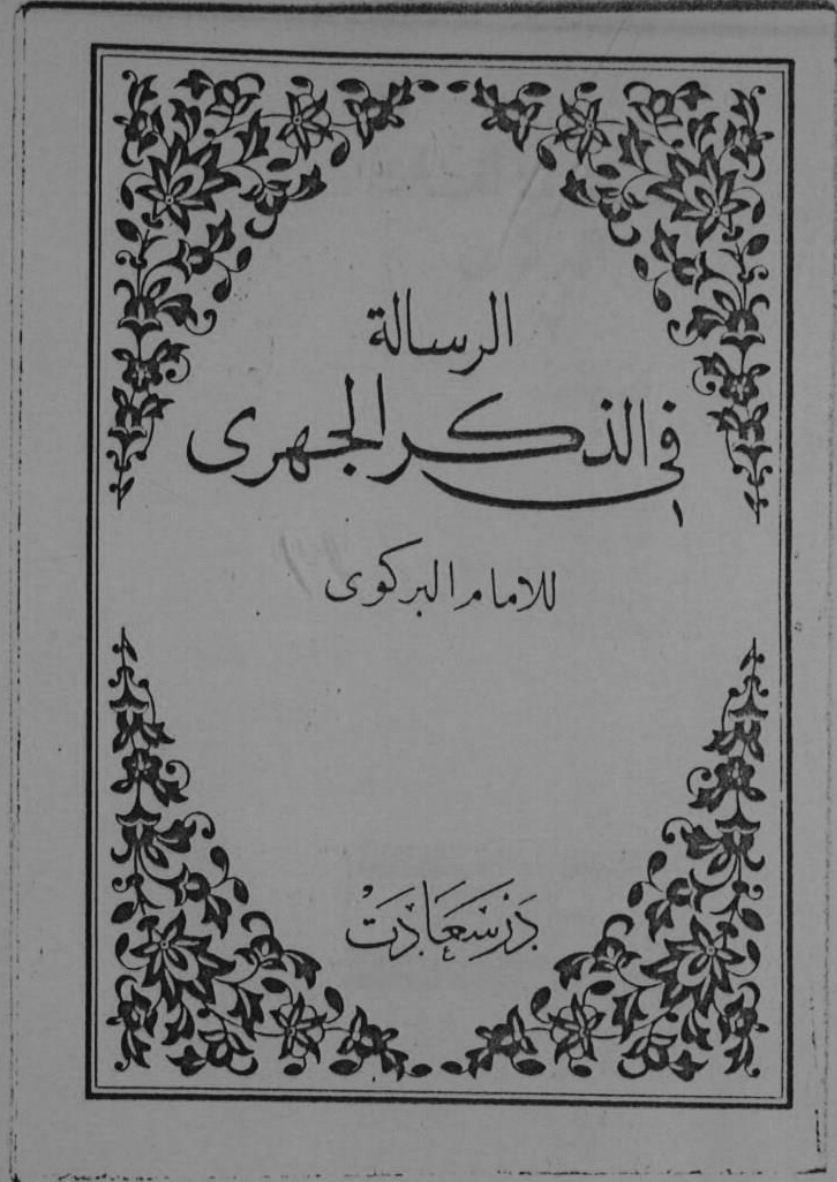
³⁷⁷ Necm, 53/29-30.

³⁷⁸ Bakara, 2/156.

³⁷⁹ Müslim, "İman", 232; Tirmizî, "İman", 13.

**EK-2: ER-RİSÂLE Fİ'Z-ZİKİRİ'L-CEHRÎ İSİMLİ ESERİN
ORİJİNALI**

سلسلة مؤلفات
البركوى

٣
دراسة في

حقوق الطبع محفوظة
مكتبة درسعادت

بياض سراي رقم: ٨ نابريد

٣٤٤٩ استانبول تليفون : ٥١٢٩٢٨١

ستانبول ١٩٨٨

DERSAADET KİTABEVİ
Yusuf Ziyaeddin Sobası
Arapça ve Osmanlıca Eserler
Basım ve Dağıtım
Beyazsaray Zemin Kat. No:8
34490 Beyazıt-İstanbul Tel: 512 92 81

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الذي جعل العلماء ورثة الانبياء
ليميزوا الحق من الباطل عند العقلاء البلغاء.
والصلوة والسلام على من غيّر بمعجزاته اقوال
الباطلين وعلى آله واصحابه والتابعين لهم ولدينهم
ناصرين.

فيا ايها السالك الطالب • رضى الله تعالى
ورسوله • اعلم ان مذكوره المحققون ينقسم الى
قسمين:

احدهما: ذكر باللسان والاخر ذكر بالقلب
فهو غير ملفوظ باللسان ولا مسموع بالأذان وانما
هو الفكر بالقلب والملاحظة بالجنان وهو اعلى
مراتب الذكر باتفاق علماء الدين واجماع مشايخ
اهل الايمان، اذا عرفت هذا .

فاعلم ان الذكر باللسان اقسام . قسم فيه
الجهر سنة، والمراد بالجهر رفع الصوت فقط. ولا
يدخل فيه تحريك الاعضاء كالرقص والدور فانما
حرامان. وقسم فيه الاخفاء سنة.

اما الذى وجب الجهر فى العمر مرة فكلمة
الشهادة فان الجهر بها مرة واجب على من يريد
الاسلام ليعلم انه مسلم فيرفع عنه السيف
والجزية.

واما الذى وجب فيه الجهر اكثر من مرة فهو
اما فى كل سنة كخطبة العيدين وتكبيرات
التشريق عقب الصلوات المفروضة والتلبية فى

الحج او في كل اسبوع كخطبة الجمعة.
واما الذى يكون الجهر فيه سنة فهو كالاذان
والاقامة وتكبير الصلاة للامام او المؤذن عند
الاحتياج اليها ليعلم انتقال الامام من ركن الى
ركن . واما في غير هذه الحالات فالخفاء فيه سنة
للرجال والنساء سواء كان عقيب الصلاة او فن
اى وقت كان على ما ثبت بالادلة القاطعة التى
من جملتها قوله تعالى: واذكر ربك فى نفسك
تضرعاً وخفية ودون الجهر من القول^{١١}.

وقوله تعالى: ادعوا ربكم تضرعاً وخفية^{١٢} اذا
تقرر هذا فالذى ينبغى للسالك المتورع بل يجب
عليه فى هذا الزمان ان لا يقتدى بكل من يرى
ويسمع من آحاد الناس لاحتمال انه غافل او

---

[١] الاعراف ٢٠٥

[٢] الاعراف ٥٥

غالط او ساه او ضال عن الدين موسوس للناس
متبع للشيطان و وسواس الخناس الذي يوسوس
في صدور الناس من الجنة والناس بل يقتدى
بالقرون المشهود لهم بالخيرية بقوله «صلى الله
عليه وسلم» خير القرون قرني ثم الذين يلونهم
ثم الذين يلونهم ثم يفسو الكذب فلا تعمدوا على
اقوالهم وافعالهم^{١٣١} فيفعل مافعلوا ويترك ماتركوا
لانهم اعرف بالسنة. كما قال الله تعالى: وان تطع
اكثر من في الارض يضلوك عن سبيل الله
١٤١ وان كثيراً ليضلون باهوائهم بغير علم^{١٤١}.

وقد ورد عن النبي ^{صلى الله عليه وسلم} «عليه السلام» ان الذكر الخفي
يفضل على الجهر باثنين وسبعين درجة وقد قال

[٣] البخارى ج ٦ ص ٢٤٦٣

[٤] الانعام ١١٦

[٥] الانعام ١١٩

الله تعالى: يا ايها الذين امنوا هل ادلكم على تجارة
تنجيكم من عذاب اليم^{١٦١}.

فانه تعالى بين في هذه الاية الشريفة ان
التجارة المقبولة عند الله تعالى المنجية للعبد من
عذاب اليم تجارة العبد المؤمن مع الله تعالى باقباله
على مراضى الله تعالى واعراضه من مساخط الله
تعالى

وأعلم لعباده ان هذه التجارة هي التجارة
الحقيقية الاخروية والصفة المرغبة بالسعادة
الابدية السرمدية. وان التاجر الناقد البصير
الحقيقى لما انه يتجر مع ربه فيما ينفعه ابدا
ويبقى. وغيره يتجر مع الله تعالى فيما سيزول
ويفنى. فاذا كان كذلك فاعلم ان التجارة
المطلقة متفاوتة في نوعها دنيوية كانت او

[٦] الصف ١٠

اخروية.

اما الدنيوية فانها على ما عرف منها ما يربح عشرة دراهم مثلاً درهما او درهمن او اكثر فاكثر الى عشرة مثلها . وهذا غالباً غاية مراتب التجارة الدنيوية فان الزيادة على المثل وان كانت ممكنة في نفسها لكنّها نادرة عادة .

واما الاخروية فادنى ما يربح منها بمحض فضل الله تعالى يربح العمل الواحد عشر امثاله بشهادة قوله تعالى: من جاء بالحسنة فله عشر امثالها ^{١٧} او منها ما يربح العمل الواحد سبعين او اكثر الى سبعمائة او الى بغير حساب . فالؤمن محتاج الى الزيادة على كل حال وطالب لها لكون الزيادة وسيلة المؤمن الى نيل درجات الجنان واحراز النعيم المقيم في جوار الرحمن وراغب اليها مهما امكن فكلما عمل في عمل من الاعمال زيادة

[٧] الانعام ١٦٠

الثواب والاجر باخبار علماء الاخرة بعضهم على
بعض بالصدق والوثوق الى ان وصل الى صدق
القائلين رسول الله ﷺ سيد المرسلين ورضى
الله عنهم ينبغى ان يرجح ذلك العمل على غيره
من الاعمال رغبة لكثرة ثوابه وجزالة ما به كما
جاء عن ابن عباس رضى الله عنه قال: كانت
الانبياء «عليهم الصلوة والسلام» يحجّون مشاة
حفاة لرغبتهم لما عند الله تعالى من كثرة الحسنات
ووفرة الباقيات الصالحات.

وعن ابراهيم واسماعيل «عليهما الصلوة
والسلام» حجّا ماشيين. وعن سعيد بن جبير
قال: دخلت على ابن عباس «رضى الله عنهما»
في مرضه الذى مات فيه فسمعتة يقول لبنيه يا بنى
حجّوا مشاة فاني ماأس^(٨) على شيء ماأس على ما
حجّجت ماشيا. قالوا من اين قال من مكة حتى

١٨١ اى اغصه

ترجعوا اليها . فان للراكب بكل خطوة سبعين
حسنة وللماشي بكل خطوة سبعمئة حسنة من
حسنت مكة . قالوا وما حسنت مكة قال
الواحد بمائة الف.

وقال مصعب «رضي الله تعالى عنه» حج
حسن بن علي «رضي الله تعالى عنهما» خمسا
وعشرين حجة ماشياً.

وعن علي بن زيد حج حسن بن علي خمس
عشرة حجة ماشياً . وان النجائب لنفاد معه .
وكل هذه المجاهدات والسعي منهم لتحصيل
احب الطاعات وانفع القربات من الخيرات
والباقيات الصالحات لحرصهم على زيادة
الحسنت الاخروية ليتحرزوا بها احسن ما عند
الله من السعادة الابدية السرمدية.

فان اعلى مراتب الجنان وانفس رياض جوار

الرحمن معد للسابقين في مضمار الطاعات من
اهل الايمان . وقد تحقق الامر وتقرر عند جميع
الناس ان التاجر اذا وجد الربح في سلعة . مثلا
اثنين وسبعين واخرى واحدا فقط فانه لاشك
ياخذ ويختار السلعة التي يحصل له فيها الربح
اثنين وسبعين ويرجح مايمتثل كثرة النفع على
الاقل البته لما ان طباع جميع الناس مجبولة على
شدة حب الخير وهو المال لقوله تعالى: وانه لحب
الخير لشديد^{١٩} فاذا كان حال كل فرد من افراد
الناس ان يحرى ويطلب الزيادة في امور دنياه
حيث كانت وفيما امكنت . فهل يحسن للمرء
العاقل ان يؤثر ويختار عملا له فيه اجر واحد مع
قدرته على تحصيل اثنين وسبعين اجرا . فان فعل
فليس من علامة فقهه في نفسه . فان الفقه معرفة
النفس مالها وما عليها بل عاجز سعيه . فعلى هذا

[٩] العاديات ٨

يلزم على المؤمن ان يداوم على الذكر الخفى لان ذلك افضل باثنين وسبعين درجة للحديث السابق ذكره . ولقوله صلى الله عليه وسلم الذى لا يسمعه الحفظة يزيد على الذكر الذى يسمعه الحفظة سبعين ضعفاً ^{١٠١} اخرج به البيهقى عن عائشة رضى الله تعالى عنها . واما قوله صلى الله عليه وسلم : اذكروا الله ذكراً كثيراً حتى سيقول المنافقون انكم مراؤون وفي رواية قولوا لا اله الا الله حتى يقولون انكم لمجنون . فلا يدل على الجهر بالذكر بل المراد به الذكر بالقلب . لان من لاحظ جمال الله تعالى وجلاله في قلبه دائماً ونسى ما سواه يظهر منه افعال واقوال توافق رضاء الله تعالى وتخالف طباق المنافقين فيقولون انه مرء . ولو دل هذا الحديث وامثاله على الجهر والتواجد لزم ان يكون الصحابة والتابعون والائمة كلهم

[١٠] : البيهقى في شعب الايمان - الطبرانى في الكبير

عاصين بتركهم امر الله تعالى و امر رسوله . لان
الامر للوجوب على ما عرف في الاصول . وانهم
لم يكونوا يذكرون الله تعالى بالجهر في غير
ماورد به الشرع. لان الصحابة «رضى الله عنهم»
اذا اجتمعوا في المسجد كان يسمع منهم دوى
النحل كل واحد يذكر في نفسه. وليس المراد
بالجهر بالذكر الذكر بالتغنى والالخان والرقص
والدوران. بل المراد تصحيح الحروف والافصاح
والاعلان ومحال في حق الصحابة «رضى الله
عنهم» ان يتركوا ما هو الافضل ويشغلون
بالمفضول. لانهم كانوا اعظم الناس مبادرة
لامثال اوامره تعالى واجتناب نواهيه واما
التصلية والترضية والتأمين في اثناء الخطبة فلا
اصول لها تدل على جوازها من الكتاب والسنة
واقوال الفقهاء بل على كراهتها وحرمتها.

اما الكتاب فقولہ تعالیٰ: فاذا قرىء القرآن
فاستمعوا له وانصتوا لعلکم ترحمون ۱۱۱ ذهب
جماعة من العلماء الى ان الاية نزلت في شأن
الخطبة.

وقال سعيد بن جبیر وعطاء ومجاهد «رضی
الله عنهم» ان الاية نزلت في الخطبة امرؤا
بالانصات لخطبة الامام يوم الجمعة واتفقوا على
انه مأمور بالانصات حالة ما يخطب الامام انتهى.
وقال السيوطی في مختصر معالم التنزيل.
نزلت في ترك الكلام في حال الخطبة وعبر عنها
بالقران لاشتغالها عليه انتهى.

وفي تفسير الشيخ بعد نقل الاقوال المختلفة في
سبب النزول وقيل كانوا يتكلمون في الجمعة
فنهوا عن ذلك. والاولى ان تكون الاية عامة
انتهى اى يعم الصلوة والقراءة والخطبة.

---

[۱۱۱] الاعراف ۲۰۴

واما السنة فقوله صلى الله عليه وسلم اذا قلت
لصاحبك انصت يوم الجمعة والامام يخطب فقد
لغوت ١١١١

قال شارح المشارق المعروف بابن الملك قال
النوى فيه نهى عن جميع انواع الكلام لان قوله
«انصت» اذا كان لغوا مع انه امر بمعروف فغيره
من الكلام اولى وقوله «عليه صلى الله» «والامام يخطب»
اشعار بان هذا النهى انما هو في حالة الخطبة وهو
مذهب الشافعى «رحمة الله عليه» وقال ابو حنيفة
«رحمة الله عليه» يجب الانصات بخروج الامام
لقوله «عليه صلى الله» اذا خرج الامام فلا صلوة
ولا كلام.

وقال الكرماني في شرح البخارى قال مالك
والشافعى وابو حنيفة «رحمة الله عليهم» يجب
الانصات للخطبة سمعها او لم يسمعها والاحاديث

---

[١٢] رواه الشيخان كتاب الجمعة مسلم ج ٢ ص ٥٨٣

المصرحة للزوم الانصات لاستماع الخطبة اكثر
من ان تحصى واطهر من ان تخفى وهذا المقدار
يكفى للمنصف .

واما اقوال الفقهاء فقد قال الشيخ شهاب
الدين الكاشاني في بدائع الصنائع شرح التحفة.
واما محظورات الخطبة فمنها انه يكره الكلام حال
الخطبة وكذا قراءة القران وكذا الصلوة وكذا
كل ما يشغل عن سماع الخطبة من التسبيح
والتهليل والكتابة ونحوها بل يجب ان يسمع
ويسكت. واصله قوله تعالى: واذا قرىء القرآن
فاستمعوا له. الاية قيل نزلت في شأن الخطبة
امروا بالانصات والاستماع ومطلق الامر
للوجوب.

وروى عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قال: من قال
لصاحبه والامام يخطب (انصت) فقد لغى ومن
لغا فلا صلوة له.

واما عند الاذان الاخير حين خرج الامام الى
الخطبة في حال الخطبة على قول ابى حنيفة «رحمة
الله عليه» يكره. وعلى قولها لا يكره الكلام ويكره
الصلاة واحتجا بما روى عنه صلى الله عليه وسلم «خرج
الامام يقطع الصلاة وكلامه «يقطع» جعل
القاطع للكلام هو الخطبة. فلا يكره قبل وجوده
ولان النهى من الكلام لوجوب استماع الخطبة
وانما يجب حالة الخطبة بخلاف الصلاة لانها تمتد
فيفوت الاستماع. وتكبير الافتتاح. ولا بى حنيفة
«رحمة الله عليه» ماروى عن ابن مسعود وابن
عباس «رضى الله عنهما» موقوفا عليهما ومرفوعا
الى رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا خرج الامام لاصلوة
ولا كلام فقد عرفت ان لاختلاف بين اصحابنا
وغيرهم في وجوب الانصات والاستماع حالة
الخطبة وانما الخلاف قبلها وبعدها. وهذا ان كان
تصليتهم وترضيتهم وتأمينهم بغير التغنى واللحن.

واما معهما فيتعدد الكراهة ويتأكد الحرمة لان
التغنى حرام في جميع الاديان وكذا اللحن حرام
بالاجماع. وقال ابو البركات في المنافع شرح
النافع. اعلم ان التغنى حرام في جميع الاديان
وحكى عن ظهير الدين المرغيناني: ان من قال
لقارىء زماننا احسنت عند قرائته يكفر وكذا
في التاتارخانية فظهر من هذا ان من يحضر
الجمعة في هذا الزمان قلما ينجو عن ارتكاب
كبيرة لان كثيراً من الخطباء والقراء قلما يخلو
خطبتهم وقرائتهم عن التغنى بل يأخذون في
الخطبة مأخذهم من الشعر والغزل حتى لا يكاد
يفهم ما يقولونه وما يقرؤون من كثرة النغمات
والتقطيعات. وكذا المؤذنون في التصلية والترضية
والتأمين والدعاء الى السلطان والسامعون
الحاضرون يرتكبون لهذه الكبيرة . وربما
يستحسنهم بعضهم بل هو الاكثر في اكثرهم

لغلبته هوى النفس وعدم المبالاة في امر الدين.
فيلزم ان يكفر على ما حكى عن ظهير الدين
المرغيناني والمراد بالتغنى في قوله «صلى الله عليه وسلم» ليس منا
من لم يتغن بالقران ^{١١٣١} الجهر والاعلان
والافصاح فيما يحتاج اليه ويؤيد هذا وقوع
الجهر موقع التفسير للتغنى في قوله: «صلى الله عليه وسلم» في
الحديث الآخر ما اذن الله تعالى لشيء ما اذن لنبي
حسن الصوت يتغن بالقران يجهر به ^{١١٤١}.

وقيل المراد به الاستغناء بالقران عن الاشعار
واحاديث الناس.

وقيل المراد به التجويد والترتيل. فانه زين
للقران لاسيما مع حسن الصوت. وليس المراد
بالتغنى في الحديث ما هو المشهور منه لوجوه.

١١٣١ سنن ابى داود ج ١ ص ١٥٧ رقم ١٤٧١

١١٤١ سنن ابى داود ج ١ ص ١٥٧ رقم ١٤٧٣

الاول: ان قوله ^{صلى الله عليه وسلم} : «ليس منا» من قبيل الوعيد ولا خلاف بين الائمة ان القارىء للقران من غير تحسين الصوت مثاب ومأجور فكيف يستحق الوعيد.

والثانى: فى تصريح الفقهاء بكون قراءة القرآن بالتغنى معصية ويكون التالى والسامع آثمين بل يكون المستجّل كافرا.

والثالث: انه يعارض ماخرجه الترمذى عن حذيفة «رضى الله عنهما» مرفوعا: اقرؤا القرآن بلحون العرب واصواتها واياكم ولحون اهل الفسق فانه سيجىء بعدى قوم يرجعون القرآن ترجيع الرهبانية والنوح لايجاوز حناجرهم مفتونة قلوبهم وقلوب من يعجبهم شأنهم. ذكر هذا الحديث الامام الجعبرى فى شرح الشاطبى. وقال: المراد بالحنان العرب القراءة بالطبع كما كانوا يفعلون. والمراد باهل الفسق الانغام المستفاد من

الموسيقى انتهى .
واما صلوة الرغائب والبرات والقدر بالجماعة
. ذكر في البزازية «رحمة الله عليه» والاحاديث
الواردة فيها موضوعة صرح ابن الجوزي: اعلم
ان اقتداء المنتفل بالمنتفل وان صح لكنه سيجيء
انه يكره اذا كان على سبيل التداعى بان يجتمع
جماعة فوق الثلاثة ويقتدوا بواحد.

واما لو اقتدى واحد او اثنان بواحد فلا يكره
. وفي الثلاثة اختلاف وفي الرابعة وما فوقها يكره
اتفاقا الا في التراويح وصلوة الكسوف
والاستسقاء. فعلى هذا ينبغي من له ديانة واذعان
ان لا يلتفت الى ما كذب الناس عليه في هذا الزمان
ولا يعتبر بشيوعه في دار الاسلام وكثرة وقوعه
في البلاد العظام من صلاة الرغائب والبرات
والقدر وغيرها لاسيما مع الجماعة. اذ قد سمعت
آنفا اتفاق الفقهاء على كراهة الجماعة في النوافل

اذا كان سوى الامام اربعة مع ان العلماء من
افاضل المتأخرين ذموا امثال تلك الصلوة
وصرحوا بانها بدعة قبيحة مذمومة باطلة مشتملة
على منكرات. وقالوا الاحاديث الواردة فيها
موضوعة والمتهم بوضعها ابن جهضم فلايجل
فعلها لامنفردا ولا بالجماعة. بل يجب تركها
والاعراض عنها والانكار على فاعلها.

وانما لم يذمها المتقدمون لعدم ظهورها في
زمانهم بل ظهرت بعدما مضى زمانهم. حتى قيل
ان اول صلوة حدثت من تلك الصلوات صلوة
البرات فانها حدثت في ثمان واربعين واربعماية في
المسجد الاقصى ثم بعدها حدثت غيرها فلذلك
لم يعرفها المتقدمون.

واما ما يصلونها اعتمادا على ما في البزازية من
النذر فباطل ايضا بلاريب لان النفل بالجماعة

معصية والنذر بالمعصية لايجوز ولايلزم الوفاء
لقوله «^{صلى الله عليه وسلم}» من نذر ان يطيع الله تعالى فليطعه
ومن نذر ان يعصى الله تعالى فلا يعصه^{١٥١}.
وقد قال في البزازية: بعد بيان كون النذر
المذكور مما لاينبغي ان يتكلف للالتزامه لاقامة
امور مكروهة. فلو ترك امثال هذه الصلوة تارك
ليتعلم الناس انها ليست من الشعائر فحسن لما
روى انه «^{صلى الله عليه وسلم}» كان يقول في خطبته. فان خير
الحديث كتاب الله وخير الهادي هدى محمد وشر
الامور محدثاتها وكل محدث بدعة وكل بدعة
ضلالة^{١٦١}.

وقد وقع في موضع آخر: وان كان في صورة
العبادة وقال «^{صلى الله عليه وسلم}»: من يعيش منكم فسيري
اختلافا كثيرا فعليكم بسنتي وسنة خلفاء

---

١٥١ رواه البخارى في كتاب الايمان والنذر ج ٦ ص
٢٤٦٣

١٦١ رواه مسلم ج ٢ ص ٥٩٢

الراشدين من بعدى تمسكوا بها وعضوا عليها
بالنواجذ واياكم ومحدثات الامور. فان كل محدث
بدعة وكل بدعة ضلالة.

وقال النبي ﷺ انتم في زمان خيركم فيه
المسارع في الامور وسيأتي زمان بعدكم يكون
خيركم فيه المثبت المتوقف لكثرة الشبهات ولقد
صدق رسول الله ﷺ لان من لم يثبت في
هذا الزمان ووافق الجماهير فيما هم فيه وخاض
فيما خاضوا هلك كما هلكوا.

فان قيل: قد اعتاد كثير من الناس ان يستدلوا
على عدم كراهة بعض البدع بحديث شايع فيما
بينهم وهو مارآه المسلمون حسنا فهو عند الله
حسن ١٧١ فالجواب ان هذا الاستدلال خطأ
فاحش. والحديث حجة عليهم لاهم. لانه بعض
حديث موقوف على ابن مسعود «رضى الله عنه»

[١٧] مسند امام احمد

خبرجه احمد والبزار والطياليس والطبراني وابو
نعيم هكذا ان الله تعالى نظر في قلوب العباد
فاختار محمدا فبعثه برسالته ثم نظر في قلوب
العباد فاختار له اصحابا فجعلهم انصار دينه
ووزراء نبيه . فما رآه المسلمون حسنا فهو عند
الله حسن وما رآه المسلمون قبيحا فهو عند الله
قبيح . ولا شك ان اللام في «المسلمون» ليس
لمطلق الجنس لان الحديث حينئذ مخالفا لقوله
«^{صلى الله عليه وسلم} ستفترق امتي على ثلث وسبعين فرقة
كلهم في النار الا واحدة . لان كلا من فرق
الامة يرى مذهبه حسنا فيلزم ان لا يكون فرقة
منها في النار . وكذا بعض المسلمين يرى بعض
الاشياء حسنا وبعضهم يراه قبيحا فيلزم ان لا يميز
الحسن من القبيح . بل هو اما للعهد والمعهود هو
المذكور في قوله «رضى الله عنه» فاختار له
اصحابا فيكون المراد «بالمسلمون» اصحاب

رسول الله ﷺ فقط ولا استغراق من
خصائصه لاخرجه الجنس فيراد اهل الاجتهاد
الذين هم الكاملون في صفة الاسلام صرفا
للمطلق الى الكمال ويجوز ان يكون للاستغراق
الحقيقي فيكون المعنى مارآه جميع المسلمين حسنا
فهو عند الله حسن مارآه جميع المسلمين قبيحا
فهو عند الله قبيح. فاختلف فيه فالعبرة للقرون
المشهود لهم بالخيرية فيكون الحديث حجة عليهم
لاهم ومثله قوله ﷺ لا تجتمع امتي على
الضلالة. فان المراد بالامة في هذا الحديث اهل
الاجماع الذي لكل مجتهد ليس فيه فسق ولا بدعة
اصلا ان الفسق يورث التهمة ويسقط العدالة
وصاحب البدعة يدعوا الناس الى البدعة
ولا يكون من الامة على الاطلاق لان المراد بالامة
المطلقة اهل السنة والجماعة وهم الذين طريقتهم
طريقة النبي ﷺ واصحابه رضوان الله تعالى

عنهم اجمعين» دون اهل البدع والضلال الذين
غيروا اعتقادهم لما قال النبي ﷺ: «امتي من
استن بسنتي. ومن ليس من اهل الاجتهاد فهو
في حكم العوام لا يعتد بكلامه. ويصح ان يراد
بامتي جميع الامة بناء على ان الاضافة كلام قد
يكون للاستغراق اى لا تجتمع امتي في زمان من
الازمنة على الضلالة كما اجتمع اليهود والنصارى
في بعض الازمنة على الضلالة فيكون موافقا لقوله
«ﷺ»: لا يزال طائفة من امتي قائمين بامر الله
لا يضرهم من خذلهم ولا من خالفهم حتى ياتي
امر الله تعالى.

قال الامام الغزالي في كتاب الاربعين في
اصول الدين واياك ان تتصرف بعقلك. فان
عقلك لا يهتدى الى اسرار الامور الالهية. فانما
يتعلقها قوة النبي ﷺ. فعليك بالاتباع به لما

وقع في قوله تعالى: وان هذا صراطى مستقيما
فاتبعوه ولا تتبع السبل فتفرق بكم عن سبيله
١١٨ فان خواص الامور لاتدرك بالقياس. قال
ابو بكر «رضى الله عنه»: ديننا مبنى على النقول
لاعلى مناسبة العقول. وقال الشيخ الكلابادى:
ان الله تعالى لم يبين امور الدين على عقول العباد
ولم يوعد على مايحتمله عقولهم ويدركونه
بافهامهم ويقيسون بارائهم بل وعد واوعد
بمشيئته وارادته وامره ونهيه لحكمته وعلمه كما
قال: وما اتاكم الرسول فخذوه وما نهىكم عنه
فانتهوا. ١١٩ فاللازم في هذا الزمان العمل بقوله
تعالى: ياايها الذين امنوا عليكم انفسكم لا يضركم
من ضل اذا اهتديتم ١٢٠ والاعراض عن الذين

[١٨] الانعام ١٥٣

[١٩] الحشر ٧

[٢٠] المائدة ١٠٥

ارتكبوا هذه البدع ولم يعملوا بأمر الله وأمر
رسوله كما قال الله تعالى: فأعرض عما تولى عن
ذكرنا ولم يرد إلا الحياة الدنيا ذلك مبلغهم من
العلم إن ربك هو أعلم بمن ضل عن سبيله وهو
أعلم بمن اهتدى. ١٣١ لان أهل البدع والفسق
يحقرون من اتبع هدى الله تعالى وهدى رسوله
ويكون غريباً بينهم فكلمهم يكرهونه ويؤذونه
ويعادونه لسعيه في حياته والعمل به كما نشاهد
في زماننا هذه المخالفة طريقه لطريقهم ومبانية
مقصوده لمقصودهم وعدم وفقة لهم فيما هم
عليه ونشأ ناس من الصغائر يرغبون الناس إلى
ما شاء من البدع المصورة بصورة العبادات بل
بعضهم يصنفون كتاباً يجمعون فيها ما يجحدون من
الاقوال الضعيفة الردية بل الموضوعة المحدثه
لا يميزون الغث والسمين بل هم كحاطب الليل

وقد جاء تلك الكتب الناس وقبلوا احسن قبول
لما فيها ما يوافق اهوائهم ويلائم انفسهم وطباعهم
فوالله ان هذه المصيبة عنها الناس غافلون فليقل
عباد الله انا لله وانا اليه راجعون.

والمأمول من تحرير هذه الرسالة ان ينظر فيها
بعض الاخوان ممن له ديانة واذعان ويعرف
حقيقة الحال وينكر امثال هذه الافعال ولا يعتبر
بشيوعها في دار الاسلام وكثرة وقوعها في البلاد
العظام. لان هذا الزمان من اواخر الاسلام
وآخره يكون كاوله كما قال النبي صلى الله عليه وسلم «بدأ
الاسلام غريباً وسيعود غريباً»^{١٢٢}. والله المستعان
وعليه التكلان ومنه الهداية والغفران. نعوذ بالله
من غربة الاسلام وحدث الايام ولا حول
ولا قوة الا بالله العلي العظيم.

---

[٢٢٢] رواه مسلم في كتاب الايمان والترمذي.

وقد جاء تلك الكتب الناس وقبلوا احسن قبول
لما فيها ما يوافق اهوائهم ويلائم انفسهم وطباعهم
فوالله ان هذه المصيبة عنها الناس غافلون فليقل
عباد الله انا لله وانا اليه راجعون.

والمأمول من تحرير هذه الرسالة ان ينظر فيها
بعض الاخوان ممن له ديانة واذعان ويعرف
حقيقة الحال وينكر امثال هذه الافعال ولا يعتبر
بشيوعها في دار الاسلام وكثرة وقوعها في البلاد
العظام. لان هذا الزمان من اواخر الاسلام
وآخره يكون كاوله كما قال النبي صلى الله عليه وسلم «بدأ
الاسلام غريباً وسيعود غريباً»^{١٢٢}. والله المستعان
وعليه التكلان ومنه الهداية والغفران. نعوذ بالله
من غربة الاسلام وحدث الايام ولا حول
ولا قوة الا بالله العلي العظيم.

---

[٢٢٢] رواه مسلم في كتاب الايمان والترمذي.